

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jan Pawła II

Ks. Piotr Tomasz Goliszek

(OPRACOWANIE)

PODSTAWY DYDAKTYKI KATECHEZY

Skrypt dla studentów
studiów podyplomowych w zakresie
teologiczno–katechetycznym
z przygotowaniem pedagogicznym
do nauczania religii

Lublin 2024

PODSTAWOWE POJĘCIA KATECHETYKI

Każda dyscyplina naukowa, w tym także katechetyka, posiada własną terminologię. Z jednej strony – rozwijając daną dziedzinę wiedzy – trudno jest operować wyłącznie pojęciami ogólnymi, z drugiej jednak – należy strzec się mnożenia terminów i posługiwania się określeniami niezrozumiałymi. W celu przynajmniej podstawowego uporządkowania pojęć katechetycznych proponuje się poniższą terminologię.

KATECHEZA (katechizacja)

- gr. *katecheo* – „wołać z góry”, „wywoływać echo”;
- gr. *katechein* – „odpowiadać”, „pouczać ustnie”, „nauczać”;
- jedna z form posługi słowa w Kościele;
- działalność eklezjalno-duszpasterska;

1. „forma pozaliturgicznego przepowiadania Chrystusa i Ewangelii w celu rozwoju wiary” (M. Majewski);
2. „pouczenie w wierze, żywy przekaz prawd wiary oraz treści tego przekazu” (R. Murawski),;
3. Ogólnie – „jest wychowaniem w wierze dzieci, młodzieży i dorosłych, a obejmuje przede wszystkim nauczanie doktryny chrześcijańskiej, przekazywane na ogół w sposób systematyczny i całościowy, dla wprowadzenia wierzących w pełnię życia chrześcijańskiego” (Jan Paweł II, CT 18);
4. „całość wysiłków podejmowanych w Kościele, by formować uczniów i pomagać ludziom wierzyć, że Jezus jest Synem Bożym, ażeby przez wiarę mieli życie w Jego imię, by wychowywać ich i kształtować w tym życiu i w ten sposób budować Ciało Chrystusa” (CT 1, KKK 4).

NAUKA (LEKCJA) RELIGII

1. rozumienie tego pojęcia nie jest jednoznaczne (jaka religia? jakie religie?);
2. forma nauczania-uczenia się religii;
3. skoncentrowana przede wszystkim na wiedzy religijnej;
4. prawne określenie dotyczące procesu nauczania-uczenia się treści religijnych;
5. do Soboru Watykańskiego w krajach chrześcijańskich termin używany zamiennie z „katechezą”, współcześnie nie zawsze z nią utożsamiana;
6. w szkole polskiej istnieje prawna możliwość prowadzenia katechezy.

EWANGELIZACJA

1. z gr. *euangelidzein* – „głosić Ewangelię – Dobrą Nowinę o zbawieniu”;
2. głoszenie Ewangelii celem wzbudzenia wiary i nawrócenia;
3. „pokazywanie Chrystusa Pana tym, którzy Go nie znają” (Paweł VI).

RELIGIA

1. zewnętrzny fenomen uwidaczniający stosunek człowieka do Boga;
2. dwa aspekty, które w katechezie nie powinny być rozdzielone (DOK 92):
 - subiektywny: wiara osobista (*fides qua*), religijność, religijny akt osoby, „przyłgnięcie do Boga”, „powierzenie, oddanie się słowu Bożemu”;
 - obiektywny: treści wiary (*fides quae*), doktryna, wiedza, treść Objawienia.

RELIGIJNOŚĆ

1. przeżywanie religii przez konkretnego człowieka;
2. człowiek jest istotą religijną, zdolną do transcendencji, o własnych siłach może dojść do przeświadczenia o istnieniu Boga (filozofia Boga), reszta jest łaską – Bożym darem.

KERYGMAT

1. z gr. *kerygmat* – „proklamacja, przepowiadanie, zwiastowanie, ogłoszenie”;
2. „uroczysta i publiczna proklamacja zbawienia dokonanego w Jezusie ukrzyżowanym i zmartwychwstałym, połączona z wezwaniem do nawrócenia, wiary i chrztu” (J. Szpet).

KATECHETA (katechista)

- człowiek powołany przez Boga, sługa słowa Bożego, wysłannik Kościoła i świadek wiary, „który – przez uczestnictwo w życiu katechizowanych – wyzwala wolną decyzję do trwałego dialogu z Bogiem i życia w miłości chrześcijańskiej z innymi” (M. Majewski).

NAUCZYCIEL RELIGII

1. osoba ucząca religii – pojęcie nieprecyzyjne (por. lekcja religii);
2. jego podstawowym zadaniem jest przekaz wiedzy religijnej.

ŚRODOWISKO KATECHETYCZNE

1. „otoczenie, miejsce, zespół warunków i czynników, tak rzeczowych jak i osobowych, które przyczyniają się do owocnego prowadzenia katechezy” (M. Majewski);
2. trzy zasadnicze środowiska katechetyczne to rodzina, parafia i szkoła, wspólnie mówi się także o katechezie w grupach i ruchach religijnych.

KORELACJA W NAUCZANIU

- „łączenie treści należących do różnych przedmiotów nauczania” (J. Szpet).

POJĘCIE KATECHEZY

Termin „**katecheza**” wywodzi się z greckiego czasownika *katecheo*, który oznacza „wołać z góry”, „wywoływać echo”, zaś jego odpowiednik *katechein*, katechizować znaczy „rozbrzmiewać”¹. „Bardzo wcześnie nazwano *katechezą* całość wysiłków podejmowanych w Kościele, by formować uczniów i pomagać ludziom wierzyć, że Jezus jest Synem Bożym, ażeby przez wiarę mieli życie w Jego imię, by wychowywać ich i kształtować w tym życiu i w ten sposób budować Ciało Chrystusa” (KKK 4). Od dnia zesłania Ducha Świętego, początku Kościoła, katecheza realizuje wezwanie misyjne Chrystusa Jezusa: „Idźcie na cały świat i głoscie Ewangelię” (Mk 16,15). Będąc pogłębionym przekazem orędzia zbawienia, zawiera trzy harmonijnie powiązane ze sobą elementy: **biblijny** (Objawienie Boże), **teologiczno-doktrynalny** (refleksja teologiczna) oraz **egzystencjalny** (humanizm personalistyczny) (por. PDK 18).

Pierwszy dokument katechetyczny *Directorium catechisticum generale* określa katechezę jako „formę działalności kościelnej, która prowadzi zarówno wspólnotę, jak i poszczególnych wiernych do osiągnięcia dojrzałości w wierze” (DCG 21).

Papież Jan Paweł II w adhortacji apostolskiej *Catechesi tradendae* zdefiniował katechezę następująco: „jest wychowaniem w wierze dzieci, młodzieży i dorosłych, a obejmuje przede wszystkim nauczanie doktryny chrześcijańskiej, przekazywane na ogół w sposób systematyczny i całościowy, dla wprowadzenia wierzących w pełnię życia chrześcijańskiego” (CT 18).

Z kolei *Dyrektorium ogólne o katechizacji* opisuje ją jako „szczegółową formę posługi słowa, która doprowadza do dojrzałości nawrócenie początkowe, aż do uczynienia z niego żywego, bezpośredniego i czynnego wyznania wiary” (DOK 82). Nadrzędnym celem katechezy „jest doprowadzić kogoś nie tylko do **spotkania z Jezusem**, ale do zjednoczenia, a nawet

¹ Por. R. Murawski. *Katecheza (pojęcie i natura)*. WKP s. 145.

głębokiej z Nim **zażyłości**” (CT 5; DOK 80; KKK 426; PDK 21). Ponadto *Dyrektoria* katechetyczne wyznaczają jej trzy funkcje: **nauczania, wychowania i wtajemniczenia** (DCG 31; PDK 37-53; zob. DOK 51).

Natomiast *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, uwzględniając współczesny kontekst społeczno-eklezyjalny, wskazuje na nową funkcję katechezy – ewangelizację, wytyczając w ten sposób kierunek katechezy w procesie ewangelizacji (PDK 54-57). Zaznaczyć należy, że ostateczny cel katechezy – osobowa komunია z Chrystusem – jest osiągany poprzez realizację celów częściowych, te zaś osiągane są przez wypełnianie zadań, do których należą: **rozwijanie poznania wiary, wychowanie liturgiczne, formacja moralna, nauczanie modlitwy, wychowanie do życia wspólnotowego, wprowadzenie do misji** (DOK 85-87; PDK 23-30).

Współcześnie katecheza przybiera różne **formy swojej działalności**. Biorąc pod uwagę **kryterium wieku**, wyróżnia się katechezę: przedszkolną, szkolną, gimnazjalną, ponadgimnazjalną, dorosłych. Uwzględniając najważniejsze **środowiska** wymienia się katechezę: rodzinną, parafialną i szkolną². Według **miejsca** wskazuje się na katechezę w: ruchach, grupach i stowarzyszeniach kościelnych, grupach społeczno-zawodowych, środkach społecznego przekazu. Natomiast mając na uwadze **treści**, mówi się o katechezie: biblijnej, doktrynalnej, liturgicznej, moralnej. Myśląc o **świadomości religijnej**, wymienia się katechezę: inicjacji, ewangelizacyjną, podstawową, pogłębiającą, permanentną, apostołską³. W tym miejscu w myśl personalizmu należy podkreślić, że wspólnota chrześcijańska za osoby wyjątkowo umiłowane przez Chrystusa uważa zawsze tych, którzy cierpią upośledzenie fizyczne, umysłowe lub posiadają inne dysfunkcje. Świadomość eklezyjalna i postęp pedagogiki specjalnej sprawiły, że osobom takim proponuje się odpowiednią formę katechezy, do której mają pełne prawo jako powołani do zbawienia. Każda z nich, jakkolwiek byłaby ograniczona, posiada zdolność do wzrostu w świętości. **Katecheza specjalna** jawi się zatem jako ważna i cenna działalność Kościoła; nie powinna być spychana na margines duszpasterstwa wspólnotowego (DOK 189). Dowodem odpowiedzialności za powyższy postulat jest monografia pt. *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną*⁴ autorstwa ks. dra. hab. Andrzeja Kicińskiego, prof. KUL oraz opracowane przez niego: *Podstawa programowa katechezy specjalnej*⁵ i *Program nauczania religii dla osób z niepełnosprawnością intelektualną*⁶.

² Tamże s. 146; zob. *Rodzina – szkoła – Kościół*. Red. P. Tomasik. Warszawa 2003; *Miejsca katechezy – rodzina, parafia, szkoła*. Red. S. Kulpaczyński. Lublin 2005. 21-31; R. Chałupniak. *Jaka katecheza dla dorosłych?* W: *Katecheza dorosłych we wspólnocie Kościoła*. Red. K. Misiaszek. Warszawa 2002 s. 87-113.

³ Zob. *Nowa ewangelizacja w nowej katechezie*. Red. P. Mąkosa. Rzeszów 2013.

⁴ A. Kiciński. *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce po Soborze Watykańskim II*. Lublin 2007.

⁵ Konferencja Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2010 s. 103-126.

⁶ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*. Kraków 2010 s. 225-233.

Dodać należy, że od połowy XIX wieku pojawiały się różne **kierunki katechetyczne** mające wpływ na określone modele katechezy. Do najważniejszych zalicza się kierunki: dydaktyczny, pedagogiczny, kerygmaticzny i antropologiczny⁷. Decydowały one o specyfice katechezy oraz o jej tożsamości. Aby podkreślić te fenomeny, wskazuje się na wymiary katechezy, które przenikają cały jej proces.

DEFINICJA I PODZIAŁ KATECHETYKI

Definicja katechetyki:

- ✓ Nauka o aktualizowaniu zbawczego spotkania człowieka z Bogiem (W. Koska);
- ✓ Jedna z dziedzin teologii pastoralnej. Nauka teologiczno - praktyczna zajmująca się systematycznym przepowiadaniem słowa Bożego poza liturgią dla rozwoju wiary we współczesnym świecie. (M. Majewski);
- ✓ Jest dyscypliną zajmującą się katechezą w obszarze działalności duszpasterskiej Kościoła. (E. Alberich);

Katechetyka jest **dyscypliną teologiczną**.

1. Punktem wyjścia jest Objawienie Boże, a więc proces zbawczy, dokonywany przez Boga w Chrystusie i Kościele oraz odpowiedź człowieka na Boże wezwanie.
2. Katechetyka z teologii wyprowadza swoją naturę, cel, treści i metody.
3. Równocześnie katechetyka otwarta jest na dyscypliny naukowe zajmujące się człowiekiem.

Omówienie zagadnienia:

Katechetyka jest nauką dość młoda, jej początki bowiem przypadają na wiek XIX. W tym jednak czasie rozwijała się ona bardzo dynamicznie, stale po-

⁷ Zob. T. Panuś. *Główne kierunki katechetyczne XX wieku*. Kraków 2001.

szerzając zakres swoich badań w różnych aspektach jej rozwoju. Początkowo zajmowała się przede wszystkim zagadnieniami praktycznymi dotyczącymi prowadzenia katechezy. Stopniowo jednak, posiłkując się osiągnięciami psychologii i pedagogiki, podjęła badanie samego procesu katechetycznego, przechodząc do zagadnień związanych z treścią, środowiskiem i metodą katechezy. Dość mocno wydzielona i mało zróżnicowana problematyka przez dłuższy czas mieściła się w ramach jednej katechetyki, zwanej ogólną. Jednak przy stale rozszerzającym się zakresie badań i pogłębionej analizie problemów, zaistniała potrzeba podziału jednej dotychczas katechetyki. Współcześnie dzieli się ją na: fundamentalną, materialną, formalną i szczegółową. Każda z nich, zawierając w sobie określone problemy, jednocześnie partycypuje w całości katechetyki:

katechetyka fundamentalna - uważa się ją za podstawową; wypracowuje koncepcje i rozwija teologię katechezy, bada jej cel, naturę, podmiot oraz miejsce w zbawczej działalności Kościoła;

katechetyka materialna - zajmuje się doбором i porządkowaniem istotnych elementów treści katechezy w programach, podręcznikach i procesie nauki religii;

katechetyka formalna - zajmuje się sposobami postępowania katechety i katechizowanych w procesie nauczania-uczenia się oraz w całości procesu wychowania religijnego, ustala kryteria normujące działalność katechetyczną w praktyce, zwłaszcza kryteria doboru celów i zasad treści katechezy od strony ich dydaktycznej struktury; rozważa również problemy związane z planowaniem i ustalaniem celów, treści, sposobów i zasad wychowania religijnego na różnych etapach rozwoju człowieka.

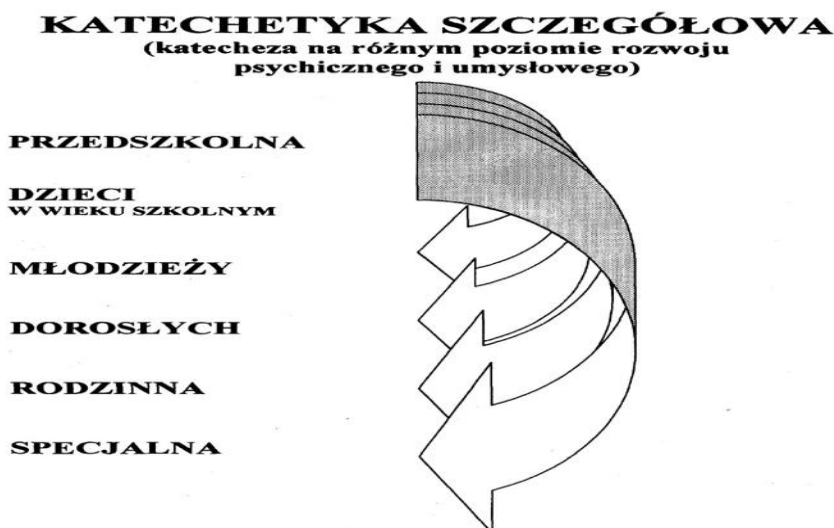
katechetyka materialna i formalna mają charakter normatywny, poszukują właściwych metod i środków wychowania do wiary, korzystają z osiągnięć innych dyscyplin teologicznych, a także pedagogiki, psychologii i socjologii.

katechetyka szczegółowa - zajmuje się problemami katechizacji wynikającymi z poszczególnych faz rozwojowych, ze środowiska rodzinnego i szkolnego, z duszpasterstwa. Podczas gdy treść poprzednich rodzajów katechetyki stanowi jedną całość, w katechetyce szczegółowej występują problemy wybrane, domagające się szczególnego potraktowania czy to ze względu na ich aktualność, przydatność duszpasterską, czy też specyfikę wewnętrzną. Nie jest ona w każdym razie uzupełnieniem czy dodatkiem, ale rodzajem równorzędnym z innymi.

Ogólnie mówiąc, katechetyka wyprowadza swoją naturę, cel, treści i metody z teologii. Jest ona jedną z dziedzin teologii pastoralnej. Mówi się o katechetyce jako o nauce teologiczno-praktycznej zajmującej się przepowiadaniem słowa Bożego dla rozwoju wiary we współczesnym świecie. Wypracowując zasady i metody skutecznego przepowiadania słowa Bożego dla człowieka żyjącego w świecie pluralistycznym musi się ona liczyć z człowiekiem, z jego środowiskiem i kulturą. Jak łatwo zauważyć, katechetyka jest dziedziną

zorientowaną tak teologicznie, jak i antropologicznie. Jej bezpośrednim przedmiotem jest praktyka Kościoła w zakresie przepowiadania słowa Bożego dla rozwoju wiary. Wynika stąd, że katechetyka musi pozostać otwarta na dyscypliny naukowe zajmujące się człowiekiem, aby przez to możliwie najlepiej trafić do niego z Bożym orędziem i pomagać mu w osiągnięciu zbawienia.

PODZIAŁ KATECHETYKI SZCZEGÓŁOWEJ

OKREŚLENIE KATECHEZY

Istotną trudność w zrozumieniu, czym jest katecheza, stanowi brak ścisłej definicji. Przyczyny tego stanu rzeczy można upatrywać w różnym rozumieniu katechezy przez Kościół na przestrzeni wieków, spowodowanym troską dostosowania katechezy do różnych sytuacji duszpasterskich i potrzeb pastoralnych. Pojęcie katechezy jest bardzo bogate i dlatego niezwykle trudno jest wyrazić za pomocą jasnej i wyczerpującej definicji całe bogactwo treści, które to pojęcie w sobie zawiera.

Etymologicznie termin *katecheza* pochodzi od greckiego czasownika *katecheo*: Słowo to znaczyło pierwotnie „wołać z góry” (*ex alto*), również „wywoływać echo” (*kata* = z góry, *echeo* = brzmieć, wypowiadać). Późniejsze znaczenie: *pouczać* (gdy głos nauczyciela jest świadomym niejako echem pytania ucznia, a odpowiedź ucznia – echem nauczyciela). To ostatnie wyjaśnienie jest ważne, gdyż wskazuje na to, że pouczenie, jakim jest katecheza, dokonuje się nie tylko w sposób jednostronny, jako wykład, ale także w drodze rozmowy, poprzez pytania i odpowiedzi.

Dokumenty katechetyczne Kościoła pojmują katechezę jako jedną z form posługi głoszenia słowa w Kościele. Katecheza jest działaniem eklezjalnym. Kościół jest prawdziwym i rzeczywistym podmiotem katechezy. Prezentowana

w *Ogólnej Instrukcji Katechetycznej* z 1971 r. koncepcja katechezy ujmuje ją jako pogłębiony przekaz orędzia zbawienia. Z zarysowanej w tym dokumencie natury katechezy wynika, że przekaz ten zawiera trzy elementy harmonijnie powiązane z sobą: biblijny (katecheza jest przekazem orędzia zbawienia), teologiczno-doktrynalny (katecheza jest pogłębionym przekazem) i egzystencjalny (przekaz ten jest skierowany do człowieka). Podstawowy w katechezie jest element biblijny.

Jan Paweł II w adhortacji *Catechesi tradendae* określa katechezę następująco: *Katecheza jest wychowaniem w wierze dzieci, młodzieży i dorosłych, a obejmuje przede wszystkim nauczanie doktryny chrześcijańskiej, przekazywane na ogół w sposób systematyczny i całościowy, dla wprowadzenia wierzących w pełnię życia chrześcijańskiego* (CT 18; KKK 5). Określenie to wyróżnia trzy podstawowe funkcje katechezy: wychowanie w wierze, nauczanie doktryny chrześcijańskiej oraz wtajemniczenie chrześcijańskie.

Katecheza winna być powiązana z całą duszpasterską i misyjną działalnością Kościoła, nie tracąc jednak swojej własnej specyfiki. W sposób szczególnie winna łączyć się z takimi elementami pasterskiej misji Kościoła, jak: *pierwsze głoszenie Ewangelii, czyli przepowiadanie misyjne w celu wzbudzenia wiary; poszukiwanie racji wiary; doświadczenie życia chrześcijańskiego; celebrowanie sakramentów; umacnianie wspólnoty eklezjalnej; świadectwo apostołskie i misyjne* (CT 18; KKK 6). Posiadają one wymiar katechetyczny, chociaż katecheza z nimi się nie utożsamia: przygotowują one do katechezy lub z niej wynikają.

Katecheza ma również wymiar ewangelizacyjny. Wynika to najpierw z faktu, że katecheza jest głoszeniem Ewangelii, choć czyni to – w odróżnieniu od pierwszego przepowiadania Ewangelii – w sposób systematyczny i pogłębiony. Ponadto w zlaicyzowanym społeczeństwie musi z konieczności przejąć zadanie nowej ewangelizacji. W ten sposób ewangelizacja staje się – obok wychowania w wierze, nauczania i wtajemniczenia – konieczną funkcją katechezy dzisiejszych czasów (PDK 16-29).

I. Cel katechezy

Nadrzędnym celem katechezy, któremu podporządkowane są wszystkie pozostałe, jest nie tylko spotkanie z Jezusem, ale zjednoczenie, a nawet głęboka z Nim zażyłość. Katecheza zatem, już na płaszczyźnie celów, ma charakter chrystocentryczny. Ponieważ Jezus Chrystus jest zjednoczony z Ojcem i Duchem Świętym, dlatego z chrystocentryzmu wynika jej teocentryzm. Związek Chrystusa z Kościołem i z ludźmi, Jego braćmi, implikuje z kolei eklezjocentryzm i chrześcijański personalizm katechezy.

Katecheza ma prowadzić do posłuszeństwa Ojcu na wzór Chrystusa i do wyznania wiary w Kościele. Domaga się zatem nie tylko indywidualnego odniesienia człowieka do Boga i uświadomienia sobie konsekwencji płynących z wyznania wiary, ale potrzebuje także koniecznie, aby ta wiara

mogła się rozwijać i doskonalić, wspólnoty wierzących, bowiem *wierzę i wierzymy* wzajemnie się zakładają.

Nadrzędny cel katechezy – komunია z Jezusem Chrystusem – jest osiągany poprzez realizację celów cząstkowych i pośrednich, związanych z sytuacją, w jakiej żyją i wzrastają konkretni adresaci katechezy. Stąd wynika pilna potrzeba, aby w oparciu o nadrzędny cel katechezy programy katechetyczne Kościoła w Polsce formułowały szczegółowe cele katechezy dorosłych, młodzieży i dzieci, korygowały już istniejące, przystosowując je do aktualnej sytuacji duszpasterskiej. Powyższy postulat odnosi się również do formułowania i określania edukacyjnych celów nauki religii w szkole i celów katechetycznego duszpasterstwa w parafiach (PDK 21-22).

II. Funkcje katechezy

1. Wychowawcza funkcja katechezy. *Katecheza jest wychowaniem w wierze*, wypełnia więc funkcję wychowawczą. Wychowanie w wierze dokonujące się w ramach katechezy różni się od pozostałych rodzajów wychowania tym, że inny stawia sobie cel i inne realizuje zadania. Przekaz wiary nie może tylko polegać na przekazywaniu wiadomości religijnych i na ich przyswojeniu przez katechizowanych, lecz ma na celu rozwijać i kształtować ich wiarę. Tymczasem sytuacja, w jakiej dokonuje się dziś wychowanie w wierze, jest inna niż kiedyś. Dawne wychowanie religijne zakładało istnienie wspólnoty wiary i dlatego przekaz katechetyczny mógł ograniczać się do podawania samych informacji o wierze. Dzisiaj natomiast nie można zakładać istnienia wspólnoty wiary i dlatego rzeczą istotną dla katechezy jest stworzenie wychowankom również możliwości przeżycia i doświadczenia wartości religijnych we wspólnocie katechetycznej. Skuteczność jakiegokolwiek wychowania zależy od możliwości przeżycia i doświadczenia wartości. To właśnie z tej racji wychowanie rodzinne jest w tak dużym stopniu owocne. Podobnie ma się rzecz z wychowaniem religijnym. Tam, gdzie rodzina nie daje i nie zapewnia swoim członkom możliwości przeżycia i doświadczenia wiary, winny ją w tym względzie wesprzeć i dopełnić inne środowiska wychowawcze, w tym również wspólnota katechetyczna.

Wychowanie w wierze winno przede wszystkim uwzględniać główne źródła katechezy oraz wspierać się na wspomnianych wyżej siedmiu kolumnach katechezy. Kontakt ze słowem Bożym obecnym w Piśmie św. i Tradycji winien prowadzić wychowanków do odpowiedzi wiary na wezwanie Boga, który zbawia. Proces wychowania katechetycznego winien też być obecny w realizacji wszystkich zadań katechezy.

Wychowanie katechetyczne winno również korzystać z osiągnięć świeckiej teorii wychowania, ponieważ formacja chrześcijańska budowana jest na formacji ludzkiej. Jednakże w korzystaniu ze świeckich rozwiązań wychowawczych należałoby zachować szczególną ostrożność, badając zarówno ich filozoficzne podstawy, jak i wychowawcze skutki wysuwanych propozycji.

Podstawowym zagadnieniem w ocenianiu rozwiązań z zakresu świeckiej teorii wychowania jest poznanie jej założeń filozoficznych. U podstaw bowiem każdej filozofii i teorii wychowania stoi zawsze określona koncepcja człowieka. Nierzadko redukują one człowieka do jakiejś określonej funkcji, np. w ideologiach totalitarnych do funkcji organizmu społecznego, podporządkowując dobro jednostki działaniom mechanizmów społeczno-ekonomicznych. Redukcja koncepcji człowieka oznacza też nieumiejętność wyjścia poza etykę indywidualistyczną. Przeszkodą, która nie pozwala przyjąć pełnej, integralnej koncepcji człowieka, jest również skłonność do wyjaśniania tylko pewnych aspektów działania ludzkiego.

Redukcjonistyczne koncepcje człowieka odnoszą się w szczególności do sfery działania ludzkiego, zwłaszcza do pojęcia wolności. Współczesny kryzys moralny jest ściśle związany z kryzysem prawdy w stosunkach międzyludzkich, a także z oderwaniem wolności od prawdy. Zjawisko to zniekształca życie społeczne i prowadzi do negacji drugiego człowieka. Sfera moralności, nie mając odniesień do prawdy, staje się jedynie przedmiotem umowy i negocjacji. Oderwanie wolności od prawdy wiedzie także do niewłaściwego pojmowania wolności, która z jednej strony jest absolutyzowana, z drugiej natomiast kwestionowana przez zredukowanie koncepcji człowieka do bytu całkowicie zdeterminowanego w swoim działaniu czynnikami zewnętrznymi. W ten sposób nie pozostawia się miejsca na akt wolnej woli, zwłaszcza na gruncie wyboru moralnego. Owo fałszywe (bo nie związane z prawdą) pojęcie wolności jest ponadto *źródłem sprzeczności między oficjalnymi deklaracjami praw człowieka a ich tragiczną negacją w praktyce* (EV 19).

Cała sfera związku pomiędzy wolnością a prawdą ma bez wątpienia znaczenie wychowawcze. Permisywizm wychowania, propagowany czasem także na gruncie pedagogiki religijnej, oparty jest właśnie na błędnej koncepcji wolności ludzkiej, na oderwaniu wolności od prawdy.

Spółeczny czy polityczny aspekt rozumienia relacji pomiędzy prawdą a wolnością powinien znaleźć odzwierciedlenie w katechezie społecznej. Katecheza ta winna uczyć oceniać sytuacje moralne, w jakich znajduje się człowiek we wspólnocie ludzkiej oraz wskazywać na sposoby świadomego i godziwego uczestnictwa w działaniach społecznych i politycznych.

Brak poszanowania wartości, zwłaszcza prawdy, i oddzielanie jej od właściwie pojmowanej wolności, prowadzi w sposób naturalny do umacniania się zjawiska materializmu praktycznego. Idea społeczeństwa konsumpcyjnego jest ideą wadliwą, przejmującą błąd antropologiczny socjalizmu. Odmawiając *moralności, prawu, kulturze i religii autonomicznego istnienia i wartości*, dąży do całkowitego sprowadzenia człowieka do *dziedziny ekonomicznej i zaspokojenia potrzeb materialnych* (CA 19). Idea ta jest w sposób oczywisty przeciwna chrześcijaństwu, ponieważ dąży do *umniejszenia wartości krzyża i pozbawienia go znaczenia*, twierdząc, że *człowiek jest tylko ziemską istotą, która powinna żyć tak, jak gdyby Bóg nie istniał*. Tymczasem *osłabienie wrażliwości na Boga i człowieka prowadzi nieuchronnie do materializmu praktycznego*. (...) *W ten sposób wartości związane z „być” zostają zastąpione przez wartości związane z „mieć”* (EV 23).

Podstawową trudnością, jaka dotyka katechezę w jej funkcji wychowawczej, to trudności związane z całością procesu wychowania moralnego. Wiążą się one z takimi zjawiskami, jak upadek autorytetów, promowanie mentalności konsumpcyjnej, relatywizacja wartości. W sposób oczywisty utrudniają one przekaz katechetyczny i powodują, że wychowankowie tracą motywację do zajmowania się problematyką religijną i ustawianiem swego życia w relacji do Boga. Wydaje się, że owe trudności są wynikiem sygnalizowanego wyżej zjawiska kryzysu wokół zagadnienia prawdy. Skoro bowiem nie ma prawdy obiektywnej, to istotnie niepotrzebne wydaje się istnienie autorytetu. Jeśli dziedzina moralności stanowi jedynie przedmiot umowy pomiędzy ludźmi, to rzeczywiście najsensowniejsze jest zaspokajanie potrzeb konsumpcyjnych, a nie dążenie do ukierunkowania swego życia przez wartości, które są trudne. Skoro wartość tego, co czynimy, zależy od umowy, to przecież nie ma obiektywnego dobra i zła, każdy ma swoją prawdę. W ten sposób zjawiska, które utrudniają proces wychowawczy, mogą prowadzić do zablokowania wychowawczej funkcji katechez, a to z racji niemożności znalezienia punktów stycznych pomiędzy głoszonym orędziem a mentalnością wychowanków.

Innym problemem, dotyczącym wychowania w ogóle, a mającym istotne odniesienie do katechez, jest zjawisko redukowania wychowania do wykształcenia. Zjawisko to Jan Paweł II wiąże z błędem antropologicznym materializmu i nazywa alienacją wychowawczą, w której człowiek nie staje się bardziej człowiekiem, lecz zdobywa wykształcenie w tym celu, aby więcej posiadać. Istnieje zatem paląca potrzeba, by na terenie wychowania religijnego zostało dowartościowane wychowanie do człowieczeństwa przez kulturę. Ma to bardzo duże znaczenie również dla budzenia i pielęgnowania wiary, gdyż *wiara, która nie staje się kulturą, jest wiarą nie w pełni przyjętą, nie w całości przemyślaną, nie przeżywą wiernie.*

Poważnym niebezpieczeństwem dla katechez może być naśladowanie na gruncie katechetycznym tendencji redukującej wychowanie do wykształcenia. Redukcja ta oznaczałaby dowartościowanie jedynie wiedzy religijnej kosztem wychowania religijnego, wszechstronnej formacji. Celem katechetycznego przekazu w poznaniu wiary jest nie tyle przekaz informacji i wiedzy religijnej, ile oświecenie życia ludzkiego orędziem wiary, umocnienie życia wiary oraz uzdolnienie do jej uzasadnienia w świecie.

Problemem, który może również wiązać się z redukowaniem katechez w jej funkcji wychowawczej, jest sprowadzanie całego przekazu jedynie do wychowania. Po tej linii idą niekiedy oczekiwania ze strony szkoły. Stąd też domaganie się, by lekcja religii była poszerzoną lekcją wychowawczą, może oznaczać chęć zrezygnowania z przekazu wiedzy religijnej. Takie ujęcie jest z całą pewnością nie do przyjęcia nie tylko ze względu na pełne i integralne rozumienie katechez, urzeczywistniającej się we wszystkich jej funkcjach, ale nawet ze względu na samą jej tylko funkcję wychowawczą. Zachowania religijne oderwane od prawdy o Bogu przestają bowiem mieć znaczenie motywujące wychowawczo.

2. Katecheza jako nauczanie . Jedną z zasadniczych funkcji katechezy jest nauczanie. Polega ona nie tylko, jak każde w ogóle nauczanie, na kierowaniu procesem uczenia. Istnieje bowiem specyfika katechetycznego nauczania, jako nauczania opartego na Objawieniu, czyli na historii Bożego działania dla dobra ludzkości.

Podobnie jak w wychowanie w wierze, tak i w nauczanie katechetyczne wpisują się wszystkie wymienione zadania katechezy, czerpie ono ze wszystkich źródeł i wspiera się na jej filarach.

Głównym celem nauczania katechetycznego jest kształtowanie wiary, nazywane niejednokrotnie nauczaniem wiary. Wydaje się, że określenie *kształtowanie wiary* jest właściwsze, bowiem wiara wiąże się nie tylko ze sferą poznawczą. Cele poznawcze w katechezie prowadzą do umiejętności oraz do samodzielności w posługiwaniu się narzędziami, jakie uczeń otrzymuje w trakcie procesu nauczania. Wiedza religijna w przekazie katechetycznym winna zachować w odniesieniu do wiary swój służebny charakter.

Religijność katechizowanych winna w trakcie katechezy zostać pogłębiona intelektualnie. Religijność ma bowiem prowadzić do wyznania wiary rozumnej. Jak zauważa Jan Paweł II, *złudne jest przekonanie, że wiara może silniej oddziaływać na słaby rozum, przeciwnie, jest wówczas narażona na poważne niebezpieczeństwo, może bowiem zostać sprowadzona do poziomu mitu lub przesądu* (FR 48).

Związek wiary i intelektu, a w konsekwencji także związek katechezy z nauczaniem, wynika przede wszystkim z faktu, że zarówno wiara w Boga, jak i wiedza o Bogu, mają odniesienie do tej samej prawdy o Bogu. Nauczanie w katechezie ma na celu nie tylko przekazanie prawdy o Bogu, ale także ma zachęcić i usposobić słuchaczy do przyjęcia wiary.

Treści nauczania katechetycznego winny uwzględniać zasadę integralności. Jednakże winny one być jednocześnie *uporządkowane hierarchicznie*, w zależności od kontekstu katechizowania i sytuacji adresatów. W konstruowaniu programów katechetycznych powinno się nadto zadbać, aby treści nauczania katechetycznego uwzględniały wszystkie zadania katechezy.

Treści nauczania katechetycznego winny też być skorelowane z metodami nauczania, bowiem *aby ziarno Słowa Bożego mogło zakiełkować i dojrzeć na dobrej glebie, musi zostać zasiane we właściwy sposób i przez zdolnego siewcę*. Dobór metod nauczania katechetycznego winien być dokonywany zarówno ze względu na katechizowanych i ich poziom intelektualny, jak i ze względu na cele, jakim ma służyć dana jednostka katechetyczna, a także ze względu na środowisko nauczania. Różnorodność stosowanych w katechezie metod wynika w pewnym stopniu z faktu pluralizmu zadań nauczania katechetycznego, jak i pluralistycznego wymiaru rzeczywistości i świata, w jaki katecheza ma wprowadzać ucznia. Wszystkie metody, jakimi posługuje się katecheza, winny harmonijnie łączyć się i uzupełniać, przede wszystkim ze względu na postulat integracji celów i treści nauczania, jak i ścisłego związku, jaki winien łączyć katechezę z pozostałymi formami działalności duszpasterskiej.

Wśród metod nauczania katechetycznego nie może zabraknąć memoryzacji, bowiem *katecheza jest częścią tej „pamięci” Kościoła, która zachowuje wśród nas żywą obecność Chrystusa*. Przedmiotem zapamiętywania winny być formuły modlitewne oraz syntetyczne ujęcia formuł wiary. Autorzy programów i podręczników katechetycznych winni wyodrębnić proponowane formuły przeznaczone do memoryzacji. Należy jednakże pamiętać, że memoryzacja, aczkolwiek ważna i potrzebna, nie może wyprzeć innych metod przyswajania przez katechizowanych treści wiary.

Język używany w przekazie katechetycznym winien zachować swoją odrębność, jako język religijny, informujący i wprowadzający w tajemnicę Boga, a jednocześnie winien pozostać żywy i komunikatywny, związany z doświadczeniami życiowymi adresatów katechezy. Katecheza winna również posługiwać się językiem poprawnym i czystym, unikając wszelkich form wulgaryzmu. Szczególny szacunek dla języka ojczywego w przekazie katechetycznym wynika również z faktu, że był on zawsze *twierdzą tożsamości narodowej*. W ten sposób język ma szansę stać się środkiem inkulturacji przekazu katechetycznego.

Istotną cechą języka katechezy powinna być jego zgodność z prawdą. W dzisiejszych czasach język bywa często nadużywany, ponieważ *każe mu się służyć zakłamaniu ideologicznemu, niwelowaniu sposobów myślenia i spychania człowieka do rzędu jakby przedmiotu*. Pewną formą zakłamania języka są stereotypy. Stanowią one wprawdzie narzędzie porządkujące wiadomości, w które, zwłaszcza młodych, wyposażają szkoła i media, ale jednocześnie powodują schematyczność w postrzeganiu świata oraz wykształcają uprzedzenia wobec prawdy.

Deprecjonowanie języka prowadzi do sytuacji, w której katechizowani nieufnie odnoszą się do przekazywanych treści. Język katechezy nie może wypaczać prawd wiary, a poprzez jasny i systematyczny wykład winien przywracać słowom ich znaczenie. Winien on też zachować swoistość i odrębność, gdyż mówi o rzeczywistości głębszej i ważniejszej od tej, o której informuje potoczny język rozrywki i reklamy.

Nie można zaniedbać również tych możliwości, jakie stwarzają katechezie, zwłaszcza w realizacji funkcji nauczania, środki społecznej komunikacji. Są one *pierwszym aeropagiem współczesnym, który jednoczy ludzkość*. Wykorzystanie środków społecznej komunikacji *wymaga od pracowników katechezy poważnej troski o poznanie, kompetencję oraz umiejętności i aktualne [ich] wykorzystanie*. Należy popierać przede wszystkim tworzenie takich materiałów dydaktycznych, zwłaszcza podręczników katechetycznych, które będą posiadać swoistą *obudowę medialną* w postaci kaset audio i video oraz programów komputerowych.

W korzystaniu w katechezie ze środków społecznej komunikacji trzeba z jednej strony pamiętać o szansie, jaką one stwarzają dla ewangelizacji, ale z drugiej także o tym, aby one nie zasłaniały i nie utrudniały realizacji głównych celów katechetycznych. Możliwości techniczne mediów nie mogą przesłonić prawdziwego orędzia Ewangelii, którym jest *Jezus Chrystus wczoraj, dziś, ten sam na wieki* (Hbr 13,8). Stąd w korzystaniu ze środków

społecznej komunikacji należy zachować ostrożność i roztropność. Nie można też w katechezie zaniedbać wychowania do roztropnego korzystania z mediów

Niedoceniając formacji intelektualnej w procesie kształtowania i rozwoju wiary jest zagrożeniem dla nauczania katechetycznego. Może ono wynikać z niewłaściwego pojmowania samej wiary, z hołdowania stereotypowi sprzeczności między wiarą a wiedzą, a także z nacechowanej relatywizmem postawy wobec prawdy. Niedoceniając formacji intelektualnej w nauczaniu katechetycznym prowadzi do oderwania wiary od prawdy. Wynikiem tego jest postawa indyferentyzmu religijnego, a w praktyce uleganie wpływom sekt, które zwykle wykorzystują niewiedzę swoich adeptów. Nauczanie katechetyczne wykształca u katechizowanych niezależność poglądów i stwarza warunki do rozwiązywania samemu własnych problemów religijnych.

Innym niebezpieczeństwem dla nauczania katechetycznego jest redukcja katechezy do przekazu samej doktryny. Przekaz taki prowadzi do jednostronnego ujmowania zagadnień wiary, ponieważ nie kształtuje postaw, a w konsekwencji nie wywiera wpływu na życie. Powstaje w ten sposób rozdźwięk między wiarą a życiem.

Ograniczenie katechezy do samego tylko nauczania oznacza niekiedy odrzucenie idei katechezy konfesyjnej i przyjęcie koncepcji religioznawczej. Tak rozumiana katecheza przekazywałaby bowiem doktrynę w sposób czysto informacyjny, nie podejmując zadania kształtowania postawy wiary

3. Inicjacyjna funkcja katechezy. Katecheza jest szczególnym i właściwym miejscem wtajemniczenia chrześcijańskiego. Katecheza inicjacyjna wiąże się przede wszystkim z sakramentami wtajemniczenia, zwłaszcza z chrztem, *sakramentem wiary*, domagającym się wyznania tej wiary. W tym celu potrzebna jest katechetyczna pomoc Kościoła *w żywym, bezpośrednim i czynnym wyznaniu wiary*. Katechetyczna służba wtajemniczeniu chrześcijańskiemu jest *organiczną i systematyczną formacją wiary*, która jest *czymś więcej niż nauczaniem; jest ona pogłębieniem całego życia chrześcijańskiego (...), które pomaga w autentycznym pójściu za Chrystusem*⁵ oraz *włącza we wspólnotę, która żyje wiarą, celebrowa ją i o niej świadczy*.

Katecheza (...) jest ściśle złączona i związana z całym życiem Kościoła. Od niej bowiem w największej mierze zależy nie tylko rozprzestrzenienie się Kościoła w świecie i jego wzrost liczebny, ale jeszcze bardziej jego rozwój wewnętrzny i jego zgodność z planem Bożym (CT13). Celem katechezy jest zatem urzeczywistnianie Kościoła jako wspólnoty zbawczej. Proces ten jest wspierany przez kształtowanie świadomości sakramentalnej, która ma, zwłaszcza w przypadku sakramentu chrztu, charakter ściśle apostołowski. Świadomość chrztu winna być ujmowana nie jako świadomość aktu jednorazowego, mającego miejsce w przeszłości, ale jako dynamiczne źródło procesu obejmującego całe życie. Zatem proces budowania świadomości eklesjalnej to ciągle przechodzenie od świadomości chrztu do świadomości wyboru. Proces ów jednak ma szansę dokonać się przede wszystkim w

mniejszych wspólnotach, takich jak rodzina czy ruchy i stowarzyszenia religijne.

Kształtowanie świadomości eklezjalnej musi mieć za punkt wyjścia pogłębiony przekaz nauki o Kościele, ukierunkowany ekumenicznie. Konieczna jest też więź najmniejszych ogniw Kościoła (rodzin, ruchów i stowarzyszeń) z parafią. Parafia winna stać się ich główną animatorką, zwłaszcza dla wszelkich form duszpasterstwa młodzieży, i uprzywilejowanym miejscem, z którym młodzi mogą się identyfikować.

Inicjacyjna funkcja katechezy winna znaleźć swe urzeczywistnienie głównie w parafii, nawet wówczas, gdy, w przypadku dzieci i młodzieży, nauczanie religii odbywa się w szkole. W ten sposób inicjacyjna katecheza parafialna dopełnia szkolne nauczanie religii. Przejęcie inicjacyjnej funkcji katechezy przez duszpasterstwo parafialne wynika z eklezjalnej natury samej katechezy.

4. Katecheza w procesie ewangelizacji. Ewangelizacja to *proces, przez który Kościół poruszany przez Ducha Świętego, głosi i rozpowszechnia Ewangelię na całym świecie. Jest ona tym samym, co zanoszenie Dobrej Nowiny do wszelkich kręgów rodzaju ludzkiego, aby przenikając je swoją mocą od wewnątrz, tworzyła z nich nową ludzkość. W ramach ewangelizacji Kościół głosi Dobrą Nowinę o zbawczym замыśle Ojca, a w sakramentach komunikuje dary Boże.*

Podstawowym elementem ewangelizacji jest posługa słowa, choć nie wyczerpuje ona całej rzeczywistości ewangelizacji. Ewangelizacja *dokonyuje się przez czyny i słowa. Jest ona równocześnie świadectwem i głoszeniem, słowem i sakramentem, nauczaniem i zaangażowaniem.* Tak rozumiana ewangelizacja nie ma charakteru jednorodnego, nie może też być utożsamiana jedynie z posługą słowa. Sprowadzanie jej tylko do wymiaru głoszenia słowa oznacza jej zubożenie. Ewangelizacja obejmuje bowiem całość posłannictwa Kościoła.

Tak bogata rzeczywistość, jaką jest ewangelizacja, nie jest aktem jednorazowym, posiada wiele różnych wymiarów i aspektów, i domaga się ich dostrzeżenia. Proces ewangelizacji dzieli się na trzy etapy:

- działanie misyjne wobec niewierzących i obojętnych religijnie,
- działanie katechetyczno-wtajemniczające wobec tych, którzy wybierają Ewangelię, oraz tych, którzy odczuwają potrzebę uzupełnienia lub odnowienia swego wtajemniczenia,
- działanie duszpasterskie wobec dojrzałych w wierze chrześcijan w łonie wspólnoty chrześcijańskiej.

W ramach ewangelizacji posługa słowa przekazuje za pośrednictwem Kościoła Objawienie Boże. Dokonyuje się to przez:

- pierwsze głoszenie Ewangelii,
- katechezę wtajemniczającą,
- stałe wychowanie wiary, zwane katechezą stałą.

Katecheza, w ramach zarysowanego powyżej procesu ewangelizacji, jest *podstawową działalnością ewangelizacyjną każdego Kościoła partykularnego*, a postulatem staje się katecheza ewangelizacyjna, która zmierza do wychowania chrześcijan w poczuciu ich trojkiej tożsamości: jako ludzi ochrzczonych, jako wierzących i jako członków Kościoła. W szczególności katecheza ewangelizacyjna winna chrześcijanom:

- przypominać podstawowe elementy wiary,
- inspirować w rzeczywistym procesie nawrócenia,
- pogłębiać w nich prawdę i wartość orędzia chrześcijańskiego wobec rozmaitych zastrzeżeń, jakie wysuwa świat współczesny,
- pomagać w wyborze i przeżywaniu Ewangelii w życiu codziennym,
- uzdalniać do uzasadnienia chrześcijańskiej nadziei, jaka jest w nich,
- dodawać odwagi do realizacji ich powołania misyjnego.

Katecheza jest jednocześnie jedną z form posługi słowa. Jest ona w sposób naturalny poprzedzana przez pierwsze głoszenie Ewangelii, które jest skierowane do niewierzących i obojętnych religijnie. Sekularyzacja, jaka dotknęła kraje o bogatej przeszłości chrześcijańskiej, domaga się, by katecheza wiązała się w ramach szeroko pojętej ewangelizacji z nową ewangelizacją czy re-ewangelizacją. Dlatego też postuluje się w takich sytuacjach pre-katechezę. Stanowi ona propozycję Dobrej Nowiny w odniesieniu do trwałego wyboru wiary dla tych, którzy zdradzają już jakieś zainteresowanie Ewangelią. Dopiero wobec tych, którzy „uwierzyli”, u których wiara stała się ich postawą wewnętrzną, *katecheza w sensie ścisłym będzie mogła rozwinąć swoje specyficzne zadanie wychowania wiary*. We wszystkich innych przypadkach potrzebne jest raczej pierwsze głoszenie Ewangelii.

Katecheza ewangelizacyjna, połączona w miarę potrzeby z pierwszym głoszeniem Ewangelii i pre-katechezą, stanowi wymóg nowej ewangelizacji. Powinna ona uświadamiać uczniom ich własne życiowe sytuacje, pomóc im w określeniu sensu i odkrywaniu religijnego wymiaru przeżywanych przez nich problemów.

Nowa sytuacja, w jakiej znalazła się polska katecheza po roku 1990, powinna budzić i pogłębiać refleksję, że nauczanie religii w szkole jest szansą dla ewangelizacji, ponieważ dla niektórych ochrzczonych, zdystansowanych do wiary, szkolne lekcje religii są jedynym miejscem spotkania z Ewangelią, ze świadkami wiary, jakimi są katecheci i uczniowie głęboko wierzący; jest to też jedyne miejsce, gdzie dzieci i młodzież ze środowisk zdechrystianizowanych mogą usłyszeć głos Kościoła i gdzie dokonać się może wyjaśniające wprowadzenie w liturgię i modlitwę Kościoła (PDK 37-57).

III. Katecheza dorosłych

Duszpasterstwo katechetyczne Kościoła powinno mieć charakter ciągły, w tym sensie, że katecheza dzieci, młodzieży i dorosłych nie mogą być terenami oddzielonymi od siebie czy pozbawionymi wzajemnej łączności. Trzeba, aby one między sobą się wspierały i uzupełniały.

Katecheza dorosłych uznawana jest w dokumentach katechetycznych Kościoła za problem wielkiej wagi i najznakomitszą formę katechezy. Każda grupa wiekowa wiernych Kościoła ma prawo oczekiwać wsparcia w odczytywaniu i realizacji swego powołania chrześcijańskiego, w tym także dorośli. Od dorosłych zależy skuteczność katechezy dzieci i młodzieży. *Świat bowiem, w którym młodzi mają żyć i świadczyć o wierze, którą katecheza stara się zbadać i utwierdzić, po większej części znajduje się we władaniu dorosłych, dlatego ich wiara winna być również stale oświecana, wzmacniana i odnawiana, aby przeniknęła całą działalność doczesną, za którą są odpowiedzialni* (CT 43).

Katecheza dorosłych świeckich tym różni się od katechezy dzieci i młodzieży, że przyjmuje stan świecki jako ustalone i zadeklarowane miejsce realizacji chrześcijańskiego powołania do świętości. Stan świecki jest rzeczywistością, która osiąga swój pełny sens dopiero w Chrystusie. Dla ludzi świeckich staje się polem i narzędziem w realizacji ich powołania chrześcijańskiego.

Oddziaływanie katechetyczne wobec dorosłych winno uwzględnić sytuację ich wiary. Dlatego należy wyróżnić następujące grupy osób dorosłych, do których kierowana jest posługa słowa:

- dorośli wierzący, którzy spójnie przeżywają swój wybór wiary i szczerze pragną jej pogłębienia,
- dorośli, którzy zostali ochrzczeni, lecz oddalili się od wiary,
- dorośli nieochrzczeni.

Katecheza dorosłych adresowana jest do dwóch pierwszych grup.

Wobec katechezy dorosłych wysuwa się następujące zadania:

- popierać formację i dojrzewanie życia chrześcijańskiego za pomocą pedagogii sakramentalnej, dni skupienia, kierownictwa duchowego,
- wychowywać do właściwej oceny w świetle wiary zmian społeczno-kulturowych w społeczeństwie,
- wyjaśniać dzisiejsze problemy religijne i moralne,
- wyjaśniać relacje, jakie zachodzą między działaniem doczesnym a eklezjalnym,
- rozwijać racjonalne podstawy wiary,
- formować do przyjęcia odpowiedzialności w misji Kościoła i do umiejętności odważnego dawania świadectwa chrześcijańskiego w społeczeństwie.

Każda wspólnota winna zapewnić wszystkim dorosłym stosowną do ich wieku, wykształcenia, stanu, zawodu oraz zainteresowania formę katechezy. Katecheza ta winna uwzględniać formację duchową, doktrynalną, kulturalną oraz społeczną. Winna ona też uświadamiać świeckim katolikom potrzebę rozwijania kwalifikacji zawodowych, zmysłu rodzinnego i obywatelskiego oraz cnót odnoszących się do życia społecznego: uczciwości, poczucia sprawiedliwości, szczerości, uprzejmości i siły ducha. Mogą to być kursy katechezy systematycznej (np. kursy biblijne) lub jakieś formy katechezy okazjonalnej, uwzględniającej różne sytuacje i okoliczności, domagające się światła orędzia Bożego. Żywotność duszpasterska parafii zależy od

funkcjonujących w niej różnych, wzajemnie dopełniających się, form katechezy dorosłych.

Katecheza dorosłych podejmowana jest przede wszystkim przez ruchy, stowarzyszenia i organizacje katolickie. Również Akcja Katolicka za swoje pilne zadanie przyjmuje chrześcijańską formację laikatu. Ze względu na to, że wszystkie te inicjatywy nie mają charakteru masowego, trzeba, nie zaniedbując troski wobec elit, w ramach duszpasterstwa masowego podejmować systematyczną, zaprogramowaną katechezę dorosłych. Taką zwyczajną formą jest, według dokumentów Kościoła, niedzielna homilia.

Szczególne znaczenie ma katecheza dorosłych adresowana do rodziców w ramach przygotowania ich dzieci do sakramentów świętych. Posiada ona w naszym kraju już pewną tradycję. Należałoby ją jeszcze bardziej zintensyfikować, w oparciu o istniejące formy wypracować nowe, bardziej przystosowane do aktualnej sytuacji duszpasterskiej, nade wszystko zaś opracować programy takiej katechezy.

Pierwszą okazję stanowi chrzest dziecka. Przygotowanie do chrztu można potraktować jako specjalną formę katechezy dla rodziców dziecka i jego rodziców chrzestnych.

Bardzo ważną formą katechezy dorosłych, z której nie należy nigdy rezygnować, jest katecheza rodziców w związku z przygotowaniem ich dzieci do I Komunii świętej i sakramentu pokuty oraz rocznicy I Komunii świętej. Spotkania rodziców powinny odbywać się systematycznie w ciągu całego roku, poprzedzającego uroczystość, możliwie raz w miesiącu, i posiadać charakter katechetyczny, a nie tylko organizacyjny.

Katechetyczny charakter winny mieć również spotkania dla rodziców młodzieży przygotowującej się do przyjęcia sakramentu bierzmowania. Ze względu na to, że przygotowanie młodzieży rozłożone jest na cały rok, katecheza rodziców kandydatów do bierzmowania powinna objąć przynajmniej trzy spotkania w ciągu roku: na początku formacji, w trakcie jej trwania oraz przy końcu.

Duszpasterze powinni odnosić się z całą życzliwością do grup parafian, którzy pragną uczestniczyć w rekolekcjach zamkniętych. Ważną formą katechezy dorosłych są piesze i autokarowe pielgrzymki do sanktuariów, które winny być popierane i organizowane przez duszpasterzy.

IV. Katecheza dzieci i młodzieży

Katecheza dzieci i młodzieży, ze względu na procesy socjalizacji religijnej zachodzące w tych okresach rozwojowych, posiada dla wspólnoty wierzących bardzo ważne znaczenie. Jej celem jest przede wszystkim kształtowanie wiary dojrzałej, włączenie w Kościół, pomoc w wyborze drogi powołania chrześcijańskiego i podjęcie zadań w Kościele.

Ze względu na to, że pierwszoplanowym miejscem katechezy jest parafia, nauczanie religii w szkole domaga się uzupełnienia o parafialne duszpasterstwo katechetyczne dzieci i młodzieży. Jakkolwiek ten rodzaj

katechezy napotyka na pewne trudności, zwłaszcza natury organizacyjnej, niemniej jednak winny one w każdej parafii być pomyślnie rozwiązane, aby dzieci i młodzież nie traktowały nauki religii wyłącznie jako jednego z przedmiotów nauczanych w szkole, lecz by mogły również czerpać siłę z bezpośredniego kontaktu z Bogiem w liturgii i sakramentach świętych.

Parafia jest przede wszystkim uprzywilejowanym miejscem dla katechezy przygotowującej do przyjmowania sakramentów świętych. Spotkania formacyjne w parafii winny odbywać się przynajmniej jeden raz w miesiącu i posiadać charakter katechetyczny. Nie powtarzają one nauczania religii w szkole, lecz je uzupełniają, zwłaszcza w funkcji wtajemniczenia i wychowania. Program działań katechetycznych w parafii winien uwzględniać:

- środowisko formacji: jest nim własna parafia, a nie parafia, na terenie której znajduje się szkoła;
- miejsce formacji: jest nim budynek kościelny lub parafialny;
- osoby odpowiedzialne za formację: kapłani, katecheci, animatorzy wywodzący się z kościelnych ruchów młodzieżowych²⁶⁶;
- formy: spotkania zbiorowe wszystkich kandydatów, celebracje w kościele parafialnym (lub w kaplicach na terenie parafii), praca w grupach.

Dzieci uczęszczające do klas I-IV szkoły podstawowej winny w parafii uczestniczyć w katechezie inicjacji sakramentalnej do Eucharystii i pokuty.

Dzieci uczęszczające do klas V-VIII szkoły podstawowej winny wziąć udział w katechezie wprowadzającej w historię zbawienia. Spotkania katechetyczne powinny rozpocząć się od wręczenia Biblii, której treść stanowi przedmiot nauki religii w szkole na tym etapie, i koncentrować się wokół zagadnień wprowadzających w lekturę Pisma św. Ukoronowaniem tych spotkań powinien być, przewidziany pod koniec klasy VI, obrzęd wręczenia Wyznania wiary.

Katecheza młodzieży w klasach VII-VIII wiąże się z wyznaniem i rozumieniem wiary, co stanowić powinno program i przedmiot przygotowania do przyjęcia sakramentu bierzmowania. Spotkania katechetyczne winny posiadać raczej charakter celebracji i ukazywać poszczególne sakramenty Kościoła i wynikające z nich zadania młodych w Kościele.

Wreszcie katecheza w szkołach średnich winna skupić się na świadectwie wiary. Powinna być związana z przygotowaniem bliższym (ale nie bezpośrednim) do założenia rodziny chrześcijańskiej. Winna zatem również uwzględniać spotkania prowadzone przez pracowników poradni rodzinnych. Absolwentom szkół średnich, którzy otrzymali ocenę końcową w szkolnej nauce religii oraz uczęszczali na spotkania dla młodzieży w ramach tej katechezy, będą wydawane zaświadczenia o ukończeniu przygotowania bliższego do sakramentu małżeństwa.

Owocna realizacja wskazanych wyżej form katechetycznego duszpasterstwa w ramach parafii domaga się opracowania odrębnych, ale zsynchronizowanych z nauczaniem szkolnym, programów dla sakramentalnej katechezy parafialnej.

Na parafii spoczywa również obowiązek zorganizowania co roku rekolekcji adwentowych dla dzieci i młodzieży. Przyjmują one często formy tradycyjne.

Pozytywne doświadczenia zdobyte z przeprowadzania rekolekcji wielkopostnych dla środowiska szkolnego, każą poszukiwać także nowej formuły dla parafialnych rekolekcji adwentowych.

Wspólnota parafialna winna być w sposób szczególny uwrażliwiona na osoby, które cierpią upośledzenie fizyczne lub umysłowe. Są one wyjątkowo umiłowane przez Pana. Należy ofiarować im odpowiednią katechezę, zarówno w szkole, jak i w parafii, bądź też w innych miejscach formacyjnych, wspomagając zwłaszcza rodzinę. Ze względu na to, że taka katecheza wymaga szczególnych kompetencji, trzeba zadbać o odpowiednie przygotowanie katechetów. Należy przeto uwrażliwić ośrodki kształcenia katechetów, aby wprowadziły do programów studiów także wykłady i ćwiczenia z zakresu katechezy specjalnej.

Z podobną troską wspólnota parafialna powinna podjąć, na miarę swych możliwości i w razie zaistniałej potrzeby, katechezę dla osób zepchniętych na margines życia, jak: emigranci, uciekinierzy, osoby bezdomne i bez stałego miejsca zamieszkania, chronicznie chorzy, osoby uzależnione, więźniowie itp., a także po bratersku wspierać katechetów, którzy takiej służbie poświęcają się.

Ważnym miejscem katechezy dzieci i młodzieży są zespoły liturgiczne chłopców i dziewcząt. Programy pracy z ministrantami i bielankami powinny uwzględniać nie tylko przygotowanie do pełnienia funkcji liturgicznych, ale również przygotowywać intelektualnie i duchowo do przeżywania i rozumienia obrzędów, w których zespoły liturgiczne pełnią służbę.

Program formacji lektorów powinien uwzględniać zagadnienia biblijne, liturgiczne, a także związane z prawidłowym wykonywaniem czytań i śpiewów w liturgii. Szczególną troską należy otoczyć formację duchową lektorów. Kurs lektorski winien trwać przynajmniej jeden rok i kończyć się promocją udzieloną przez biskupa lub upoważnionego kapłana, zgodnie ze zwyczajami diecezjalnymi. Zajęcia kursu lektorskiego winny odbywać się w ośrodkach na tyle bliskich, by kandydaci bez trudności mogli uczestniczyć w wykładach i spotkaniach formacyjnych. Zajęcia odbywane w trakcie roku szkolnego winny być jeszcze ponadto uzupełnione możliwością wyjazdu na wakacyjny obóz lektorski.

Ważny nurt katechezy parafialnej dzieci i młodzieży stanowią ruchy i stowarzyszenia katolickie, o których istnienie w parafii powinno się szczególnie zabiegać, otaczając je życzliwą opieką duszpasterską.

Opieką duszpasterską należy otoczyć także harcerzy. Wyznaczeni przez biskupa diecezjalnego duszpasterze harcerzy winni troszczyć się o to, aby na zjazdach i spotkaniach harcerskich, rajdach, biwakach, obozach, zimowiskach nigdy nie brakowało elementów religijnych. Przypominać też nieustannie trzeba takich ideałów autentycznego harcerstwa, jak Bóg, honor, Ojczyzna, nauka, oraz praca nad kształtowaniem własnego charakteru.

Należy wykorzystywać zapisane w wewnętrznych regulaminach poszczególnych organizacji harcerskich możliwości mianowania kapelanów chorągwi i szczepów.

Wielkie znaczenie katechetyczne mają piesze pielgrzymki na Jasną Górę i do innych sanktuariów. Duszpasterze winni popierać i umożliwiać młodzieży udział w takich pielgrzymkach, oraz dobrze je od strony katechetycznej i liturgicznej zaprogramować.

Doniosłe znaczenie dla całej posługi katechetycznej dzieci i młodzieży mają wyjazdy wakacyjne. Parafia powinna nie tylko pomagać w ich organizacji, ale wspomagać je czynnie, także materialnie. Dlatego też, gdy zajdzie taka potrzeba, należy dotować wyjazdy dzieci z rodzin ubogich oraz umożliwiać kapłanom udział w obozach i koloniach. Należy przyjąć zasadę, że wyjazd na kolonię lub obóz jest pracą duszpasterską pierwszorzędnej wagi i dlatego, w miarę możliwości, nie powinno się tego czasu wliczać do urlopu kapłańskiego. Zasadę tę powinno się także stosować do kapelanów obozów harcerskich i przewodników grup pieszych pielgrzymek.

V. Posługa katechetyczna wobec środowiska akademickiego

Kościół jest również posłany do głoszenia słowa Bożego w środowisku akademickim: studentom i pracownikom nauki. Posługa ta jest bardzo ważna ze względu na opiniotwórczą rolę inteligencji. Stąd należy dołożyć wszelkich możliwych starań, by posługa głoszenia słowa Bożego w ramach duszpasterstwa akademickiego docierała do jak najszerszego grona studiującej młodzieży.

Duszpasterstwo akademickie łączy w sobie elementy katechezy dorosłych i młodzieży. Winno być otwarte na poszukiwanie i tworzenie autentycznej wspólnoty, na wtajemniczenie chrześcijańskie, jak i na formację intelektualną. Istotne jest budowanie wspólnoty pracowników nauki i studentów, wzorowanej na pierwotnej *universitas*, poszukującej prawdy, dobra i piękna. Niemniej ważna jest też ewangelizacja tego środowiska. Przede wszystkim jednak należy dołożyć starań, aby zapewnić przekaz rzetelnej wiedzy religijnej.

Duszpasterstwo akademickie rządzi się własnym *Regulaminem*, zatwierdzonym przez Komisję Wychowania Katolickiego.

VI. Wymiar liturgiczny duszpasterstwa katechetycznego w parafii

Duszpasterstwo katechetyczne w parafii w sposób naturalny akcentuje wymiar liturgiczny katechezy, choć cała posługa głoszenia słowa Bożego ma za zadanie przygotować chrześcijan do owocnego udziału w liturgii. Charakter katechetyczny posiada także sama liturgia. Powinni o tym związku między liturgią i katechezą pamiętać zarówno przygotowujący liturgię, jak i ci, którzy ją sprawują.

Szczególne i uprzywilejowane miejsce w liturgicznej posłudze słowa Bożego zajmuje homilia. Podtrzymuje ona drogę wiary, którą rozwija i pogłębia

katecheza. Zachęca również chrześcijan, by codziennie podejmowali swoją duchową pielgrzymkę w prawdzie, dziękczynieniu i uwielbieniu.

Homilie powinny być wygłaszane podczas wszystkich Mszy św. z udziałem wiernych w niedziele i święta nakazane, w czasie sprawowania sakramentów świętych i odprawiania pogrzebu oraz przy innych okazjach, gdy zgromadzi się większa liczba wiernych. Krótkie wprowadzenia w liturgię lub krótkie homilie komentujące liturgię słowa są wskazane także w dni powszednie. II Synod Plenarny zaleca, by homilie były głoszone przynajmniej w dni powszednie Adwentu, Wielkiego Postu i Okresu Wielkanocnego.

Homilia, zwłaszcza niedzielna, stanowi ważne narzędzie katechezy dorosłych. Dlatego należy dołożyć starań, by miała charakter formacyjny, by cykl homiletyczny, podporządkowany układowi czytań niedzielnych, rozwijał w sposób systematyczny określone prawdy wiary.

Kazania głoszone z racji nabożeństw pasyjnych na Gorzkich Żalach i nabożeństw okresowych (w maju, czerwcu i październiku), a także kazania eucharystyczne w okresie Oktawy Bożego Ciała, powinny mieć charakter katechetyczny i odnosić się do problematyki zawartej w programie duszpasterskim danego roku kościelnego.

Szczególną okazją do głoszenia słowa Bożego są doroczne rekolekcje, które powinny być organizowane w każdej parafii w Adwencie i Wielkim Poście, oraz - co dziesięć lat – całotygodniowe misje. Stanowią one ważne narzędzie ewangelizacji i katechezy (PDK 97-117).

ZADANIA KATECHEZY

Cel katechezy – komunია z Jezusem Chrystusem – jest osiąganý poprzez realizację celów cząstkowych i pośrednich, związanych z sytuacją, w jakiej żyją i wzrastają konkretni adresaci katechezy. Stąd wynika pilna potrzeba, aby w oparciu o nadrzędny cel katechezy programy katechetyczne Kościoła w Polsce formułowały szczegółowe cele katechezy dorosłych, młodzieży i dzieci, korygowały już istniejące, przystosowując je do aktualnej sytuacji duszpasterskiej. Powyższy postulat odnosi się również do formułowania i określania edukacyjnych celów nauki religii w szkole i celów katechetycznego duszpasterstwa w parafiach.

Cele katechezy osiąmane są poprzez realizację zadań, jakie stawia i wysuwa się odpowiedzialnym za katechezę. DOK (86-87) wymienia następujące zadania katechezy:

1. rozwijanie poznania wiary;
2. wychowanie liturgiczne;
3. formacja moralna;
4. nauczanie modlitwy;
5. wychowanie do życia wspólnotowego;
6. wprowadzenie do misji.

Rozwijanie poznania wiary jest szczególnie pilnym zadaniem współczesnej katechezy polskiej. Przyłgnięcie do Jezusa i głęboka z Nim zażyłość oznaczają, że katechizowany winien najpierw dobrze Go poznać, a zwłaszcza całe orędzie miłości, które objawił światu. Dokonuje się to przez poznanie Tradycji i Pisma św. Stąd działania katechetyczne nie mogą zaniedbywać poznania treści wiary (*fides quae*), które winno jednak zawsze prowadzić do rozwoju i pogłębienia osobistej wiary katechizowanego (*fides qua*).

Rozwijanie poznania prawd wiary jest także jednym z ważnych elementów wychowania do prawdy, które polega na okazywaniu szacunku dla powagi prawd wiary, a jednocześnie jest wyrazem przekonania, że każdy człowiek odczuwa w sobie wewnętrzną potrzebę jej odkrywania, bowiem *hipotezy mogą fascynować, ale nie przynoszą zaspokożenia* (FR 27). Ten szacunek dla prawd wiary domaga się, by religii nie traktować jako uproszczonego opisu rzeczywistości, która w sposób kompetentny i pełny jest dopiero prezentowana przez wiedzę przyrodniczą. Raczej należy pamiętać o tym, że *wiara i rozum są jak dwa skrzydła, na których duch ludzki unosi się ku kontemplacji prawdy* (FR wstęp).

Dlatego też rzetelne rozwijanie poznania wiary spełnia zadanie przeciwstawiania się stereotypowi scjentyzmu, według którego żadne poznanie, poza przyrodniczym, nie istnieje. Scjentyzm stanowi ideologię przeciwną nauce wiary, a szerzy się w przyzwyczajeniach wielu nauczycieli szkolnych, wykształconych przez pedagogikę realnego socjalizmu. Odpowiedzią na postawę scjentyzmu jest postawa ukazująca jedność poznania rozumowego i poznania przez wiarę, obecna już w tekstach biblijnych. *Jedność prawdy, objawionej i naturalnej, jest bowiem podstawowym postulatem rozumu ludzkiego, wyrażonym już w zasadzie niesprzeczności. Objawienie daje pewność tej jedności ukazując, że Bóg Stwórca jest także Bogiem historii zbawienia* (FR 34; 99).

Zadanie rozwijania poznania wiary spoczywa przede wszystkim na szkolnym nauczaniu religii i nauczaniu w ramach katechezy parafialnej. W realizacji tego zadania winna wspierać katechetów świadomość, że we współczesnym świecie nie można żyć wiarą bez jej intelektualnego pogłębienia. Jednym bowiem z głównych powodów kruchości i zaniku wiary w dzisiejszych czasach jest między innymi brak znajomości prawd wiary. Oczywiście chodzi tu o takie przyswojenie sobie treści religijnych, aby one mogły posiadać zdolność interpretowania życia ludzkiego według głębokości myśli Chrystusa. Aby katecheci mogli to zadanie wypełnić, potrzebne jest zrozumienie o potrzebie pogłębionej formacji intelektualnej, zarówno wśród samych katechetów, jak i wśród osób i instytucji odpowiedzialnych za ich przygotowanie.

Wychowanie liturgiczne dokonuje się zarówno przez nauczanie, które wyjaśnia tajemnice wiary i sposoby jej celebrowania, jak i przez sam udział w liturgii, która pozostanie zawsze *uprzywilejowanym miejscem dla katechezy* (KKK 1074). Integralne rozumienie i harmonijne łączenie obu tych zasad jest konieczne, ponieważ liturgia bez objaśnienia może stać się zespołem niezrozumiałych konwencji albo magicznych czynności. Z kolei sama wiedza o liturgii, nie mająca związku z życiem chrześcijanina, w którym celebrowanie

jego wiary zajmuje centralne miejsce, zaprzecza istotnemu celowi katechezy. Stąd katecheza winna zawsze wyprzedzać udział w liturgii i jednocześnie czuwać, aby to, co chrześcijanin przeżywa i czego doświadcza w liturgii, zostało przeniesione w jego codzienne życie.

Tak rozumiane wychowanie liturgiczne domaga się współdziałania katechezy rodzinnej, nauczania religii w szkole i katechetycznych form duszpasterstwa parafialnego. Inspiratorką dla tego rodzaju katechezy pozostaje parafia, wspólnota wiary, która liturgię sprawuje. Należy zatem dołożyć starań, by liturgia była sprawowana w sposób dostojny i zrozumiały, aby sama w sobie stawiała się katechezą o rzeczywistości, którą wyraża.

Katecheza z natury swej jest związana w sposób szczególny ze sprawowaniem sakramentów, *gdyż właśnie w sakramentach, a zwłaszcza w Eucharystii, Jezus Chrystus działa najpełniej w celu przemiany człowieka* (CT 23). Sakramentalny charakter wychowania liturgicznego winien ujawniać się zarówno w treściach, jak i we wszystkich formach katechezy dorosłych, dzieci i młodzieży⁴⁷. Katecheza winna budzić postawy i kształtować umiejętności, warunkujące owocny udział w życiu sakramentalnym. W przypadku katechezy dorosłych formami najbardziej naturalnymi będą, poza homilią, przygotowanie do przyjęcia sakramentu małżeństwa, katecheza dla uczestniczących w sakramencie chrztu rodziców i chrzestnych, a także stała formacja katechetyczna. Gdy chodzi o katechezę dzieci i młodzieży, to katecheza winna mieć charakter ściśle liturgiczny na wszystkich etapach edukacyjnych: dzieci młodsze przygotowuje do uczestnictwa w Eucharystii oraz w sakramencie pokuty i pojednania, dzieci starsze wprowadza w lekturę Pisma św. i do świadomego wyznania wiary, młodzież gimnazjalną przygotowuje do przyjęcia sakramentu bierzmowania, zaś młodzież ponadgimnazjalną do odczytania i wyboru drogi powołania i założenia rodziny chrześcijańskiej.

Formacja moralna stawia sobie za cel przekazanie katechizowanym i ukształtowanie w nich postawy Jezusa-Nauczyciela. *Katecheza powinna wyrażać w sposób bardzo jasny radość i wymagania drogi Chrystusa*, dlatego też winna stać się katechezą *nowego życia w Chrystusie* (KKK 1697). Wychowanie moralne polega przede wszystkim na formacji sumienia, bowiem sama tylko wiedza o tym, co jest moralnie dobre, a co złe, nie wystarcza (VS 64). Sumienie zaś właściwie uformowane odpowiada w sposób wolny i odpowiedzialny na Boże wezwanie. Ponieważ współczesna kultura niejednokrotnie wystawia sumienie wierzącego na próbę, dlatego wychowanie moralne winno z jednej strony otwierać człowieka na łaskę i miłosierdzie, kształtując w ten sposób postawę pokuty i pojednania (ReP 25), z drugiej – winno ukazywać związek pomiędzy wolnością i prawdą (EV 96). Tak rozumiane wychowanie moralne domaga się podkreślenia nie tylko elementu nadprzyrodzonego, ale i elementu naturalnego. Łaska bowiem buduje na naturze. Wynika to między innymi z natury katechezy jako pedagogii w akcie wiary, jak również z chrystocentrycznie określonej zasady wierności Bogu i człowiekowi. Stąd wychowanie moralne w trakcie katechezy winno również zakładać i pogłębiać formację ludzką katechizowanych. W ten sposób katecheza staje przed zadaniem rozwijania także ludzkich wartości, wspierając proces wychowawczy rodziny i szkoły. Pamiętać przy tym trzeba,

aby ideału wychowawczego w formacji ludzkiej chrześcijanina nie obniżać do poziomu miernego i przeciętnego, bowiem *chrześcijaństwo godne swego miana nie może się wyrażać jedynie w przeciętnej uczciwości, dostosowanej do norm społecznych, ale musi być prawdziwym dążeniem do świętości* (JP II. List do Kapłanów 25.03.2001. nr 15).

Podstawową normą dla formacji moralnej winno być przykazanie miłości, bowiem człowiek nie może żyć bez miłości. Człowiek pozostaje dla siebie istotą niezrozumiałą i jego życie pozbawione jest sensu, gdy nie objawi mu się Miłość, jeśli nie spotka się z Miłością, jeśli jej nie dotknie i nie uczyni w jakiś sposób swoją, jeśli nie znajdzie w niej żywego uczestnictwa. Dlatego też nie wolno zapominać, że to właśnie katecheza rodzinna zakłada fundament pod proces wychowania moralnego, a jest nim świadectwo rodzinnej miłości.

Wychowanie do modlitwy napotyka w dzisiejszych czasach na szczególną trudność, bowiem w wielu domach ludzi ochrzczonych zanikła praktyka modlitwy. Adresatami katechezy stają się w ten sposób ludzie, którzy nie rozumieją sensu modlitwy i nie odczuwają jej potrzeby. To właśnie ze względu na nich przed katechezą polską pojawiają się nowe zadania: rozbudzenia życia modlitwy przez ukazanie jej sensu. Katecheza w żadnej ze swoich form nie może i nie powinna rezygnować z nauczania modlitwy i z wdrażania do jej praktykowania. Bez modlitwy nie ma prawdziwego i autentycznego życia chrześcijańskiego. *Kiedy katecheza jest przeniknięta klimatem modlitwy, wtedy praktykowanie całego życia chrześcijańskiego osiąga swoją głębię* (DOK 61).

Nauczanie modlitwy jest szczególnym obowiązkiem rodziców katolickich (FC 60). Praktyka modlitwy rodzinnej łączy modlitwę Kościoła z modlitwą prywatną wiernych (FC 61; KL 12). Szkolne nauczanie religii, poza wprowadzeniem w praktykę modlitwy wspólnej, przekazuje wiedzę na temat modlitwy, ukazuje jej sens w kontekście całego depozytu wiary. Duszpasterstwo katechetyczne w parafii – przez katechezę parafialną i funkcjonujące w parafii grupy modlitewne – wtajemnicza natomiast w modlitwę wspólnoty Kościoła. Powinno ono również wykorzystywać w tym celu pozytywne formy pobożności ludowej, do których wierni są szczególnie przywiązani. Mimo, że domagają się one niekiedy oczyszczenia, przejrzenia i poprawy, *przyczyniają się do głębszego zrozumienia tajemnicy Chrystusa* (FC 54).

Wychowania do życia wspólnotowego. U jego podstaw leży przekonanie, że *istnieje pewne podobieństwo między jednością Osób Boskich a braterstwem, jakie ludzie powinni zaprowadzić między sobą, w prawdzie i miłości* (KKK 1878).

Wychowanie do życia wspólnotowego winno uwzględniać istnienie różnych społeczności, w jakich katechizowani żyją lub żyć będą. Powinno ono mieć ponadto charakter integralny, tak, aby mogło przygotowywać do podjęcia zadań zarówno we wspólnotach i społecznościach naturalnych, jak i nadprzyrodzonych.

Naturalnymi wspólnotami są rodzina i naród. Katecheza Kościoła winna więc zwracać uwagę na umacnianie więzi rodzinnych, i to nie tylko w

odniesieniu do rodziców i dzieci, rodzeństwa, ale także wobec najstarszych członków rodziny. Nacechowane miłością relacje rodzinne stanowią najlepsze lekarstwo na mentalność konsumpcyjną, niszczącą wspólnotę i poniżającą godność osoby ludzkiej poprzez jej urzeczowienie. W tym kontekście ważnym zadaniem katechezy będzie upowszechnianie *Karty Praw Rodziny*.

Katecheza, zgodnie z czcigodną tradycją duszpasterstwa Kościoła w Polsce, winna również wychowywać do życia we wspólnocie narodowej. Jan Paweł II zwraca uwagę na rodzinny kontekst wychowania patriotycznego: *Czwarte Przykazanie poucza też, że należy okazywać szacunek tym, którzy żyli przed nami oraz ich dobrem dziełom: „ojciec i matka” oznaczają tu również przeszłość, więź między kolejnymi pokoleniami, dzięki której możliwe jest samo istnienie narodu* (List...01.10.1999. nr 11).

Wychowanie do życia we wspólnocie narodowej domaga się, aby katecheza przekazywała prawdę o historii narodu oraz społeczną naukę Kościoła. Wierni świeccy winni umieć odnajdywać się również jako chrześcijanie, uczniowie Chrystusa, w życiu społecznym i politycznym, a zadaniem katechezy jest przygotować ich nie tylko do podejmowania prawidłowych wyborów w tych dziedzinach, lecz także do pełnego uczestnictwa w życiu publicznym, przez wnoszenie w nie wartości ewangelicznych. Elementy społecznego nauczania Kościoła winny zatem wejść zarówno w programy szkolnego nauczania religii, jak i parafialnego duszpasterstwa dorosłych.

Wychowanie do wspólnoty w katechezie i przez katechezę nie może dotyczyć tylko wspólnot naturalnych. Winno ono przede wszystkim uwzględniać wychowanie do wspólnoty Kościoła. Wprowadzenie do życia we wspólnocie Ludu Bożego dokonuje się na pierwszym miejscu w rodzinie, która jest nie tylko *Kościółem domowym*, lecz także *drogą Kościoła* (CT 36; FC 53). Ważne zadanie w tym względzie mają do wypełnienia również szkolne lekcje religii, które, obok przekazu prawd wiary, winny także ukazywać prawdziwy obraz Kościoła oraz pogłębiać poczucie przynależności do wspólnoty kościelnej. Dopelnieniem szkolnego nauczania religii jest duszpasterstwo katechetyczne, które pozwala dzieciom i młodzieży na przeżycie prawdziwej wspólnoty wiary. To właśnie w parafii, w działających na jej terenie różnych grupach i stowarzyszeniach, katechizowani mogą doświadczyć swej ontologicznej (przez chrzest) przynależności do Kościoła w płaszczyźnie egzystencjalnej. Nadal pozostaje wciąż aktualna socjalizacja kościelna poprzez katechezę dorosłych. Wobec dystansowania się wielu wiernych od Kościoła budzenie i pogłębianie więzi ze społecznością kościelną przez katechetyczne duszpasterstwo dorosłych staje się dziś szczególnie nagłą potrzebą.

Wprowadzenie do misji. Cały bowiem Kościół jest misyjny. Wszyscy w Kościele są wezwani i posłani do realizacji misyjnego mandatu zmartwychwstałego Pana – nauczania wszystkich narodów (zob. Mt 28,19-20; Mk 16,15). Zadaniem katechezy jest wychowywać katechizowanych do odpowiedzialności misyjnej, która powinna wyrażać się przede wszystkim w dawaniu świadectwa, a więc winna ona *uzdolnić uczniów Jezusa do obecności, jako chrześcijan, w społeczeństwie, w życiu zawodowym, kulturowym i społecznym oraz przygotować ich do współdziałania w różnych*

zadaniach eklezjalnych, zgodnie z powołaniem każdego (DOK 86). Szczególna odpowiedzialność spoczywa na wierzących za nową ewangelizację, która winna być podjęta z większą intensywnością również przez Kościół w Polsce. Domaga się jej nowa sytuacja duszpasterska, bowiem także w naszym kraju całe grupy ochrzczonych utraciły żywy sens wiary albo wprost nie uważają się już za członków Kościoła, prowadząc życie dalekie od Chrystusa i od Jego Ewangelii (RMi 33).

Wprowadzenie do misji powinno się najpierw dokonać w ramach katechezy rodzinnej, bowiem także *rodzina powołana jest do ewangelizacji i misji* (KKK 2205). Realizuje się ono w rodzinie głównie poprzez żywe świadectwo wiary rodziców. Pewna forma działalności misyjnej wewnątrz rodziny może być także rozwijana w sytuacji, gdy któryś z członków rodziny nie wierzy lub zdystansowany jest do Kościoła. W rodzinie prawdziwie chrześcijańskiej dojrzewają także powołania misyjne. Z kolei szkolne nauczanie religii, wykorzystując wiedzę uczniów z zakresu historii i geografii, może przekazywać informacje o potrzebach misyjnych Kościoła, przybliżać sylwetki misjonarzy i podejmowaną przez nich działalność w krajach misyjnych. Lekcje religii są też miejscem, gdzie można uwrażliwiać uczniów na misyjne posłannictwo Kościoła i wychowywać ich do odpowiedzialności za ewangelizację we współczesnym świecie. Katechetyczne duszpasterstwo parafialne pozwala zaś na budzenie troski misyjnej całej wspólnoty Kościoła, która wezwana jest do modlitwy, ofiary, wsparcia materialnego misji i troski o powołania misyjne.

Wszystkie wymienione wyżej zadania katechezy są niezbędne i stanowią bogatą, zróżnicowaną i wieloaspektową całość. Każde z nich, na swój sposób realizuje nadrzędny cel katechezy. Toteż każde z tych zadań powinno być brane pod uwagę w określaniu celów szczegółowych i konstruowaniu programów katechetycznych dla osób w różnym wieku i w różnym kontekście środowiskowym. Jeśli katecheza pominie jeden z nich, wiara chrześcijańska nie osiągnie w pełni swego rozwoju.

Ponadto wymienione zadania katechezy winny się wzajemnie uzupełniać, a programowanie katechetyczne winno je zawsze harmonijnie łączyć z sobą i traktować je w sposób integralny, bez pomijania któregośkolwiek z nich. Każdy wielki temat katechetyczny ma wymiar poznawczy i wynikają z niego konsekwencje moralne; uwewnętrznia się w modlitwie i realizuje się w świadectwie. Jedno zadanie przywołuje następne: poznanie wiary uzdalnia do misji; życie sakramentalne umacnia do przemiany moralnej.

Katecheza wierna Bogu i człowiekowi

Zadania katechezy winny być ujmowane zarówno w aspekcie naturalnym, jak i nadprzyrodzonym. Wynika to z faktu, że katecheza, jako działanie ewangelizacyjne, jest jednocześnie dziełem Boga i człowieka. Katecheza zatem winna być ujmowana z jednej strony w kontekście daru Boga dla człowieka, z drugiej – wolnej odpowiedzi, jaka ma dać katechizowany. Katecheza jest darem *danym i zadany*.

Zasada wierności Bogu i człowiekowi stanowi znaczące osiągnięcie katechetyki posoborowej. Wzywa ona do wierności prawdziwemu depozytowi wiary, a jednocześnie nakłada na katechezę obowiązek wspierania człowieka

w urzeczywistnianiu jego powołania chrześcijańskiego i odpowiadania na jego życiowe pytania i problemy. Winien to być specyficzny rys całej posługi kościelnej, ponieważ *człowiek jest pierwszą i podstawową drogą Kościoła* (RH 10).

Zasada wierności Bogu i człowiekowi wynika wprost z nadrzędnego celu katechezy, czyli doprowadzenia do komunii z Jezusem. Bóg w Jezusie przychodzi, by zbawić człowieka. Winna ona też być uwzględniana przy realizacji poszczególnych zadań katechezy oraz przenikać wszystkie elementy treściowe i metodyczne katechezy.

Źródła i filary katechezy

Głównym źródłem katechezy jest *Słowo Boże zawarte w świętej Tradycji i Piśmie Świętym*. Miejscami, w których można odnaleźć słowo Boże, są:

1. zmysł wiary Ludu Bożego pod przewodnictwem nauczającego autorytatywnie Urzędu Nauczycielskiego Kościoła;
2. liturgia;
3. życie Kościoła, jego historia, a zwłaszcza świadectwo złożone przez świętych;
4. refleksja teologiczna;
5. autentyczne wartości religijne i moralne w społeczności ludzkiej i w różnych kulturach.

Jest rzeczą bardzo istotną, aby zadania katechezy były ściśle powiązane z jej źródłami i z nich wypływały. Każde z tych źródeł posługuje się innym, właściwym dla siebie językiem, który powinien być przełożony na język katechezy. W sposób szczególny katecheza jest żywą tradycją takich dokumentów wiary, jak: *perykopy biblijne, teksty liturgiczne, pisma Ojców Kościoła, wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego, symbole wiary, świadectwa świętych, refleksje teologiczne*.

Dokumenty katechetyczne Kościoła, powołując się na bogactwo tradycji patrystycznej oraz tradycję katechizmów (tę ostatnią zebraną przez *Katechizm Kościoła Katolickiego*), wymieniają siedem podstawowych elementów, kształtujących katechezę, nazywając je *siedmioma kolumnami katechezy*. Są to:

1. trzy etapy opowiadania historii zbawienia: Stary Testament, życie Jezusa Chrystusa i historia Kościoła;
2. cztery filary wykładu: Symbol wiary, sakramenty, Przykazania i Modlitwa Pańska.

Katecheza winna zatem być kształtowana zarówno przez metodę opowiadania biblijnego, związaną ściśle z objawieniem się Boga w historii, jak i przez systematyczny wykład doktryny wiary, zawarty w tradycyjnym schemacie katechetycznym, zastosowanym w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*.

Zarówno twórcy programów katechetycznych, jak i sami katecheci, którzy te programy realizują w konkretnych miejscach i środowiskach, winni pamiętać o konieczności czerpania z każdego z tych źródeł i oparcia przekazu nauki wiary na wszystkich jej filarach.

Integralność treści katechezy

W dokumentach katechetycznych Kościoła zwraca się jeszcze uwagę na jeden bardzo istotny wymóg katechezy: postulat integralności katechezy. Katecheza bowiem ma przedstawiać i przekazywać całą prawdę, a *żadnemu katechecie nie wolno własną powagą dzielić dziedzictwa wiary na to, co on uważa za ważne i nieważne, aby potem jednego nauczać, a drugie przemilczać* (CT30). Ten obowiązek zachowania integralności katechezy dotyczy każdej formy katechezy, niezależnie od tego, do jakich grup i osób się zwraca. Chociaż zasada wierności Bogu i człowiekowi domaga się uwzględnienia różnych form katechezy, dostosowanych do różnych grup słuchaczy, to jednak *dostosowanie katechezy nie może oznaczać uszczuplenia ani okaleczenia treści nauki objawionej. Kto w jakimkolwiek punkcie narusza integralność orędzia, ten tym samym niebezpiecznie wyjąławia samą katechezę i zagraża jej owocom* (CT 30).

Dokumenty katechetyczne Kościoła podają główne kryteria, według których należy przedstawiać integralne orędzie ewangeliczne w katechezie. Są one powiązane z sobą, ponieważ wypływają z tego samego i jednego źródła. Orędzie zbawienia przekazywane w katechezie winno zatem:

1. być skoncentrowane na osobie Jezusa Chrystusa (chrystocentryzm) i posiadać jednocześnie wymiar trynitarny;
2. koncentrować się na darze zbawienia, a więc głosić Dobrą Nowinę o Królestwie Bożym;
3. posiadać charakter eklesjalny, ponieważ orędzie to, jak cały proces ewangelizacji, realizuje się w „czasie Kościoła”;
4. uwzględniać zasadę inkulturacji, ponieważ jest Dobrą Nowiną przeznaczoną dla wszystkich narodów; zasada ta będzie mogła być realizowana wtedy, gdy orędzie będzie przedstawione w całej integralności i czystości;
5. posiadać charakter organiczny i własną hierarchię prawd;
6. odkrywać znaczenie orędzia dla osoby ludzkiej.

KATECHEZA WIERNA BOGU I CZŁOWIEKOWI

Zadania katechezy winny być ujmowane zarówno w aspekcie naturalnym, jak i nadprzyrodzonym. Wynika to z faktu, że katecheza, jako działanie ewangelizacyjne, jest jednocześnie dziełem Boga i człowieka. Katecheza zatem winna być ujmowana z jednej strony w kontekście daru Boga dla człowieka, z drugiej – wolnej odpowiedzi, jaka ma dać katechizowany⁸⁷. Katecheza jest darem *danym i zadany*⁸⁸.

Zasada wierności Bogu i człowiekowi⁸⁹ stanowi znaczące osiągnięcie katechetyki posoborowej. Wzywa ona do wierności prawdziwemu depozytowi

wiary, a jednocześnie nakłada na katechezę obowiązek wspierania człowieka w urzeczywistnianiu jego powołania chrześcijańskiego i odpowiadania na jego życiowe pytania i problemy. Winien to być specyficzny rys całej posługi kościelnej, ponieważ *człowiek jest pierwszą i podstawową drogą Kościoła*⁹⁰.

Zasada wierności Bogu i człowiekowi wynika wprost z nadrzędnego celu katechezy, czyli doprowadzenia do komunii z Jezusem. Bóg w Jezusie przychodzi, by zbawić człowieka. Winna ona też być uwzględniana przy realizacji poszczególnych zadań katechezy oraz przenikać wszystkie elementy treściowe i metodyczne katechezy.

Źródła i filary katechezy

Głównym źródłem katechezy jest *Słowo Boże zawarte w świętej Tradycji i Piśmie Świętym*⁹¹. Miejscami, w których można odnaleźć słowo Boże, są:

6. zmysł wiary Ludu Bożego pod przewodnictwem nauczającego autorytatywnie Urzędu Nauczycielskiego Kościoła;
7. liturgia;
8. życie Kościoła, jego historia, a zwłaszcza świadectwo złożone przez świętych;
9. refleksja teologiczna;
10. autentyczne wartości religijne i moralne w społeczności ludzkiej i w różnych kulturach.

Jest rzeczą bardzo istotną, aby zadania katechezy były ściśle powiązane z jej źródłami i z nich wypływały. Każde z tych źródeł posługuje się innym, właściwym dla siebie językiem, który powinien być przełożony na język katechezy. W sposób szczególny katecheza jest żywą tradycją takich dokumentów wiary, jak: *perykopy biblijne, teksty liturgiczne, pisma Ojców Kościoła, wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego, symbole wiary, świadectwa świętych, refleksje teologiczne*⁹².

Dokumenty katechetyczne Kościoła, powołując się na bogactwo tradycji patrystycznej oraz tradycję katechizmów (tę ostatnią zebraną przez *Katechizm Kościoła Katolickiego*), wymieniają siedem podstawowych elementów, kształtujących katechezę, nazywając je *siedmioma kolumnami katechezy*. Są to⁹³:

3. trzy etapy opowiadania historii zbawienia: Stary Testament, życie Jezusa Chrystusa i historia Kościoła;
4. cztery filary wykładu: Symbol wiary, sakramenty, Przykazania i Modlitwa Pańska.

Katecheza winna zatem być kształtowana zarówno przez metodę opowiadania biblijnego, związaną ściśle z objawieniem się Boga w historii, jak i przez systematyczny wykład doktryny wiary, zawarty w tradycyjnym schemacie katechetycznym, zastosowanym w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*⁹⁴.

Zarówno twórcy programów katechetycznych, jak i sami katecheci, którzy te programy realizują w konkretnych miejscach i środowiskach, winni pamiętać

o konieczności czerpania z każdego z tych źródeł i oparcia przekazu nauki wiary na wszystkich jej filarach.

Integralność treści katechezy

W dokumentach katechetycznych Kościoła zwraca się jeszcze uwagę na jeden bardzo istotny wymóg katechezy: postulat integralności katechezy⁹⁵. Katecheza bowiem ma przedstawiać i przekazywać całą prawdę, a *żadnemu katechecie nie wolno własną powagą dzielić dziedzictwa wiary na to, co on uważa za ważne i nieważne, aby potem jednego nauczać, a drugie przemilczać*⁹⁶. Ten obowiązek zachowania integralności katechezy dotyczy każdej formy katechezy, niezależnie od tego, *do jakich grup i osób się zwraca*⁹⁷. Chociaż zasada wierności Bogu i człowiekowi domaga się uwzględnienia różnych form katechezy, dostosowanych do różnych grup słuchaczy, to jednak *dostosowanie katechezy nie może oznaczać uszczuplenia ani okaleczenia treści nauki objawionej*⁹⁸. *Kto w jakimkolwiek punkcie narusza integralność orędzia, ten tym samym niebezpiecznie wyjąławia samą katechezę i zagraża jej owocom*⁹⁹.

Dokumenty katechetyczne Kościoła podają główne kryteria, według których należy przedstawiać integralne orędzie ewangeliczne w katechezie. Są one powiązane z sobą, ponieważ wypływają z tego samego i jednego źródła. Orędzie zbawienia przekazywane w katechezie winno zatem¹⁰⁰:

7. być skoncentrowane na osobie Jezusa Chrystusa (chrystocentryzm) i posiadać jednocześnie wymiar trynitarny;
8. koncentrować się na darze zbawienia, a więc głosić Dobrą Nowinę o Królestwie Bożym;
9. posiadać charakter eklezjalny, ponieważ orędzie to, jak cały proces ewangelizacji, realizuje się w „czasie Kościoła”;
10. uwzględniać zasadę inkulturacji, ponieważ jest Dobrą Nowiną przeznaczoną dla wszystkich narodów; zasada ta będzie mogła być realizowana wtedy, gdy orędzie będzie przedstawione w całej integralności i czystości;
11. posiadać charakter organiczny i własną hierarchię prawd;
12. odkrywać znaczenie orędzia dla osoby ludzkiej.

WYMIARY KATECHEZY

(ogólnie)

M. Majewski określał treść katechezy integralnej w następujących wymiarach (por. PDK 58-81): biblijnym, eklezjalnym, liturgicznym, egzystencjalnym, ekumenicznym, eschatologicznym. Można jeszcze za M. Majewskim (praca zbiorowa: *Podstawowe wymiary katechezy*) wymienić wymiar: moralny, kulturowy, historyczny, religiologiczny.

Wymiar biblijny – katechezy akcentuje jej związek z Pismem świętym, które powinno być zasadniczym źródłem katechezy. Formacja chrześcijańska pierwszych wieków była oparta przede wszystkim na Biblii, dopiero później

centralne miejsce zaczął zajmować katechizm. Pomocą w nauczaniu katechizmu była historia biblijna, która bardziej przypominała zbiór przykładów moralnych niż Boże Objawienie. Dopiero w XIX wieku zaczęto szukać dróg odnowy katechezy biblijnej. Treścią katechezy powinna być historia biblijna z podkreśleniem idei zbawczych. W Biblii Bóg mówi do człowieka, aby go wezwać do realizacji planu zbawczego. Katecheza chcąc dokonać integracji Objawienia Bożego i wiary człowieka z całym jego życiem, musi swoich źródeł szukać w Piśmie świętym, uczyć posługiwania się nim, pomagać w rozumieniu języka Biblii i prowadzić do zażyłości ze słowem Bożym.

Wymiar eklezjalny – katechezy podkreśla powiązanie katechetycznego przekazu z Kościołem. Związek katechezy z Kościołem można zauważyć w całej historii chrześcijaństwa. Miejsce katechezy w Kościele i wzajemne ich relacje ulegały zmianom w zależności od samej koncepcji Kościoła (por. teologia pastoralna, eklezjologia). Katecheza współczesna powinna przekazywać właściwy obraz Kościoła oraz kształtować postawę odpowiedzialności za Kościół.

Wymiar liturgiczny. Od początku istniało ścisłe powiązanie katechezy z liturgią, która jest syntezą dziejów zbawienia (KL 5), wypełnieniem urzędu kapłańskiego Chrystusa (KL 7), działaniem Chrystusa i całego Kościoła pod osłoną znaków (KL 13). Tak rozumiana liturgia stanowi źródło katechezy, która z liturgii ma wypływać i do liturgii prowadzić: „katecheza z natury jest związana z całym sprawowaniem liturgii i sakramentów, gdyż właśnie w sakramentach, a zwłaszcza w Eucharystii, Jezus Chrystus działa najpełniej w celu przemiany człowieka” (CT 23). Katecheza powinna wprowadzać w świadome, czynne i owocne uczestnictwo w liturgii (w sakramentach), uczyć rozumienia i posługiwania się symbolami, łączyć się z przeżywaniem roku liturgicznego.

Wymiar egzystencjalny – wyraża się w zainteresowaniu i podejmowaniu w katechezie zagadnień dotyczących człowieka i świata. Potrzebę bliższego zainteresowania katechezy światem podkreślił Sobór Watykański II, ukazując otwartą i afirmującą postawę Kościoła i katechezy wobec świata (por. KDK). Nauka soborowa akcentuje konieczność współpracy Kościoła i świata w celu realizacji misji zbawczej. „Istotnymi dla katechezy są problemy egzystencjalne, jako problemy konkretnych ludzi, ich środowisk i czasów oraz natury człowieka i rodziny ludzkiej. (...) Są to między innymi problemy pochodzenia, rozwoju, postępu, pokoju, sprawiedliwości, głodu, cierpienia, śmierci i życia pozagrobowego” (M. Majewski). Konkretnie życiowe problemy czynią orędzie zbawienia wciąż aktualnym. Z wymiarem egzystencjalnym łączy się obecność w katechezie problematyki moralnej. Katecheza przez wychowanie zmierza do ukształtowania w człowieku właściwie pojętej wolności, odpowiedniej hierarchii wartości i do formowania sumienia w kontekście dojrzałej postawy wiary.

Wymiar ekumeniczny – katechezy wyraża się w odkrywaniu w jej ramach źródeł chrześcijańskiej jedności, bez przekreślania istotnych różnic.

Pod wpływem wskazań Soboru Watykańskiego II i dokumentów katechetycznych (DCG 27, EN 77, CT 32_34) pojawiła się w katechezie konieczność większej otwartości chrześcijan różnych wyznań przy zachowaniu własnej identyczności. „W procesie wychowawczym chodzi o dostrzeżenie przez uczniów wewnętrznego związku między przeżywanym przez młodych rozbiem ludzkości a istotą i misją Kościoła jako znaku i narzędzia jedności i pojednania zarówno wertykalnego jak i horyzontalnego” (J. Charytański).

Wymiar eschatologiczny. Wielkie chrześcijańskie idee eschatologiczne powinny stać się na nowo mocą i inspiracją wiary dla współczesnego człowieka. Eschatologia rozumiana w perspektywie nadziei życia wiecznego ma charakter etyczny, mobilizujący do postępowania zgodnego z Bożym powołaniem. Katecheza ukierunkowana eschatologicznie winna czynić katechizowanego odpowiedzialnym za swoje życie. W centrum treści eschatologicznych, przekazywanych w procesie katechetycznym, powinien znaleźć się Chrystus w zbawczych wydarzeniach śmierci i zmartwychwstania (G. Witaszek).

ŚRODOWISKA KATECHEZY

Katecheza obejmuje swym zasięgiem trzy podstawowe środowiska życiowe chrześcijanina: *rodzinę, szkołę i parafię*.

1. Rodzina

Rodzina chrześcijańska jest uprzywilejowanym miejscem katechezy. W sakramencie małżeństwa rodzice otrzymują łaskę i zadanie chrześcijańskiego wychowania swoich dzieci (FC 38). W *domowym Kościele* zostają przekazane najgłębsze wartości ludzkie i religijne. Życie rodzinne jest pierwszą szkołą wiary (DCG 227). Prawo rodziców do wychowania swego potomstwa ma jednocześnie charakter zobowiązania. Rodzicielskie wychowanie w wierze dokonuje się przede wszystkim przez:

- ✓ *świadeństwo życia;*
- ✓ *przygotowanie do przyjęcia sakramentów;*
- ✓ *pomoc w przyjęciu prawd wiary i nauki katechetycznej;*
- ✓ *pomoc w przeżywaniu kryzysów i problemów religijnych;*
- ✓ *pomoc w wyborze własnej drogi życiowej* (DKKKwP 128).

2. Szkoła

Szkolne nauczanie religii jest uzupełnieniem katechezy domowej i katechezy parafialnej. Zadaniem nauczania religii w szkole jest wychowanie chrześcijańskie i przekaz nauki wiary, tak by *doprowadzić do umiłowania Boga i przyłgnięcia do Niego* (PSPE 8).

Nauczanie religii w szkole stanowi specyficzną i oryginalną formę posługi słowa (DCG 73). Jego charakter katechetyczny wyraża się w tym, że powinno mieć powiązanie ze wszystkimi działaniami katechetycznymi Kościoła i na miarę swych możliwości wypełniać wszystkie funkcje katechezy, zwłaszcza w

zakresie nauczania i wychowania, oraz być pogłębieniem intelektualnym i przygotowaniem dla katechezy inicjacyjnej (DKKKwP 83).

W ramach nauczania religii w szkole należy również podejmować zadania nowej ewangelizacji lub pre-ewangelizacji wobec osób nieochrzczonych lub nie mających kontaktu z Kościołem (DCG 75).

3. Parafia

Parafia jest inspiratorką i krzewicielką katechezy (CT 67), koordynuje ona wysiłki katechetyczne wielu wspólnot i ruchów działających w jej ramach, a także nauczanie religii w szkołach znajdujących się na jej terytorium. Zadania katechetyczne parafii są niezwykle szerokie i dotyczą różnych aspektów katechezy, w zależności od tego, jakie działania katechetyczne są podejmowane i inspirowane.

Należy pamiętać, że nie wszystkie funkcje i zadania katechezy mogą być w całej pełni realizowane w parafii, dlatego wymagane jest zintegrowanie parafialnej posługi katechetycznej z innymi instytucjami, podejmującymi podobne działania (DCG 257; DKKKwP 139).

Szczególne zadania i obowiązki w dziedzinie posługi katechetycznej spoczywają na proboszczu. Oprócz zadań dotyczących szkolnego nauczania religii, proboszcz jest osobą odpowiedzialną za katechezę parafialną, a w szczególności:

- ✓ *troszczy się o prowadzenie katechezy przygotowującej do uczestnictwa w sakramentach;*
- ✓ *organizuje nauczanie katechetyczne dla dzieci, w celu zapewnienia im właściwego przygotowania do pierwszego przyjęcia sakramentu pokuty, Najświętszej Eucharystii i bierzmowania;*
- ✓ *troszczy się o to, by dzieci po przyjęciu pierwszej Komunii świętej w dalszym ciągu pogłębiały swą formację katechetyczną;*
- ✓ *dba o katechizację osób upośledzonych fizycznie i umysłowo;*
- ✓ *wprowadza różne formy katechezy dla młodzieży i dorosłych w celu oświecenia i pogłębienia ich wiary.*

W wypełnieniu tych zadań winni wspomagać proboszcza wikariusze parafialni, pozostali kapłani, a także członkowie instytutów życia konsekrowanego oraz stowarzyszeń życia apostołskiego, z uwzględnieniem własnego charyzmatu, a także katolicy świeccy, zwłaszcza katecheci (DKKKwP 140-141).

4. Media – Miejsce i rola współczesnych mediów w katechezie

PODSTAWOWE POJĘCIA DOTYCZĄCE ZAŁOŻEŃ EDUKACYJNYCH

Efekty kształcenia – opis wiedzy, umiejętności, kompetencji społecznych i postaw, które uczniowie zdobędą uczestnicząc w procesie nauczania-uczenia się; stanowią one podstawę do wyznaczania zakresu treści kształcenia; są określane głównie w kategoriach wiadomości i umiejętności.

Cele katechetyczne – wymagania ogólne – zamierzone kierunki działań dydaktycznych, wychowawczych i formacyjnych nauczyciela religii w procesie systematycznej katechizacji dzieci i młodzieży; wskazują na rodzaje zadań, jakie stawia się przed nauczycielem religii i określonymi lekcjami religii w związku z przekazem wiedzy, rozwijaniem umiejętności i kształtowaniem postaw.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe – opisują oczekiwane, konkretne i dokładnie sprecyzowane (np. opis warunków), osiągnięcia ucznia w zakresie wiedzy i umiejętności, jakich oczekuje się po zakończeniu danej klasy, etapu edukacyjnego i /lub lekcji; przedstawiają opis warunków, w jakich uczeń ma demonstrować poziom wiedzy i umiejętności.

Kształtowanie postaw – wskazuje na działania wychowawcze i katechetyczne nauczyciela religii, które mają na celu wywieranie wpływu na uczniów w sferze poznawczej, emocjonalnej i behawioralnej; w wyniku tego procesu uczniowie: 1) zdobywają wiedzę, która stanowi podstawę ich przekonań i opinii; 2) nabywają określony stosunek wartościujący do Boga, Dekalogu, sakramentów, modlitwy, wspólnoty Kościoła, drugiego człowieka, samego siebie, życia; 3) uczą się odpowiednich zachowań wobec danych osób i zjawisk m.in. wobec Boga, Ewangelii, samego siebie, drugiego człowieka, wspólnoty Kościoła.

Postawy ucznia – opisują oczekiwane, konkretne i dokładnie sprecyzowane zachowania, pragnienia oraz przekonania uczniów, które uzyskuje się w wyniku działań dydaktycznych, wychowawczych i katechetycznych; nie podlegają ocenie zewnętrznej i pomiarowi dydaktycznemu, realizowanemu np. w ramach monitorowania podstawy programowej i efektów kształcenia.

Korelacja z edukacją szkolną – łączenie ze sobą i integrowanie treści, które należą do różnych przedmiotów nauczania w szkole; polega na merytorycznym wiązaniu ze sobą, uzupełnianiu i integrowaniu treści przedmiotów szkolnych; sprzyja wspieraniu uczniów w łączeniu i integrowaniu wiedzy z poszczególnych przedmiotów szkolnych oraz rozwijaniu umiejętności wykorzystania jej w rozwiązywaniu zadań i problemów edukacyjnych w czasie innych zajęć; służy wszechstronnemu i harmonijnemu rozwojowi uczniów.

Etap edukacyjny – ustanowiona przez prawo oświatowe część pewnej całości kształcenia w systemie szkolnym; schemat struktury organizacyjnej umożliwiający realizację powszechnego prawa i obowiązku nauki w odpowiednich typach szkół w Polsce; wskazuje na okres nauki rozciągnięty w czasie (w kolejnych klasach, które stanowią jednolity ciąg).

TYP I STRUKTURA LEKCJI

1. Podstawowa struktura lekcji

I. Część przygotowawcza:

1. wstępna organizacja i przygotowanie do lekcji,
2. sprawdzenie pracy domowej,
3. powtórzenie materiału i nawiązanie do nowego tematu;

II. Część podstawowa:

4. podanie nowych treści,
5. zrozumienie,
6. opracowanie i zebranie;

III. Część końcowa:

7. powtórzenie i utrwalenie,
8. omówienie zadania domowego,
9. wykorzystanie i wzbogacenie poznanych zagadnień”

(J. Półturzycki, 1985, s. 109).

2. Lekcja problemowa

I. Część przygotowawcza:

1. wstępna organizacja i przystąpienie do lekcji,
2. sprawdzenie pracy domowej,
3. powtórzenie materiału i nawiązanie do nowego tematu inicjującego stworzenie sytuacji problemowej;

II. Część podstawowa:

4. zetknięcie uczniów z trudnością, jej odczucie i uświadomienie,
5. określenie trudności i sformułowanie problemów, pytań lub zagadnień,
6. ustalenie pomysłu rozwiązania, planu wykonania zadania lub hipotez do sprawdzenia,
7. wykonanie zadań, realizacja pomysłów, weryfikacja hipotez przez dobór i analizę danych, ich interpretację, przemyślenie i ocenę,
8. sprawdzenie poprawności rozwiązania;

III. Część końcowa:

9. usystematyzowanie, powtórzenie i utrwalenie materiału,
10. omówienie zadania domowego,

11. zastosowanie, wykorzystanie i wzbogacenie poznanych zagadnień”
(J. Pólturzycki, 1985, s. 122).

3. Lekcja ćwiczeniowa

I. Część przygotowawcza:

1. czynności organizacyjne,
2. sprawdzenie pracy domowej,
3. powtórzenie materiału

II. Część podstawowa:

4. uświadomienie uczniom zadania i podanie tematu,
5. wprowadzenie nowego materiału, omówienie zasad i reguł,
6. pokaz czynności z objaśnieniem,
7. próbne ćwiczenia uczniów,
8. korekta i dokonanie objaśnienia,
9. ćwiczenia wdrażające,
10. kontrola i korekta wykonanych ćwiczeń;

III. Część końcowa:

11. podsumowanie tematu, omówienie uzyskanych rezultatów,
12. zadanie pracy domowej i jej objaśnienie,
13. uporządkowanie stanowisk i zakończenie lekcji”
(J. Pólturzycki, 1985, s. 134).

4. Lekcja eksponująca

1. Organizacja klasy i przygotowanie do pracy na lekcji.
2. Przygotowanie do utworu, który będzie eksponowany [...].
3. Eksponowanie utworu z wykorzystaniem środków technicznych, takich jak: odtwarzacz DVD, odtwarzacz CD, projektor multimedialny, aplikacja. Można dodatkowo wykorzystać: fragment programu TV, reportaż radiowy lub TV, słuchowisko itp.
4. Analiza i zrozumienie utworu w wyniku wspólnych podsumowań odpowiedzi, dyskusji czy przedstawienia indywidualnych odczuć. W toku analizy wykorzystuje się tekst drukowany utworu, reprodukcję dzieł plastycznych lub powraca się do fragmentów filmu czy nagrania recytacji lub muzyki.
5. Podsumowanie rezultatów pracy, korekta błędnych «odczytań», zwrócenie uwagi na indywidualność przeżyć i zakres rozumienia, wskazanie możliwości kontynuacji tematu w pracy indywidualnej przez jego rozszerzenie i wzbogacenie.
6. Kończąca ekspozycja całości lub wybranego fragmentu zamykająca lekcję.
(J. Pólturzycki, 1985, s. 141).

ZASADY DYDAKTYCZNE W PROCESIE KATECHETYCZNYM

Zasady dydaktyczne to określone normy postępowania sprzyjające realizacji założonego celu. Katalog ich jest bardzo bogaty. Specyfika przedmiotu nauki religii, obok przyjęcia ogólnych zasad dydaktycznych, wymaga wprowadzenia norm właściwych dla procesu katechetycznego.

Zasady dydaktyczne w procesie nauczania i wychowania.

Osiągnięcie celu procesu nauczania — uczenia się wymaga pewnych decyzji nauczyciela podejmowanych podczas przygotowania, jak i w trakcie przeprowadzania lekcji. Wynikają one z kierowania się określonymi normami postępowania sprzyjającymi realizacji celu⁸. Nazywa się je zasadami nauczania. Zasady nauczania to formy postępowania dydaktycznego, których przestrzeganie pozwala nauczycielowi zaznajomić uczniów z podstawami usystematyzowanej wiedzy, rozwijać ich zainteresowania i zdolności poznawcze, wdrażać do samokształcenia.⁹ Źródłem zasad są prawa odkrywane zwłaszcza przez pedagogikę i psychologię oraz pedagogiczne doświadczenia nauczycieli. Nieliczenie się z podstawowymi prawidłowościami procesu dydaktycznego staje się jedną z przyczyn niepowodzeń dydaktycznych i wychowawczych nauczyciela.³ Wymagania te należy odnieść też do nauki religii.

Autorzy przyjmują nieco odmienne ujęcie zasad dydaktycznych, wymieniają różną ich ilość oraz różnią się w budowaniu ich kolejności.

Zasady nauczania katechetycznego stoją w służbie procesu dydaktyczno- katechetycznego i muszą z niego wynikać. Przyjęcie celu katechezy, jakim jest pomoc w doprowadzeniu do dojrzałości czy rozbudzenie wiary oraz egzystencjalne odczytanie jej zadań we wspólnocie, służba osobowej komunii z Bogiem, przekracza ograniczenie zasad katechetycznego oddziaływania jedynie do zasad wymienianych w dydaktyce i wymaga wprowadzenia pewnych norm specyficznych dla katechezy.

Wśród zasad katechetycznego oddziaływania można wymienić:

- zasadę wierności Bogu i człowiekowi,
- zasadę chrystocentryzmu,
- zasadę świadomego i wielostronnie aktywnego uczestnictwa uczniów,
- zasadę pogłębienia,
- zasadę przeżywalności,
- zasadę systematyczności, logicznej kolejności i stopniowania trudności,
- zasadę samodzielności,
- zasadę operatywności wiedzy,
- zasadę wiązania teorii z praktyką,
- zasadę organicznego związku modlitwy z katechezą,
- zasadę indywidualizacji i uspołecznienia,
- zasadę efektywności,
- zasadę nauczania wychowującego,
- zasadę podmiotowego traktowania ucznia,

8 W. Okoń: *Słownik pedagogiczny*. Warszawa 1992 s. 243.

9 por. **Cz. Kupisiewicz**: *Podstawy dydaktyki ogólnej*. Warszawa 1988 s. 131.

- zasadę właściwego stosunku interpersonalnego,
- zasadę systemowości,
- zasadę nauczania egzemplarycznego,
- zasadę korelacji.

1. ZASADA WIERNOŚCI BOGU I CZŁOWIEKOWI

Zadania katechezy winny być ujmowane zarówno w aspekcie naturalnym, jak i nadprzyrodzonym. Wynika to z faktu, że katecheza, jako działanie ewangelizacyjne, jest jednocześnie dziełem Boga i człowieka. Katecheza zatem winna być ujmowana z jednej strony w kontekście daru Boga dla człowieka, z drugiej – wolnej odpowiedzi, jaką ma dać katechizowany. Katecheza jest darem *danym i zadany*.

Zasada wierności Bogu i człowiekowi stanowi znaczące osiągnięcie katechetyki posoborowej. Wzywa ona do wierności prawdziwemu depozytowi wiary, a jednocześnie nakłada na katechezę obowiązek wspierania człowieka w urzeczywistnianiu jego powołania chrześcijańskiego i odpowiadania na jego życiowe pytania i problemy. Winien to być specyficzny rys całej posługi kościelnej, ponieważ *człowiek jest pierwszą i podstawową drogą Kościoła*.

Zasada wierności Bogu i człowiekowi wynika wprost z nadrzędnego celu katechezy, czyli doprowadzenia do komunii z Jezusem. Bóg w Jezusie przychodzi, by zbawić człowieka. Winna ona też być uwzględniana przy realizacji poszczególnych zadań katechezy oraz przenikać wszystkie elementy treściowe i metodyczne katechezy (PDK 31).

2. ZASADA CHRYSTOCENTRYZMU

Chrystocentryzm orędzia ewangelicznego

Jezus Chrystus nie tylko przekazuje Słowo Boże, ale On jest Słowem Bożym. Dlatego cała katecheza mówi o relacji z Nim.

W tym znaczeniu tym, co charakteryzuje orędzie przekazywane przez katechezę, jest nade wszystko „chrystocentryzm”¹⁰, który należy rozumieć w różnych znaczeniach.

- ✓ Oznacza on najpierw, że „w samej wewnętrznej istocie katechezy znajduje się przede wszystkim ta właśnie osoba: Jezus Chrystus z Nazaretu, Jednorodzony od Ojca, pełen łaski i prawdy”¹¹. Rzeczywiście, podstawowym zadaniem katechezy jest przedstawić Chrystusa, a wszystko inne w odniesieniu do Niego. Tym, w czym ona ostatecznie pomaga, jest pójście za Jezusem i komunია z Nim; do tego zmierza każdy element orędzia.
- ✓ Chrystocentryzm oznacza następnie, że Chrystus jest „ośrodkiem

¹⁰ Por. KKK 426-429; CT 5-6; DCG (1971) 40.

¹¹ CT 5.

historii zbawienia”¹², przedstawianej przez katechezę. Jest On bowiem ostatecznym wydarzeniem, do którego zmierza cała historia świata. On, przyszedłszy w „pełni czasu” (Ga 4, 4), jest „kluczem, ośrodkiem i celem historii ludzkiej”¹³. Orędzie katechetyczne pomaga chrześcijaninowi w usytuowaniu się w historii i w czynnym włączeniu się w nią, ukazując, jak Chrystus jest ostatecznym sensem tej historii.

- ✓ Chrystocentryzm oznacza ponadto, że orędzie ewangeliczne nie pochodzi od człowieka, ale jest Słowem Bożym. Kościół, a w jego imieniu każdy katecheta, może prawdziwie powiedzieć: „Moja nauka nie jest moją, lecz Tego, który Mnie posłał” (J 7, 16). Dlatego to wszystko, co przekazuje katecheza, jest „nauką Jezusa Chrystusa, tj. prawdą, której On nam udziela, albo ściśle mówiąc, Prawdą, którą On sam jest”¹⁴. Chrystocentryzm zobowiązuje katechezę do przekazywania tego, co Jezus naucza o Bogu, o człowieku, o szczęściu, o życiu moralnym, o śmierci... nie zmieniając niczego w Jego myśli.

Ewangelie, które opowiadają o życiu Jezusa, stanowią ośrodek orędzia ewangelicznego. Posiadając „strukturę katechetyczną”¹⁵, wyrażają nauczanie, jakie proponowano pierwszym wspólnotom chrześcijańskim i jakie przekazywało życie Jezusa, Jego orędzie i Jego działania zbawcze. W katechezie „cztery Ewangelie zajmują centralne miejsce, ponieważ ich ośrodkiem jest Jezus Chrystus”¹⁶.

Chrystocentryzm trynitarny orędzia ewangelicznego

Słowo Boże, wcielone w Jezusa z Nazaretu, Syna Dziewicy Maryi, jest Słowem Ojca, który mówi do świata przez swego Ducha. Jezus stale odsyła do Ojca, o którym wie, że jest Jego Ojcem, i do Ducha Świętego, o którym wie, że Go namaścił. On jest „drogą”, która prowadzi do wewnętrznego misterium Boga.

Chrystocentryzm katechezy, na mocy jej wewnętrznego dynamizmu, prowadzi do wyznania wiary w Boga: Ojca, Syna i Ducha Świętego. Jest to chrystocentryzm ze swej natury trynitarny. Chrześcijanie w chrzcie zostają upodobnieni do Chrystusa, „Jednego z Trójcy”¹⁷, i to upodobnienie wprowadza chrześcijan, „synów w Synu”, w komunię z Ojcem i z Duchem Świętym. Dlatego ich wiara jest radykalnie trynitarna. „Tajemnica Trójcy Świętej stanowi centrum wiary i życia chrześcijańskiego”¹⁸.

Chrystocentryzm trynitarny orędzia ewangelicznego prowadzi katechezę do troski, między innymi, o takie aspekty jak:

- ✓ Wewnętrzna struktura katechezy; każdy sposób przedstawienia będzie zawsze chrystocentryczno-trynitarny: „Przez Chrystusa do Ojca w

¹² DCG (1971) 41. Por. DCG (1971) 39, 40, 44.

¹³ GS 10.

¹⁴ CT 16.

¹⁵ CT 20.

¹⁶ KKK 139.

¹⁷ Wyrażenie „Jeden z Trójcy” było użyte przez V Sobór Powszechny w Konstantynopolu (553 r.), can. 4; por. DS 424. Zostało przypomniane w KKK 468.

¹⁸ KKK 234; por. 2157.

Duchu”¹⁹. Jeżeli katecheza nie uwzględnia wspomnianych trzech elementów lub nie przedstawia ścisłego ich powiązania, chrześcijańskie orędzie może zatracić właściwy sobie charakter.

- ✓ Idąc za pedagogią Jezusa w Jego objawieniu Ojca, siebie samego jako Syna i Ducha Świętego, katecheza ukaze wewnętrzne życie Boga na podstawie zbawczych dzieł na rzecz ludzkości. Dzieła Boże objawiają, kim On jest w sobie samym, podczas gdy misterium Jego wewnętrznego bytu oświeca rozumienie wszystkich Jego dzieł. Sytuacja analogiczna ma miejsce w relacjach ludzkich, gdzie osoby ukazują się poprzez czyny i im więcej je znamy, tym lepiej rozumiemy ich czyny.
- ✓ Przedstawienie wewnętrznego bytu Boga objawionego przez Jezusa, jednego w swej naturze i troistego w osobach, powinno ukazać żywe konsekwencje dla życia ludzkiego. Wyznanie wiary w jednego Boga oznacza, że „człowiek nie może w sposób absolutny poddać swojej wolności osobistej żadnej władzy ziemskiej”²⁰. Oznacza ponadto, że ludzkość, stworzona na obraz Boga, który jest „komunią osób”, jest powołana do tego, by być społecznością braterską, złożoną z dzieci tego samego Ojca, równych w godności osobowej. Konsekwencje ludzkie i społeczne chrześcijańskiej koncepcji Boga są bardzo znaczące. Kościół, wyznając wiarę w Tróję Świętą i głosząc ją światu, uważa się za „lud zjednoczony jednością Ojca i Syna, i Ducha Świętego”²¹.

3. ZASADA ŚWIADOMEGO I WIELOSTRONNIE AKTYWNEGO UCZESTNICTWA

Zasada ta należy do najważniejszych zasad działania dydaktycznego, a więc i przepowiadania. Jest podstawą wszelkiego nauczania i uczenia się. W przeciwieństwie do uznawanych wcześniej norm czyniących aktywnym w procesie dydaktycznym nauczyciela, a ucznia, uznającym jedynie jako przedmiot oddziaływań nauczającego, zasada ta akcentuje potrzebę świadomego i wielostronnego jego aktywizowania.

Psychologia uświadamia, że istotnym elementem rozwoju każdego człowieka, obok wrodzonych zadatków somatyczno-fizjologicznych, oddziaływań środowiska i wychowania jest jego własna aktywność. Uczenie się jest procesem wielostronnie aktywnym, kompleksowym i nie może być mowy o osiągnięciu efektów jeśli nie wzbudzi się w uczniu czterech rodzajów aktywności: emocjonalnej, intelektualnej, sensomotorycznej i werbalnej. Aktywizacja polega na stymulowaniu wszystkich czynności składających się na proces dydaktyczny, na integrowaniu czynności i kierowaniu nimi. Miarą aktywizujących oddziaływań nauczyciela jest osiągnięcie wszechstronnej aktywności uczniów.²² Idealnym zastosowaniem zasady aktywizacji jest taka struktura organizacyjna katechezy, na której będą mogły zaistnieć wszystkie wspomniane rodzaje aktywności. Zdaniem E. Fleminga zasada ta *decyduje o wszelkim uczeniu*.

¹⁹ DCG 41.

²⁰ KKK 450.

²¹ LG 4, która cytuje dosłownie wyrażenie Św. Cypriana: *Deorat. dom.*, 23: CCL 3A2, 105.

²² M. Śnieżyński. *Efektywność kształcenia*. Kraków 1992 s. 144—145.

Dyrektorium ogólne o katechizacji stwierdza: w katechezie więc katechizowani podejmują zadanie ćwiczenia się w wierze, nadziei i miłości, nabywania zdolności i prawości w ocenianiu, umacnianiu osobistej decyzji nawrócenia i chrześcijańskiej praktyki życia (DOK 157). Mogą wnieść owocny wkład do rozwoju katechezy, wskazując najbardziej skuteczne drogi zrozumienia i wyrażenia orędzia, takie jak: „zrozumienie w czynie”, zaangażowanie w poszukiwaniu i dialogu, wymiana i porównywanie punktów widzenia (DOK 157). Młodzi nie mogą więc być uważani tylko za przedmiot katechezy, ale za czynny podmiot, aktywnych uczestników ewangelizacji i twórców społecznej odnowy (DOK 183).

Aktywność emocjonalna polega na wywoływaniu pozytywnych motywów uczenia się i przeżywania treści. Emocje to stany psychiczne (uczuciowe) związane z ustosunkowaniem do siebie, ludzi, przedmiotów i własnego **działania**. Pierwszym rodzajem aktywności emocjonalnej jest motywacja. Za motyw uważa się stan emocjonalny pobudzający do działania. Motywy pozytywne to: zaciekawienie, zainteresowanie i zadowolenie z osiągniętych wyników. **Gdzie** nie ma wyników brak też sukcesu przynoszącego radość i chęć osiągania kolejnych sukcesów. Motywy negatywne to: lęk, strach, obawa, **zagrożenie**. Powodują one rezygnację i frustrację objawiające się regresją, agresją, fiksacją, manifestowaniem własnego stanowiska. Drugim rodzajem aktywności emocjonalnej jest przeżywanie treści nauczania. Jest ono możliwe tylko wtedy, gdy nie wywołuje nudy, apatii i zniecierpliwienia, gdy wiadomości są podane w sposób uporządkowany i z ekspresją. Stąd nauczyciel i katecheta **muszą** stawiać sobie pytanie czy źródło niepowodzeń uczniowskich nie tkwi w **nim**, jego stylu pracy, chaotycznym przekazie, niewystarczającym przeżyciu prawdy przed jej przekazem. Aktywność emocjonalną podczas katechezy uzyskuje się stwarzając sytuację problemową, pobudzając uczniów do włączenia się w proces znajdowania motywacji, dzięki oddziaływaniu np. środków **audiowizualnych**, urządzaniu ekspozycji.

Aktywność intelektualna polega na pobudzaniu ucznia do twórczego i samodzielnego myślenia czyli poszukiwania przyczyn i skutków oraz wyciągania wniosków. W nauczaniu poszukującym i problemowym rozwija się myślenie produktywne, twórcze i samodzielne. Myślenie samodzielne może przebiegać na drodze indukcyjnej — analizy, syntezy, uogólnień, sprawdzania, wyjaśniania lub dedukcyjnej — dowodzenia, wnioskowania, konkretyzowania. Aktywizacja intelektualna rozwija się poprzez pracę z tekstem, refleksję nad własnym postępowaniem, poszukiwanie odpowiedzi na wezwanie Boże, układanie modlitwy.

Aktywność sensomotoryczna realizuje się poprzez organizowanie spostrzegania uruchamiającego wszystkie narządy zmysłów oraz działania: wykonywanie plansz, zbieranie obrazów.

Aktywność werbalna związana jest z pisanem, czytaniem, słuchaniem i mową. Wystąpi ona wówczas, gdy uczniowie będą mieli podczas lekcji religii okazję do dyskusji, wymiany opinii, sądów i poglądów. Służy temu

problemowy przekaz wiadomości. Wzbudzanie tej aktywności wymaga od nauczyciela — katechety cierpliwości i taktu, zwłaszcza gdy uczeń błądzi. Nie można pomijać szansy na jej pobudzenie, a uczniowi jej odebrać.

4. ZASADA POGLĄDOWOŚCI

Zasada ta zwana też zasadą bezpośredniości należy do najwcześniej sformułowanych zasad dydaktycznego postępowania (XVII w.). Jej twórca Jan Amos Komeński nazwał ją **złotą zasadą**. Determinuje ona uczących, **ażeby co tylko mogli udostępnić zmysłom**. Stosowanie zasady miało na celu wyeliminowanie z nauczania tzw. werbalizmu. Aby uczeń rozumiał słowa, powinien je skojarzyć z rzeczami, które równocześnie lub wcześniej powinien obejrzeć. Już J. H. Pestalozzi podkreślał, że dziecko chłonie przedmiot wszystkimi zmysłami. Dzisiaj określa się tę zasadę jako *zespół norm, które wywodzą się z prawidłowości procesu kształcenia, dotyczących poznawania rzeczywistości na podstawie obserwacji, myślenia i praktyki — na drodze od konkretnego do abstrakcji i od abstrakcji do konkretnego. Takie poznanie jest warunkiem głębszego poznania rzeczywistości, a tym samym skuteczniejszego na nią oddziaływania*.²³

Zasada domaga się aktywizowania uczniów intelektualnie, emocjonalnie, a nawet praktycznie. Umożliwia głębsze rozumienie rzeczywistości. Zasada ta obowiązuje zarówno w podających, jak i w poszukujących metodach nauczania, a formy jej stosowania powinny uwzględniać właściwości psychicznego rozwoju uczniów, zasób ich doświadczeń, stopień umiejętności samodzielnego prowadzenia obserwacji przedmiotów, zjawisk, wydarzeń i procesów. Wymaga to uwzględnienia także wieku ucznia.²⁴ Formy realizacji zasady winny uwzględniać właściwości psychofizyczne uczniów, ich zasób doświadczeń, stopień umiejętności samodzielnego prowadzenia i opisu wyników obserwacji wydarzeń, zjawisk oraz formułowania wniosków. Nie wystarcza więc jedynie pokazanie obrazu. Zasada wyzwala w uczniu aktywność sensomotoryczną związaną z poznawaniem przedmiotów i zjawisk, a realizującą się poprzez demonstrowanie okazów, modeli, wykresów, tabel, organizowanie ćwiczeń, eksperymentów.

Poprawne posługiwanie się zasadą wymaga umożliwienia katechizowanemu obserwacji ułatwiającej wszechstronne myślenie prowadzące do działania. W klasach młodszych uczniowie charakteryzują się myśleniem konkretno-obrazowym. Zatem należy stosować poznanie od konkretnego do abstrakcji. Zawężonego rozumienia i stosowania zasady poglądowości należy szczególnie zaniechać przybliżając Osoby Boga Ojca, Ducha Świętego, aniołów itp. przy pomocy obrazów. Obrazy w tym wypadku nie są adekwatnym odzwierciedleniem rzeczywistości²⁵. Obrazem można posłużyć się na etapie katechezy klas starszych, kiedy uczniowie potrafią odróżnić zamiar artysty od rzeczywistego obrazu Boga. Najlepszym obrazem Boga są słowa Pisma św.!!!!, świadectwa postaci biblijnych lub ludzi, którzy

²³ W. Okoń. *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*. Warszawa 1987 s. 187—189.

²⁴ J. Półturzycki. *Dydaktyka dla nauczycieli*. Toruń 1997 s. 108.

²⁵ W. Kubik. *Zasady dydaktyki katechetycznej*. Kraków 1990 s. 230-231.

doświadczyli Jego działania w swoim życiu. Odkrycie Boga działającego w ich życiu przygotowuje na odkrycie Go w życiu własnym.

5. ZASADA PRZEŻYCIOWOŚCI

Do podstawowych funkcji człowieka należy przeżycie. Rozumie się przez nie silne procesy świadomości, w których człowiek zostaje głęboko i w całej swojej osobowości poruszony przez jakąś wartość. Wartość ta musi być przeżyta w sposób bezpośredni i posiadać charakter egzystencjalny. Życie człowieka kształtuje bowiem nie tylko to, co on pozna czy czego się nauczy, ale to, co wchodzi do jego świadomości jako wartość odpowiadająca na potrzeby. W kształceniu religijnym przeżycie posiada znaczenie decydujące i niezastąpione. Stąd zadaniem katechezy jest dostarczenie przeżycia wartości religijnych, nie poprzestawanie jedynie na przekazie słownym. Ważnym nośnikiem przeżycia jest katecheta, jego wiara i świadectwo oraz autentyzm wywołanych przeżyć.

6. ZASADA SYSTEMATYCZNOŚCI, LOGICZNEJ KOLEJNOŚCI I STOPNIOWANIA TRUDNOŚCI

Zalecenia wskazywane w tej zasadzie często funkcjonują niezależnie. Wydaje się, że dwie racje pozwalają analizować je łącznie: pierwsza — ścisły związek zachodzący między nimi w procesie kształcenia, druga — założenia reformy oświaty, która zmierza do tego, by każdy nauczyciel tworzył na swój własny użytek program operacyjny, zwany autorskim, według ogólnie sformułowanych celów.

Z systematycznego układu treści wynika logiczna kolejność tematów, które powinny być ułożone zgodnie ze stopniowaniem trudności, tak jak na to wskazują potrzeby poznawcze uczniów. Systematyczność działania prowadzi do powstania nawyków, utrwalania się sposobów postępowania w działaniu wykształcenia postaw, stabilizacji struktury osobowości na każdym etapie rozwoju.

Systematyczność wymaga:

- ✓ nawiązania do uprzedniej wiedzy ucznia;
- ✓ ustalenia tzw. merytorycznego środka lekcji oraz eksponowania na jego tle i w powiązaniu z nim pochodnych wobec niego wiadomości i umiejętności;
- ✓ zaznajomienie z nowym materiałem wymaga podzielenia go na mniejsze części i kolejne ich omawianie;
- ✓ stosowania streszczeń i systematyzujących powtórzeń;
- ✓ zwracania uwagi na sposób i formę wyrażania myśli;
- ✓ wdrażania uczniów do samodzielnej pracy oraz stwarzania im możliwości rozwiązywania zadań wymagających dłuższego i systematycznego wysiłku.

Zasada stopniowania trudności bywa nazywana zasadą przystępności.

Należy do podstawowych norm poprawnej metodycznej pracy nauczyciela z uczniami zmierzającej do ich zaktywizowania. Wymaga ona uwzględnienia indywidualnych, psychofizycznych możliwości ucznia w

odniesieniu do treści, stosowanych metod oraz form organizacyjnych procesu dydaktycznego. Jednym z najważniejszych warunków prowadzenia pracy dydaktycznej jest znajomość osób, z którymi praca będzie podejmowana. Praca z grupą o zróżnicowanym poziomie intelektualnym, uzdolnieniach praktycznych, stopniu wtajemniczenia chrześcijańskiego wymaga przystosowania poziomu działań do możliwości uczniów. Stawianie wymagań zbyt wysokich, którym nie można sprostać, zniechęca do dalszej pracy, niszcząc pozytywną motywację uczenia się. Wymagania zbyt niskie także wpływają demobilizująco. Stopniowanie trudności utrzymuje zatem pożądaną stan zbliżenia ucznia do jego optymalnych możliwości. Zamierzeniem zasady jest poszukiwanie przez nauczyciela takich sposobów kontaktu z każdym uczniem, dobieranie takich metod i form pracy, by w maksymalnym stopniu zaktywizować go w danej fazie rozwoju psychofizycznego.

Z zasady wynika, że w nauczaniu należy przechodzić od tego, co jest bliższe do tego co dalsze; od łatwego do tego co trudniejsze; od tego, co jest uczniom znane, do tego, co nowe i nieznanne. W odniesieniu do treści zasada wymaga, by przechodzić od tego co bliskie uczniowi do tego co dalekie, od znanego do nieznanego, od łatwiejszego do trudniejszego, od kwestii ogólnych do szczegółów. Małe dziecko nie jest zdolne przyjąć definicji katechizmowej, której nie rozumie. W prawdę należy je wdroyć nie przez uczenie definicji, ale przez budzenie wiary i miłości do Boga we wspólnocie. Stąd np. tajemnica Eucharystii może być wyjaśniana poprzez udział w Niej. Niezbędne jest zadbanie o zrozumiałość terminów, pojęć, którymi katecheta się posługuje. Należy sprawdzić, czy zostały one właściwie sobie przez uczniów przyswojone. Uwzględnienie wieku i poziomu rozwojowego ucznia musi być brane pod uwagę przy wyborze metod i sposobu nauczania. Małe dziecko nie jest zdolne być uczestnikiem lekcji — 45 minutowego wykładu z uwagi na zbyt krótkotrwałą zdolność koncentracji oraz niezdolność rozeznania rzeczy najważniejszych. W odniesieniu do form organizacyjnych zasada stopniowania trudności wymaga stosowania bezpośredniego spotkania ucznia z omawianą prawdą. Stąd zachodzi konieczność organizowania np. wycieczek dydaktycznych. Mówiąc o wyposażeniu kościoła czy obecności w nim Jezusa należałoby urządzić do niego wycieczkę i na miejscu zwrócić na to uwagę.

7. ZASADA SAMODZIELNOŚCI

Zasada ta uwzględnia naturalne dążenie każdego człowieka przejawiające się na różne sposoby przez cały czas trwania jego życia. Wynika z założenia, że uczenie jest procesem podejmowanym świadomie. Błąd, który może się pojawić, to ograniczanie działań ucznia jedynie do podjęcia narzuconego tematu, konieczności wysłuchania suchych wiadomości, zapamiętania i ich reprodukcji. Nie wystarcza podejmowanie prób zainteresowania ucznia i pobudzanie do zapamiętywania. **Gdzie przecenia się tzw. kierowniczą rolę nauczyciela, uszczerbku doznaje samodzielność ucznia.** Zadaniem nauczyciela religii pozostaje aktywizowanie twórczego myślenia, pobudzanie do formułowania

ocen, dochodzenie do skojarzeń, dostrzeganie konsekwencji. Samodzielność tę można rozpatrywać jako: samodzielność działań i samodzielność myślenia.

Celem przyzwyczajania uczniów do samodzielności myślenia i działania muszą oni wyraźnie uświadomić sobie cel, jaki mają osiągnąć. Analizując posiadaną wiedzę zachodzi konieczność uświadamiania sobie przez nich czego jeszcze nie wiedzą, by dostrzegając braki wytworzyli w sobie zapotrzebowanie zdobycia wiedzy i opanowanie określonych umiejętności. Rozwiązując trudności uczeń ma okazję spontanicznie zaangażować się w proces nauczania. Zadaniem nauczyciela jest czuwanie nad prawidłowym przebiegiem tego procesu.

W realizacji tej zasady na lekcji religii i w innych przedmiotach szkolnych zachodzi różnica. W katechezie formą realizacji zasady jest wprowadzanie metody problemowej, przygotowanie ekspozycji, konkursów, albumów czy zajęć praktycznych. W katechezie nie chodzi jedynie o teoretyczne rozwiązanie problemu, rozeznanie konsekwencji. Zadaniem lekcji religii jest prowadzenie do kształtowania samodzielnego myślenia chrześcijańskiego wynikającego z rozpoznania wezwania Bożego. Obok czynnika poznawczego należy uwzględnić więc zaangażowanie wewnętrzne, emocjonalne ucznia. Chodzi o wybór właściwej postawy życiowej. Pomocą w rozwoju twórczego myślenia w katechezie jest wprowadzenie uczniów w medytację, a bezpośrednią odpowiedzią na rozpoznane Boże wezwanie modlitwa podczas katechezy.

8. ZASADA OPERATYWNOŚCI WIEDZY

Proces kształcenia byłby jednostronny, gdyby zapewniał uczniom jedynie zdobycie wiedzy. Specyfika, cel oraz zadania katechezy domagają się, by wartości poznawane, przekazywane i przyswajane w ramach procesu katechetycznego spotykały się z internalizacją ze strony ucznia. Zadaniem nauczyciela religii jest więc stwarzanie sytuacji wymagających nie tylko przyswojenia i odtworzenia wiadomości, ale przede wszystkim posługiwania się nimi i kierowania procesem rozwiązywania problemów w typowych i problemowych sytuacjach życia codziennego. Uczniowie powinni wykorzystywać zdobytą wiedzę w sposób planowy i świadomy, wymagający samodzielności w myśleniu i działaniu. Dzięki temu następuje rozwijanie aktywności poznawczej, zwłaszcza myślenia, a zdobytą wiedzę staje się wiedzą operatywną. Sposób działania określa się mianem nauczania problemowego. Metoda problemowa budzi zaangażowanie, zainteresowanie, pozwala uczniowi zdobywać wyniki jako badaczowi. Uczeń nie jest zmuszany do przyjmowania wyników cudzej pracy. Istotnymi składnikami procesu są badanie, analizowanie, poszukiwanie, uogólnianie, dochodzenie, formułowanie wniosków, wypowiadanie się, argumentowanie, uzasadnianie, obrona stanowiska, przekonanie, współpraca w grupie. Zasada pozwala uczynić aktywnym wszystkich uczestników, znika onieśmielenie i bierność.

9. ZASADA WIĄZANIA TEORII Z PRAKTYKĄ

Zasada odnosi się do związku zachodzącego między poznaniem rzeczywistości, czego efektem jest zdobycie wiedzy, teorii, a jej zastosowaniem, czyli praktyką. ***Teoria daje młodzieży poznanie świata, praktyka uczy oddziaływania nań skutecznego, bo opartego na poznaniu jego właściwości.*** Zasada ta pozwala lepiej i trwalej zapamiętać wszystkie poznane prawa, zasady, przygotowujące uczniów do posługiwania się nimi w codziennym życiu. Chodzi o łączenie imperatywów płynących z wiary z postępowaniem. Uświadamia niebezpieczeństwo, jakie leży w oderwaniu procesu kształcenia od praktyki.

Na lekcji religii istnieją różne możliwości realizacji tej zasady. Obok wyzwalania wypowiedzi wyrażającej się w twórczości plastycznej i zabawie należą wypracowania pisemne stawiające sobie jako zadanie odtworzenie poznanych treści, ale też w oparciu o literaturę podjęcie próby oceny postaw czy samodzielnego opracowania zagadnień religijnych. Inną formą realizacji jest angażowanie się w zespoły (ministranckie, śpiewacze, charytatywne, misyjne) i ruchy religijne istniejące w parafii czy w szkole. W katechezie istotnym elementem jest uświadomienie sobie prawdy, że odkrycie i poznanie Bożego wezwania musi prowadzić do weryfikowania się jego w życiu, prowadzić do zmiany stylu myślenia i działania. W metodycznej strukturze jednostki istotne jest odesłanie do życia, kształtowanie postawy. Realizacja tej zasady konieczna jest na wszystkich etapach kształcenia religijnego.

10. ZASADA ORGANICZNEGO ZWIĄZKU MODLITWY Z KATECHEZĄ

Specyfika przedmiotu nauka religii ujawnia się poprzez modlitwę stanowiącą jej element składowy. Dla katechezy dydaktycznej modlitwa stanowiła ramy rozpoczęcia i zakończenia. Inne spojrzenie przynosi katecheza przepowiadania i interpretacji ludzkiego doświadczenia. Podstawowym zadaniem katechezy kerygmatycznej jest przepowiadanie tego, co Bóg ma do zaoferowania człowiekowi celem wywołania odpowiedzi z jego strony. Jedną z form tej odpowiedzi jest modlitwa. Modlitwa jako odzew na przybliżoną tajemnicę Boga, Jego miłość, dobroć wielkość, piękno, ale i wymagania. Przestaje pełnić funkcję ramy, a stanowi punkt szczytowy, niezbędny składnik katechezy. Oznacza to, że musi istnieć organiczny związek modlitwy z katechezą. Najwłaściwszym momentem modlitwy jest czas po ukazaniu treści katechezy. Zmianie ulega także forma modlitwy. Podczas kiedy na modlitwę rozpoczynającą katechezę można przewidzieć tradycyjne formuły, modlitwa odpowiedzi winna przyjąć formę modlitwy biblijnej, liturgicznej, improwizowanej przez uczniów lub katechetę, modlitwy medytacji, pieśni, ciszy, gestu.

Na modlitwę, jako odpowiedź na wezwanie Boga i miejsca odczytywania Jego woli, podczas lekcji należałoby wykorzystać moment największego skupienia uczniów i zamyślenia nad usłyszonym Słowem Bożym. Godne polecenia jest wprowadzenie modlitwy spontanicznej, w którą

włączyłaby się cała grupa. W modlitwę włączona winna być cała rzeczywistość egzystencjalna modlących się. Warunkiem realizacji tego jest wytworzenie w grupie poczucia akceptacji i zaufania oraz przyjscia z pomocą w przezwyciężaniu oporów w uzewnętrznianiu przeżyć wewnętrznych. Modlitwę spontaniczną można zakończyć pieśnią lub piosenką religijną. Nie należałoby jednak często tej modlitwy zastępować piosenką lub pieśnią. Przezwyciężeniu trudności w wieku uwewnętrzniania i dojrzewania do modlitwy osobistej może służyć danie uczniom doświadczenia np. w udziale modlitwy członków grupy modlitewnej. W katechezie młodzieży szkół średnich źródłem modlitwy winno stać się, obok modlitwy spontanicznej i tekstów liturgicznych, także Pismo święte, a zwłaszcza psalmy. Stanowią one bogactwo ludzkich postaw modlitewnych, odzwierciedlających doświadczenia ludzkiego życia. Są wzdychaniem, uwielbieniem, dziękczynieniem; zawierają ludzkie zaufanie i pewność, jak i brak zabezpieczenia. Dla młodszych katechizowanych wskazane są przy tym nauczaniu modlitwy liczne gesty, ruch, procesje z zastosowaniem zrozumiałych i krótszych tekstów; dla młodzieży i dorosłych współtworzenie rozsądnych układów modlitewnych uczących skupienia, a nawet medytacji.

11. ZASADA INDYWIDUALIZACJI I USPOŁECZNIEŃ

Szkoła dzisiejsza stawiająca wszystkim uczniom jednakowe wymagania może prowadzić do porażek niektórych z nich, usprawiedliwiając to właściwościami psychicznymi dziecka. Jest to wynikiem przedmiotowego traktowania dziecka. Tymczasem zachodzi konieczność podejścia podmiotowego.

Zasada indywidualizacji polega na różnicowaniu wymagań stawianych uczniowi uwzględniając jego możliwości, stworzeniu sprzyjających warunków zmierzających do osiągnięć. Człowieka najbardziej zdolne jest poruszyć to, co adresowane jest do niego na prawach wyłączności.

Zasada indywidualizacji domaga się takiego podejścia do procesu dydaktycznego, by w ramach tego samego zakresu tematycznego można było wykorzystać różne zakresy treści w odniesieniu do poszczególnych uczniów lub pewnych ich grup. Stwarza to szansę zaktywizowania wszystkich uczestników lekcji. W działaniu musi więc istnieć pojęcie maksimum i minimum programowego.

W ramach lekcji religii realizacja tej zasady polega na różnicowaniu stopnia trudności problemów zleczanych do rozwiązania uczniom, włączaniu czy zlecaniu wykonania specjalnych zadań lub różnicowanie zadań domowych.

Zjawisku egoizmu pragnie przeciwdziałać zasada uspołecznienia. Socjolodzy twierdzą, że człowiek odkrywa siebie, swoje zadania i wartości najlepiej na tle procesów i życia społecznego. Dostrzeżenie wymiaru społecznego życia jednostki niezbędne jest także w katechezie. Wiara posiada wymiar społeczny. Będąc wartością indywidualną jest darem na rzecz drugich, a we wspólnocie najpełniej się ona realizuje. Angażowanie się wszystkich uczestników lekcji religii jest wymogiem dydaktyki. **Wierze** poszczególnego ucznia winno partycypować w **wierzymy** wspólnoty.

Drogą realizacji zasady uspołecznienia w katechezie jest praca w małych grupach, także pod kierunkiem jednego z uczniów. Praca ta spełnia funkcję motywacyjną, aktywizującą, kontrolną i wychowawczą. Podczas niej nikt nie zostaje pozostawiony samemu sobie i nikt nie pozostaje bezczynny, a uczestnicy pracy w grupie mobilizują do otwarcia się mniej aktywnych; ocenie grupy zostaje poddane wypowiedziane twierdzenie. Praca w grupie zmusza ucznia do krytycznego spojrzenia na siebie i własne osiągnięcia. E. Fleming twierdzi, że *łatwiej jest zmienić jednostkę oddziałując na nią w grupie niż oddziałując na nią indywidualnie; zmiany dokonane w jednostce pod wpływem grupy są trwalsze niż wówczas, gdy na nią oddziałujemy indywidualnie; dokonana zmiana jest tym łatwiej akceptowana, im czynniej ta jednostka uczestniczy w podejmowaniu określonej decyzji dotyczącej owej zmiany.*

12. ZASADA EFEKTYWNOŚCI

Zasada efektywności jest też zasadą trwałości wiedzy czy wydajności pracy dydaktycznej. Dydaktycy mówią o niej zwracając uwagę na racjonalną gospodarkę czasem. Zasada efektywności dotyczy funkcjonowania i optymalizacji wielu czynników biorących bezpośredni czy pośredni udział w procesie dydaktycznym. Należą do nich: metody pracy nauczycieli i uczniów, ilość wolnego czasu zadaniowego, wiadomości i sprawności uczniów, inteligencja i sprawność uczniów, wykształcenie i kultura pedagogiczna nauczycieli oraz środowisko rodzinne i rówieśnicze. Istotnym czynnikiem osiągania efektywności pracy jest sprawdzanie osiągnięć szkolnych. Z badań nad zapamiętywaniem wynika, że najlepiej są zapamiętywane te treści, które mają następujące cechy:

- ✓ prostą strukturę myśli, która ułatwia zrozumienie treści całego wykładu i sprzyja lepszemu zapamiętaniu; prostota struktury wykładu polega na tym, że osią rozważań jest jakieś jedno zagadnienie, które jest szczególnie rozwijane;
- ✓ przejrzystość wykładu ułatwia zrozumienie i zapamiętanie, zależy od konkretnej treści; badania psychologiczne wykazały, że treści abstrakcyjne są około 5 razy trudniejsze do zapamiętania niż treści konkretne;
- ✓ lepszemu zapamiętaniu służy odwoływanie się do doświadczeń i praktycznej działalności słuchaczy;
- ✓ szczególne znaczenie dla trwałości wiedzy ma wielokrotne powracanie prelegenta do głównych tez wykładu.

Wskazania te uwzględniane w pracy z uczniami dorosłymi pozwalają lepiej zrozumieć poznawane i przyswajane treści, co ułatwia i przyspiesza naukę, a także zapewnia trwałość rezultatów procesu kształcenia. Cz. Kupisiewicz uważa, że przy realizacji tej zasady korzystne jest posługiwanie się następującymi regułami dydaktycznymi:

- ✓ należy odpowiednio ukierunkować zainteresowania uczniów do nowego materiału i wytworzyć pozytywne motywy uczenia się;
- ✓ pod względem organizacyjnym i dydaktycznym trzeba tak przygotować zajęcia, aby zapewnić każdemu uczniowi aktywny udział;

- ✓ ćwiczenia mające na celu utrwalenie przerobionego uprzednio materiału należy stosować po sprawdzeniu, czy wszyscy uczniowie dobrze go zrozumieli;
- ✓ częstotliwość powtórzeń powinna być zgodna z krzywą zapominania, a więc największa bezpośrednio po zaznajomieniu uczniów z nowym materiałem;
- ✓ przekazywanie informacji należy łączyć w układy logiczne, a uczniów trzeba wdrażać do naukowej weryfikacji praw, zasad i reguł;
- ✓ należy stosować systematyczną kontrolę wyników nauczania i oceny pracy ucznia, co wpływa korzystnie na trwałość jego wiedzy.

Zasada łączy się bezpośrednio z tym etapem procesu kształcenia, w którym następuje kontrola i ocena rezultatów nauczania, ale także, jak każda z zasad, określa podstawowe prawidłowości całego procesu i jego uwarunkowań.

Realizacja zasady wymaga takiego organizowania procesu edukacyjnego, by uczeń uczył się z zainteresowaniem, co sprzyja łatwiejszemu zainteresowaniu, wielokrotnie spotykał się z nową treścią, umiejętnością. To ostatnie zjawisko ma miejsce przy powtarzaniu. Stąd w procesie kształcenia muszą występować różne formy powtarzania: orientacyjne, gruntujące, uzupełniające, porządkujące i utrwalające.

13. ZASADA NAUCZANIA WYCHOWUJĄCEGO

Zasadę tę rozumie się w ten sposób, iż nauczanie nie może zadowolić się przekazem wiedzy, ale musi zmierzać do tego, by uczeń w wolnej i osobistej decyzji uznał wartość za własną i zobowiązującą oraz realizował w życiu. Zadaniem lekcji religii nie może być jedynie przekazanie informacji, ale kształtowanie chrześcijanina, formowanie jego osobowości religijno-moralnej. Przekazywana wiedza religijna, zarówno w odniesieniu do prawd wiary jak i etycznych nakazów winna być środkiem do kształtowania postaw życiowych. Konsekwencją poznania winna być akceptacja i realizacja. Wartości religijne winny być ukazane i przekazane uczniom jako ich osobiste wartości życiowe, organicznie i hierarchicznie zharmonizowane z innym wartościami życiowymi.

14. ZASADA PODMIOTOWEGO TRAKTOWANIA UCZNIA

W dotychczasowym systemie edukacyjnym zauważa się, że uczeń pozostawał przedmiotem zabiegów edukacyjnych szkoły. Zamierzeniem zasady jest stworzenie warunków umożliwiających pozytywne, aktywne jego uczestnictwo w tym procesie. Podmiotowość zakłada zachowanie równowagi między nauczycielem i uczniem. Wiąże się to z odejściem od dominacji i sterowaniem jednostką. Zmianie musi ulec rozumienie sensu i znaczenia wychowania oraz celów kształcenia. Czynnikiem decydującym o układzie programu jest nie tylko wiedza — materiał do zrealizowania, ale też uczeń i katecheta, interesujące ich problemy i możliwości percepcyjne. Realizacja zasady zakłada przesunięcie akcentów z wiedzy na sytuację człowieka, kontakt z uczniem. Sytuacje przeżywane przez uczestników katechezy muszą

odgrywać decydującą rolę w spojrzeniu na treść nauczania. Program kształcenia obok treści wyznaczonych przez naukę i mający znaczenie w procesie poznania, musi zawierać treści mające funkcję osobotwórczą. Zakłada to zmianę ujęcia pojęcia wychowania, które nie może polegać na urabianiu jednostki, ale stać się procesem wspólnego podejmowania wysiłku na drodze dialogu. Ujęcie takie skłania do dostrzeżenia zbieżności między omawianą zasadą dydaktyczną a antropologicznym ukierunkowaniem dzisiejszej katechezy.

15. ZASADA WŁAŚCIWEJ RELACJI INTERPERSONALNEJ

Odnowiony styl relacji nauczyciel — uczeń dyktuje zasadę zachowania właściwego podmiotowego podejścia międzyosobowego nauczyciela i ucznia. Wyraża się on w świadomym i odpowiedzialnym podejmowaniu roli wymagającego kierownika i przewodnika z pełnym otwarciem i pedagogiczną miłością. Celami charakteryzującymi wzajemne odniesienia są: życzliwość jako gotowość niesienia pomocy; sprawiedliwość przejawiająca się w obiektywizmie oceny i uwzględnianiu możliwości ucznia; poszanowanie osobistej godności domagające się odnoszenia się z szacunkiem, nie poniżania czy ośmieszania; zainteresowanie osobistymi sprawami ucznia, czyli troska o jego osobiste losy, trudności oraz konkretna pomoc; otwartość przeżyciowa; poważne traktowanie ucznia wyrażające się w dotrzymywaniu zobowiązań, wysłuchaniu i liczeniu się z jego stanowiskiem, umiarkowana tolerancja dla jego osobistych odczuć, doznań czy upodobań; wielkoduszność czyli gotowość przebaczenia i pojednania bez obrażania się; szacunek dla poglądów ucznia z zastosowaniem konkretnych, rzeczowych, przekonujących argumentów; samokrytycyzm.

16. ZASADA SYSTEMOWOŚCI

Zasada ta bywa określana mianem zasady *porządkowania wiedzy w głowie ucznia*. Zdaniem dydaktyków proces nauczania, stanowi *sekwencję celowych czynności nauczycieli i uczniów, które zmierzają do wprowadzenia zamierzonych zmian w uczniach*. Składają się na niego takie elementy jak nauczyciele, uczniowie, cele i treści kształcenia oraz środowisko dydaktyczno wychowawcze. Elementy te wchodzą ze sobą we wzajemne relacje pozostawiając ślady w uczniach. Uwzględnienia wzajemnych relacji domaga się pragnienie skutecznego działania. Aby to osiągnąć, proces nauczania musi być uporządkowanym systemem.

Realizacja zasady w działalności katechetycznej przejawia się na trzy sposoby:

- ✓ planowanie działalności katechetycznej musi uwzględniać korelację nauki religii z innymi przedmiotami szkolnymi. Pozostałe przedmioty winny też uwzględniać założenia, nic wchodząc w specyfikę katechezy, jej treści. Błędem naszego systemu nauczania szkolnego jest brak uwzględnienia korelacji. Uczeń staje wobec konieczności wielokrotnego

słuchania tych samych treści bez wzajemnych powiązań. Przyjęty w chwili obecnej system komplementarnego działania domaga się zmiany sposobu działania;

- ✓ koncentrowanie struktury nauczania poszczególnych lat wokół jednej zasadniczej idei. Np. w klasie trzeciej szkoły podstawowej fundamentem jest przygotowanie do sakramentów pokuty i pojednania oraz Eucharystii. Dzięki temu tematy całego roku tworzą pewną organiczną całość;
- ✓ dobór treści pod kątem osiągnięcia zaplanowanego celu. Wywołanie w uczniu zamierzonych zmian nie może ograniczać się jedynie do zapamiętywania prawd. Istotny jest dobór treści pod kątem zapotrzebowań ucznia oraz możliwości ich przyjęcia, jak i sposób osiągnięcia zamierzonego celu.

17. ZASADA NAUCZANIA EGZEMPLARYCZNEGO

Nauczanie egzemplaryczne zakłada przeprowadzenie redukcji materiału nauczania przewidzianego w programie szkolnym. W katechezie powinna ona być tak przeprowadzona, by umożliwić spotkanie z Bogiem oraz przekazać zasadnicze wiadomości. Redukcja ta nie może prowadzić do zubożenia obrazu świata odzwierciedlanego w świadomości uczniów. Można ją przeprowadzić na dwa sposoby:

- ✓ materiał nauczania należy układać w sposób wzorcowy **ogniskowy** polegający na przekazaniu uczniowi tyłu faktów, ile jest bezwzględnie konieczne, by wytworzył sobie obraz całości
- ✓ egzemplarycznego układu treści — wyboru tematów reprezentatywnych dla danego zagadnienia. Racjami, dla których stosuje się tok egzemplaryczny, mogą być: niemożność podjęcia wszystkich szczegółowych zagadnień w toku jednego roku nauczania oraz niezdolność odkrywania wzajemnych związków między wydarzeniami mimo zainteresowania samymi wydarzeniami.

18. ZASADA KORELACJI

Korelacja stanowi współzależność lub wzajemne powiązanie. W sensie dydaktycznym korelacja oznacza działanie organizacyjne nauczyciela zmierzające do synchronizacji zbliżonych do siebie treści z różnych dziedzin poznawczych. Podstawowym celem zabiegów korelacyjnych jest dokonanie integracji wiedzy w określonej dziedzinie. Integracja jest procesem tworzenia się całości maksymalnie spójnej, co ma zasadnicze znaczenie dla kształcenia pełnej osobowości człowieka i przyszłościowej wizji chrześcijanina w świecie. Korelacja jest zatem środkiem, integracja jednym z podstawowych celów kształcenia. W odniesieniu do nauki religii można mówić o dwóch płaszczyznach. Pierwsza polega na wewnętrznej integracji różnych aspektów nauczania religii (katechezy biblijnej, doktrynalnej, liturgicznej, moralnej, doświadczenia ludzkiego). Druga, wynikająca z faktu obecności katechezy jako przedmiotu szkolnego, polega na korelacji z takimi przedmiotami jak:

język polski, historia, biologia, wychowanie seksualne, informatyka czy fizyka bądź wiadomościami ze źródeł pozaszkolnych.

Realizacja zasady wymaga zainteresowania się katechety materiałem programowych przedmiotów pokrewnych, pozostawanie w bezpośrednim kontakcie z nauczycielami tych przedmiotów, a także na bieżącym śledzeniu co dzieje się w świecie naukowym. Idea integracji wymaga korzystania też ze źródeł informacji pozaszkolnej. Są to bowiem wiadomości o bardzo dużym ładunku emocjonalnym. Korzystanie z nich przez uczniów winno być włączone w system interpretacji i integralnego kształcenia w szkole.

PRZYGOTOWANIE KATECHEZY

Powodzenie dydaktyczne na lekcji w dużej mierze zależy od poprawnego konspektu, którego napisanie poprzedza przygotowanie nauczyciela pod względem rzeczowym (merytorycznym) i metodycznym. W tym celu wykorzystuje się również plany roczne i okresowe. Pracę rozpoczyna się od ustalenia tematu lekcji (zajęć) na podstawie planu okresowego, a następnie określenia zadań i celów lekcji, doboru treści, metod, środków i form kształcenia. Nauczyciel, przygotowując się do lekcji, powinien opanować temat merytorycznie, dokonać syntezy materiału i dostosować go do poziomu danej klasy, przygotować ćwiczenia i zadanie domowe. W trakcie przygotowania rzeczowego określa dokładnie, jaką treść, w jakim celu i w jakiej kolejności będzie realizował. To pozwala ustalić zakres zagadnień w podręczniku i innych źródłach oraz określić odpowiednie zadania.

Przygotowanie rzeczowe (merytoryczne) do lekcji odgrywa istotną rolę szczególnie w pierwszych latach pracy. Początkujący nauczyciele winni dużą uwagę poświęcić na opracowanie treści i staranne zaplanowanie metod, form i środków kształcenia. Za dobre przygotowanie treści można uznać, jeżeli **nauczyciel sam dobrze rozumie materiał**, który ma uczniom przekazać, włada nim swobodnie i potrafi przedstawić go od różnych stron, z różnych punktów widzenia. Ważne jest, aby katecheta znacznie głębiej i **szerzej opanował treści**, których naucza, niż będzie omawiał je na lekcji. Materiał lekcyjny powinien tak dobierać, aby nowe treści wiązały się z poprzednimi i następnymi. Do rzeczowego przygotowania należy także ustalenie tematów zadań i lektury związanej z treścią lekcji.

Przygotowanie metodyczne wymaga od nauczyciela przemyślenia struktury lekcji oraz doboru odpowiednich **metod, form i środków dydaktycznych**. W świetle zasady wielostronnego nauczania i uczenia się należy w sposób przemyślany i uzasadniony stosować różne typy lekcji (podające, problemowe, eksponujące, praktyczne /ćwiczeniowa/ i mieszane). Racjonalne przygotowanie zobowiązuje do wyboru metod skutecznych w realizacji zadań, które będą zapewniać dobre opanowanie wiedzy przez uczniów przy ich aktywnym udziale oraz wyrabiać pożądane umiejętności i postawy. Przygotowanie metodyczne obejmuje dobór takich środków dydaktycznych, które najlepiej spełniają zadania w realizacji treści lekcyjnych. Szczególną uwagę należy zwrócić na stronę motywacyjną procesu

uczenia się. **Trzeba zachęcać uczniów do nauki** nie tylko środkami werbalnymi, ale także atrakcyjnym ujęciem tematu, ciekawymi przykładami, aktywizującymi metodami pracy i wzbudzającymi zainteresowanie środkami dydaktycznymi.

Prowadzenie lekcji polega przede wszystkim na kierowaniu procesem nauczania-uczenia się, a nie na wykonywaniu tylko poszczególnych czynności zgodnie z konspektem lekcji. Jest rzeczą ważną, aby **rozpocząć zajęcia punktualnie** i od razu przystępować do pracy. Jednym z warunków należytego kierowania nauczaniem-uczeniem się jest podzielność uwagi nauczyciela, która musi być skierowana na całość toku lekcji oraz na udział poszczególnych uczniów w pracy zbiorowej. Ponadto nauczyciel powinien kontrolować własną pracę. Jego **język** musi być poprawny gramatycznie, logiczny, rzeczowy i prosty. **Zakończenie** lekcji powinno być **wraz z dzwonkiem** na przerwę. Po przeprowadzeniu lekcji nauczyciel winien dokonać jej **analizy** pod kątem realizacji celów, osiągniętych wyników, błędów i niedociągnięć. W ten sposób wzbogaca on i udoskonala swoje doświadczenie.

W kontekście planowania dydaktycznego nieodzowne są formy dokumentujące przygotowanie rzeczowe i metodyczne jednostki katechetycznej. Mogą one pojawić się w postaci ograniczonego do minimum planu katechezy, poszerzonego o szczegóły konspektu lub zawierającego wiele różnych elementów dydaktycznych scenariusza. Zawsze jednak wymagają szczególnie starannego przemyślenia poszczególnych elementów oraz zaplanowania ram organizacyjnych i programowych.

KONSPEKT

Konspekt lekcji religii, zawiera zarys przebiegu spotkania katechetycznego. Jest przede wszystkim zbiorem treści nauczania odnoszących się do jednego, konkretnego tematu i odzwierciedla założony przez nauczyciela program działania. Pomaga zatem w utrwaleniu w formie pisemnej ostatecznych przemyśleń dotyczących przebiegu lekcji, umożliwia zwięzłe sformułowanie poszczególnych etapów lekcji, wspomaga nauczyciela w systematycznej pracy, kontrolowanej przy okazji hospitacji czy awansu zawodowego.

Przygotowując konspekt, należy przemyśleć: temat katechezy, zwłaszcza jego zakres znaczeniowy i formę, pożądane wyniki edukacji religijnej, czyli cele operacyjne, podejmowane w toku katechezy zagadnienia oraz zaplanowane formy i metody aktywności katechizowanych uczniów, skutecznie wspomagające w osiąganiu zakładanych celów. Trzeba przy tym uwzględnić zaproponowane przez dydaktyków warunki skutecznego opracowania konspektu.

Po zakończeniu zajęć wskazane są: krytyczna refleksja i ocena własnej pracy, z wyraźnym zwróceniem uwagi na osiągnięcie zakładanych celów edukacji religijnej. Konspekt lekcji religii jest przygotowany przez katechetę i pomaga mu w przeprowadzeniu zajęć dydaktycznych na określony temat. Jego opracowanie wymaga od katechety przypomnienia bądź poszerzenia wiedzy na podstawie odpowiednich publikacji naukowych i

popularnonaukowych (przygotowanie rzeczowe) oraz zapoznania się z programem nauczania religii, planem wynikowym lub rozkładem materiału i podręcznikiem dla ucznia, ale także uwzględnienia wskazówek zamieszczonych w podręcznikach i czasopismach metodycznych dla katechetów (przygotowanie metodyczne). Na tej podstawie nauczyciel religii ustala zakres materiału do opracowania, cele lekcji religii, metody pracy z uczniami, przygotowuje ćwiczenia oraz planuje formy kontroli wyników i osiągnięć uczniów. Uwzględniając zasady dydaktyczne, strukturę procesu katechetycznego i inne elementy, katecheta podejmuje decyzję, co w konspekcie zawrzeć i jaką nadać mu strukturę, bazując jednak na określonych przesłankach teoretycznych.

ROLA I FUNKCJE PODRĘCZNIKA DO NAUKI RELIGII W SZKOLE

Współczesna dydaktyka katechezy biorąc pod uwagę nowe formy przekazu treści i informacji wskazuje, że środki dydaktyczne w katechezie spełniają bardzo ważną rolę i funkcję w procesie nowoczesnej edukacji. Wykorzystanie ich w szkolnym nauczaniu religii warunkuje optymalizację procesu kształcenia przez wielostronną mobilizację i aktywizację ucznia. Umożliwiają one atrakcyjne spotkanie uczniów z poznawanym materiałem nauczania i zachęcają do poznawania oraz przyswajania wiedzy. Pozwalają łatwiej i precyzyjniej osiągać zamierzone cele lekcyjne. Ułatwiają optymalizację procesu nauczania i uczenia się określonych treści oraz pozwalają na uzyskiwanie lepszych efektów²⁶.

Obecnie posiadamy różnorodne środki umożliwiające proces kształcenia i wychowania. Jednak do głównych środków nauczania, najbardziej podstawowych i zarazem najważniejszych zaliczane są podręczniki. Dziś trudno sobie wyobrazić system kształcenia szkolnego bez podręczników, które są częścią *żywego nauczania*, w oparciu o pracę twórczą, samodzielne myślenie i działanie. Jak podkreśla J. Szpet „podręcznik jest na wszystkich szczeblach [systemu dydaktycznego] podstawowym narzędziem pracy nauczyciela i ucznia”²⁷.

Na znaczącą rolę podręcznika w katechezie wskazują dokumenty katechetyczne Kościoła katolickiego. *Ogólna Instrukcja Katechetyczna* zalicza podręcznik do podstawowych pomocy sprzyjających działalności katechetycznej²⁸. W adhortacji *Catechesi tradendae* Jan Paweł II nazywa podręczniki dziełem katechetycznym pierwszoplanowego znaczenia oraz podkreśla, że obecnie nabierają one jakiejś nowej mocy. W nowych podręcznikach papież widzi przejaw odnowy katechetycznej oraz ich skuteczność, ponieważ związane są z konkretnym życiem ludzi, posługują się

Ks. dr hab. Piotr Tomasz Goliszek, prof. KUL – adiunkt Katedry Katechetyki Szczegółowej Wydziału Teologii KUL; adres: Al. Unii Lubelskiej 15, 20-950 Lublin; e-mail: goliszek@kul.lublin.pl; p.goliszek@kuria.lublin.pl

²⁶ Por. W. Okoń. *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa 1995 s. 176.

²⁷ J. Szpet. *Dydaktyka katechezy*. Poznań 1999 s. 244.

²⁸ Por. DCG 120.

zrozumiałym językiem, troszczą się o przekaz orędzia zbawczego i nauki Kościoła, a także przyczyniają się do poruszenia czytelnika²⁹.

Podręcznik to książka szkolna zasadniczo przeznaczona dla ucznia, w której materiał nauczania przedstawiony jest za pomocą, tekstów, ilustracji, schematów czy wykresów. W katalog podręczników szkolnych wpisuje się również podręcznik do nauki religii. Jest on dowodem obecności Kościoła przepowiadającego orędzie zbawcze w środowisku szkolnym i praktycznym włączeniem się w proces nauczania i wychowania dzieci i młodzieży³⁰. Podręcznik do nauki religii zawiera celowo dobrane, ukierunkowane treści kształcenia przedstawione za pomocą słów i sposobów graficznych, ćwiczeń i zadań praktycznych zgodne z treściami i celami sformułowanymi w programie nauczania religii³¹ i zasadami dydaktycznymi oraz nowoczesnymi formami i metodami działania katechetycznego. Przekazuje przede wszystkim orędzie ewangeliczne i nauczanie Kościoła dostosowane do wieku adresatów. Depozyt wiary wyjaśnia opierając się na zasadniczych źródłach katechezy: Biblii, Magisterium Kościoła, liturgii, życia Kościoła i jego historii, świadectw świętych, refleksji teologicznych ukazując chrześcijański model hierarchii wartości religijnych i moralnych. Podręcznik do nauczania religii wiąże się również z wypełnieniem funkcji katechezy: nauczania, wychowania, wtajemniczenia i ewangelizacji³² oraz zadań katechezy: rozwijania i poznania wiary, wychowania liturgicznego, formacji moralnej, nauczania modlitwy, wychowania do życia we wspólnocie kościelnej, narodowej i rodzinnej oraz wychowania do apostołstwa i misji³³.

Podręcznik do nauczania religii jest skutecznym narzędziem służącym procesowi nauczania i wychowania. Wiele jednak zależy od kompetencji i umiejętności nauczyciela, aby podręcznik pełnił rolę medium w komunikacji z uczniami i był przewodnikiem w procesie poznania. Obserwuje się różne nastawienie nauczycieli w odniesieniu do pracy z podręcznikiem. Jedni negują jego rolę i rezygnują w pracy z jego zastosowania. Inni elastycznie i sporadycznie stosują podręcznik w nauczaniu. Wreszcie odpowiedzialni katecheci, którzy podręcznik uważają za ważny, niezbędny i podstawowy środek dydaktyczny³⁴. Niezależnie od przejawianej postawy należy pamiętać, że podręcznik ma dwóch adresatów: ucznia – wobec którego spełnia funkcje edukacyjne (dydaktyczno-wychowawcze) i nauczyciela – dla którego jest podstawowym środkiem dydaktycznym i pomocą naukową³⁵. Jego dobre wykorzystanie wymaga precyzyjnego i aktywnego współdziałania ucznia i nauczyciela³⁶. Przy wspólnym zaangażowaniu podręcznik służy do stymulacji

²⁹ Por. CT 49.

³⁰ Zob. A. Kiciński (red.). *Korelacja nauki religii katolickiej z edukacją szkolną*. Lublin 2011.

³¹ Zob. Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. *Program nauczania religii*. Kraków 2001; Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*. Kraków 2010.

³² Por. PDK 37-57.

³³ Por. DOK 85-86; PDK 23-30; P. Tomasik. *Polskie podręczniki katechetyczne po roku 2001: blaski i cienie*. W: *Poszukiwania optymalnego podręcznika do katechezy*. Red. P. Mąkosa. Lublin 2009 s. 46.

³⁴ Por. A. Zellma. *Jak korzystać z podręczników do nauki religii?* W: *Podręczniki do nauki religii sens czy bezsens?* Red. J. Kostorz. Opole 2009 s. 53.

³⁵ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 246.

³⁶ Por. M. Zajac. *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele*. W: *Poszukiwania optymalnego podręcznika do katechezy* s. 28.

aktywności w zakresie poznawania, poszukiwania rozwiązań i odpowiedzi na zagadnienia związane z życiem i wiarą oraz kształtowania swojej osobowości. „Jego odpowiednie zastosowanie zależy od nauczyciela religii. On to właśnie decyduje o tym, na ile to medium dydaktyczne wspiera ucznia w procesie systematyzowania wiedzy religijnej, samokształcenia oraz kształtowania poglądów i postaw”³⁷.

1. Rola podręcznika do nauczania religii w szkole

W dydaktyce tradycyjnej podkreślano rolę podręcznika jako pomocy w uzupełnianiu wiadomości zdobytych na lekcji, w podsumowaniu treści, zdobywaniu syntezy, rekapitulacji i pamięciowym opanowaniu wiadomości. Podręcznik był głównie pomocą do wykorzystania w domu. Natomiast nowoczesny system kształcenia traktuje podręcznik jako podstawowy środek dydaktyczny służący organizacji pracy uczniów zarówno w szkole jak i w domu. Organizuje on cały proces nauczania nauczyciela i uczenia się ucznia. Bardzo ważne są tu umiejętności metodyczno-dydaktyczne nauczyciela w zakresie efektywnego wykorzystania podręcznika³⁸. Można zatem wyodrębnić trzy kluczowe role podręcznika:

a. Podręcznik jako podstawowy element składowy procesu nauczania

Podręcznik organizuje i współtworzy lekcję, jest elementem żywego nauczania i wychowania oraz wszechstronnie wspiera nauczyciela i ucznia w procesie poznawania. Włącza on do współtworzenia poszczególnych etapów lekcji i aktywizuje uczniów. Czyni to za pomocą odpowiednio dobranego i uporządkowanego materiału oraz zaproponowanych metod i ćwiczeń. W przypadku podręcznika do szkolnego nauczania religii przedstawia prawdy wiary za pomocą tekstów źródłowych (teksty biblijne, liturgiczne, doktrynalne, patrystyczne, Urzędu Nauczycielskiego Kościoła). Pomocne są również wypowiedzi świętych, poezja religijna, opisy i wyjaśnienia, ilustracje i schematy, prace i zadania do wykonania. Za każdym razem uwzględnia poziom rozwojowy, język i potrzeby adresatów. Podręcznik wyręcza też czasem nauczyciela i ucznia od zapisów, rysunków na tablicy i w zeszycie, gdyż umieszczone są one w materiale jednostki katechetycznej. W ten sposób ułatwia uczniom pracę poznawczą na lekcji uwalniając ich od konieczności dokonywania mechanicznych opisów³⁹. Umożliwia i usprawnia pracę również w domu, kiedy należy dokończyć, uzupełnić czy poszerzyć pracę rozpoczętą na lekcji. Pomaga uczniom w przygotowaniu następnej lekcji przez poznanie i analizę tekstów. Widać tu podwójną możliwość wykorzystania podręcznika, zarówno w trakcie procesu lekcyjnego oraz podczas indywidualnej nauki w domu. Uczy samodzielnego zdobywania wiedzy, samodzielnego czytania, analizy i określania tekstów, rozumienia treści i wyróżnienia podstawowych prawd⁴⁰.

³⁷ A. Zellma. *Jak korzystać z podręczników do nauki religii?* s. 67.

³⁸ Por. M. Podgórný. *Niektóre uwarunkowania wyboru samokształcenia jako formy aktywności edukacyjnej. Zarys problemu.* „Kultura i Edukacja” 4:1993 s. 85-89.

³⁹ Por. M. Zajac. *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele* s. 18.

⁴⁰ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 246-247.

b. Przewodnik po jednostce tematycznej i zawartym w niej zagadnieniu

Podręcznik w roli przewodnika po jednostce tematycznej przede wszystkim umożliwia uczniowi samodzielną pracę na określony temat. Prowadzi zarówno ucznia jak i nauczyciela religii przez jednostkę wyznaczając poszczególne ogniwa lekcji. Nie dopuszcza do chaosu treściowego, myślowego i organizacyjnego oraz przypadkowości. Pełni tu rolę integracyjną. Tworzy i buduje całość jednostki lekcyjnej z poszczególnych, logicznie i harmonijnie następujących po sobie ogniów⁴¹. Pod kierunkiem nauczyciela podręcznik organizuje pracę ucznia i sprawia, że dostrzega on racjonalny i prakseologiczny przekaz treści, czym zostaje zachęcony do zastosowania jej w konkretnych sytuacjach życiowych. W ten sposób podręcznik ukierunkowuje samodzielną pracę ucznia i zachęca do samowychowania i samodoskonalenia. Można w tym miejscu powiedzieć, że podręcznik pełni swego rodzaju rolę partytury, inspiracji do realizacji spotkania człowieka z Bogiem. Zarówno metodyka jak i tekst oraz zadania i polecenia zachęcają i mobilizują ucznia do refleksji o życiu i pracy nad sobą⁴².

c. Aktywizacja ucznia

Współczesna dydaktyka nie postrzega podręcznika tylko w kategorii pomocy potrzebnej do wykładu, ale zakłada zasadę interioryzacji i internalizacji wartości oraz uwzględnia możliwości percepcyjne ucznia. Przede wszystkim chce uczynić ucznia aktywnym podmiotem współtworzącym proces kształcenia i wychowania. Dlatego też współczesne podręczniki przygotowywane są pod kątem aktywnej współpracy z adresatem podręcznika⁴³. Podręcznik przez nauczyciela ma zatem być wykorzystany do aktywizacji ucznia w procesie dydaktycznym. Zaznajamia z metodami, treścią, zadaniami jakie uczeń winien później wykonywać samodzielnie zarówno indywidualnie jak i zespołowo w pracy szkolnej i domowej. Podręczniki do nauki religii ze względu na swoją specyfikę wyznaczoną celem i zadaniami katechezy ukazują piękno i radość wiary płynące z chrześcijańskiego życia oraz osobowej więzi z Jezusem Chrystusem poprzez modlitwę i życie sakramentalne do których prowadzi katecheza⁴⁴.

2. Funkcje podręcznika do nauczania religii w szkole

W tradycyjnej dydaktyce wyróżniano zasadniczo dwie funkcje podręcznika: poznawczą i operacyjną. Zadaniem funkcji poznawczej było przekazanie informacji, a operacyjnej podanie materiału do ćwiczeń i zadań wyrabiających sprawności oraz impuls do działania praktycznego. Obecnie dydaktyka wskazuje na cztery funkcje podręcznika: informacyjno-poznawczą, motywacyjno-badawczą, praktyczną, samokształceniową,

⁴¹ Por. W. Kubik. *Dydaktyka katechezy*. W: *Wokół katechezy posoborowej*. Red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyka. Opole 2004 s. 61-64.

⁴² Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 247.

⁴³ Por. W. Kojas. *Uwarunkowania dydaktycznych funkcji podręcznika*. Warszawa 1975 s. 8.

⁴⁴ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 247-248.

kontrolną (autokreatywną)⁴⁵. Podręczniki do nauki religii uznają powyższe funkcje z uwzględnieniem celu i zadań katechezy. W związku z tym podręczniki do nauki religii w szkole zostały rozbudowane o funkcję wychowawczo-inicjacyjną⁴⁶. Ponadto w wielu podręcznikach widoczna staje się coraz częściej funkcja personalistyczna.

a. Funkcja informacyjno-poznawcza

Podręcznik ma służyć poznaniu prawdy. W przypadku podręcznika do nauki religii przekazuje on wiedzę religijną i prawdy wiary w które wierzymy. Prawdy objawione domagają się poznania, zrozumienia i przyjęcia tak, aby możliwym było przylgnięcie do Osoby Chrystusa. Funkcja informacyjna pełni rolę służebną wobec wewnętrznego aktu wiary, który w dalszej kolejności prowadzi do postawy wiary w codziennym życiu⁴⁷. Źródłem informacji w podręczniku jest głównie tekst podający prawdę, ale również fotografia, rysunek, diagram, model, schemat, polecenie. Oprócz informacji podanej w formie gotowej są również wskazania jak poszerzyć informacje czy zdobyć inne informacje na dany temat. Podręcznik podaje również inne źródła oraz literaturę. Przekazywane informacje w podręczniku cechuje harmonia treści i formy, żywy i bogaty język, oraz przemawiające do wyobraźni przykłady, a także przedstawienie zagadnień w sposób prosty i zrozumiały. Przede wszystkim podaje to co istotne i najważniejsze⁴⁸. Dostarcza uczniom odpowiednio dostosowaną do ich możliwości rozwojowych i percepcyjnych, podstawową wiedzę religijną i kształtuje przekonania na tematy wiary, życia i Kościoła⁴⁹.

b. Funkcja badawcza

Funkcja badawcza podręcznika ma na celu zachęcić ucznia do poszukiwania odpowiedzi na nurtujące pytania. Pobudzać go do samodzielnego spotkania ze źródłami, wyjaśnieniami, argumentami, do rozwiązywania problemów i zdobywania wiedzy. W ten sposób nie tylko naucza, ale również wychowuje do poszukiwania rozwiązań zagadnień i życiowych spraw, które wprost dotyczą osoby ucznia. Podręcznik pomaga w poszukiwaniu motywacji zachowań. Dlatego też w wielu podręcznikach – szczególnie dla klas starszych – treść jest przekazywana w formie problemu lub zagadnienia do rozwiązania. W ten sposób podręcznik zachęca ucznia do samodzielnego poszukiwania, odkrywania, zdobywania motywacji. Nakłania do refleksji i do samodzielnego badania źródeł oraz informacji. Często jest to wprowadzenie w pracę i korzystanie z literatury naukowej⁵⁰. Zatem zamieszczone treści, pytania czy zadania w podręczniku wytyczają kierunek poszukiwań, organizują samodzielną pracę i działalność.

⁴⁵ Zob. B. Tawrdzicki. *Katechetyka formalna w służbie wiary*. Przemyśl 2001 s. 434-440.

⁴⁶ Por. J. Szpet. *Podręcznik w katechezie*. W: *Wokół katechezy posoborowej*. Red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyka. Opole 2004 s. 331.

⁴⁷ Por. P. Mąkosa. *Podstawowe funkcje podręcznika do nauczania religii*. W: *Katecheza w szkole współczesnej*. Red. M. Zajac. Lublin 2010 s. 170-172.

⁴⁸ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 248.

⁴⁹ Por. A. Zellma. *Jak korzystać z podręczników do nauki religii?* s. 56.

⁵⁰ Por. P. Mąkosa. *Podstawowe funkcje podręcznika do nauczania religii* s. 174-175.

Teksty źródłowe, fragmenty dokumentów Kościoła związane z omawianym zagadnieniem mają prowadzić do indywidualnej analizy i konstruowania wniosków. Tak zorganizowane zajęcia z uczniami przekazują nie tylko wiedzę, ale pozwalają również przeżywać poznawane prawdy⁵¹, poprzez żywe zaangażowanie i stopniowe wprowadzanie do samodzielnych badań na poziomie ich potrzeb i możliwości⁵².

c. Funkcja operacyjna (transformacyjna)

Celem funkcji operacyjnej jest doprowadzenie ucznia do praktycznych umiejętności i zachowań. Prawdy wiary przekazywane w podręczniku nie są dla samej wiedzy. Ukazują one praktyczną konsekwencję i egzystencjalną rolę poznanych prawd. Materiał tekstowy, ćwiczenia i zadania mają za zadanie wyrobić sprawność i dać impuls do praktycznego odniesienia poznanych prawd w rzeczywistości. Funkcja operacyjna podręcznika jest realizowana przez działania zmierzające do kształtowania postawy człowieka wierzącego i chrześcijanina⁵³. Poznana prawda chrześcijańska winna być przełożona na przekonania i działalność ludzką, tak aby stała się ona praktyką życia chrześcijańskiego, uczestnictwem we wspólnocie Kościoła, wspólnocie parafialnej, szkolnej, lokalnej społeczności aż po świadectwo życia chrześcijańskiego wyrażonego w apostołstwie i zaangażowaniu misyjnym⁵⁴.

d. Funkcja samokształceniowa

Funkcja samokształceniowa jest realizowana wówczas, gdy materiał podręcznika pobudza i rozwija zdolności poznawcze, zainteresowania i motywację uczenia się⁵⁵. Zachęca do studiowania i badania danej problematyki, rozwija zainteresowania, pobudza do samodzielnego rozwiązywania kwestii teoretycznych i praktycznych. Wdraża do samodzielnej pracy i wskazuje techniki uczenia się. W przypadku katechezy podręcznik ma za zadanie ożywić zainteresowanie problematyką religijną i wywołać motywację do pogłębiania prawd wiary oraz do praktycznego urzeczywistnienia ich w życiu. W tym miejscu należy podkreślić, że uczeń ma taką możliwość zarówno w szkole i w domu. Podręcznik dostarcza potrzebnego materiału—do samodzielnej pracy zarówno w szkole jak i w domu. Jest tu element ekonomizacji pracy. Nie potrzeba zapisywać w zeszycie lub na tablicy tego, co jest zamieszczone w podręczniku. Przy indywidualnej pracy z podręcznikiem kształtują się jeszcze zainteresowania, umiejętność łączenia teorii z praktyką, zostają zasygnalizowane sytuacje, które zaciekawiają i pobudzają do samodzielnego poszukiwania rozwiązań⁵⁶.

⁵¹ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 249.

⁵² Por. M. Zając. *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele* s. 20.

⁵³ Por. P. Mąkosa. *Podstawowe funkcje podręcznika do nauczania religii* s. 176.

⁵⁴ Por. DOK 86.

⁵⁵ Por. P. Mąkosa. *Podstawowe funkcje podręcznika do nauczania religii* s. 177.

⁵⁶ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 250.

e. Funkcja inicjacyjno-wychowawcza

Wychowanie należy rozumieć jako „twórczość o przedmiocie najbardziej osobowym”⁵⁷, które zmierza do celu jakim jest „wychowanie do bycia osobą”⁵⁸. „Wychowanie – wyjaśnia Jan Paweł II – służy w szczególnym tego słowa znaczeniu «ucłowieczeniu» człowieka”⁵⁹. Może on urzeczywistniać siebie, jeśli zostanie wprowadzony w przestrzeń prawdy o samym sobie i otaczającym go świecie. Poznana prawda umożliwia stawanie się wolnym i odpowiedzialnym, służy pełnej integracji wewnętrznej człowieka. Dlatego wychowanie jest warunkowane koniecznością odkrycia pełnej prawdy o człowieku. Każdy winien rozpoznać i „odczytać siebie, swoje człowieczeństwo, równocześnie jako własny świat wewnętrzny – i jako swoisty obszar bytowania «z drugimi»: «dla drugih»”⁶⁰.

Podręcznik spełnia funkcję wychowawczą kształtując najpierw pozytywne przekonania a następnie postawy moralne, których urzeczywistnieniem jest prawda, dobro, miłość. W ten sposób działa na sferę osobowości młodego człowieka. Nośnikami wartości moralnych są zamieszczone fragmenty Pisma Świętego, dzieł literackich, biografie świętych i wybitnych osób. Przykłady zasłużonych osobowości, świadectwa ich życia dostarczają materiału przeżyciowego. Człowiek poznaje rzeczywistość, kiedy koncentruje się na poznaniu, ale i kiedy ją przeżywa emocjonalnie i ocenia. Przeżycia i oceny są integralnie powiązane z doznaniem intelektualnym, ale nie są z nimi tożsame. Ich przewaga polega na tym, że one przesadzają, jakie cele życiowe ktoś wybiera i ku jakim ideałom zmierza. W ten sposób tworzą się warunki do kontaktu człowieka z Bogiem, poprzez akt wiary zainicjowany przepowiadaniem, a wspierany i ożywiany przykładem i świadectwem konkretnego człowieka. Ponadto uczeń otrzymuje propozycję innej hierarchii wartości, niż ta którą spotyka w codziennym życiu. Jest to model chrześcijański stanowiący normę działania, postępowania i życia. Role formacji moralnej spełniają teksty, filmy, zadania i ćwiczenia. Przy czym unika się, aby nie były one przesadnie unaukowione i moralizatorskie. Raczej dobierane są w taki sposób, aby stanowiły propozycję, by pozytywnie wpływały na osobowość ucznia i mobilizowały do podjęcia osobistej decyzji i rozpoczęcia trudu samowychowania⁶¹.

f. Funkcja kontrolna (autokreatywna)

Każdy podręcznik posiada uporządkowaną zawartość. Materiał jest podzielony na działy, bloki i tematy. Przy temacie natomiast znajdują się polecenia, zadania, ćwiczenia i pytania. Te ostatnie spełniają rolę

⁵⁷ K. Wojtyła. *Miłość i odpowiedzialność*. Lublin 1986 s. 54.

⁵⁸ A. Rynio. *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*. Lublin 2004 s. 105.

⁵⁹ Jan Paweł II. *Dwie wielkie prawdy o rodzinie. Homilia w czasie Mszy św. dla rodzin*. Sameiro 15.05.1982 r. W: *Dzieła Zebrane*. T. 10: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa (cz. 2): Francja, Hiszpania, Portugalia, kraje Beneluksu*. Kraków 2008 s. 662.

⁶⁰ Jan Paweł II. List apostolski *Parati semper* do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży. Rzym 31.03.1985 r. nr 7. W: *Dzieła zebrane*. T. 3: *Listy*. Kraków 2007 s. 258.

⁶¹ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 250-251.

kontrolną procesu kształcenia. Dotyczą one zakresu zdobywanych wiadomości i umiejętności. Funkcja kontrolna podręcznika może dokonywać się zarówno podczas lekcji pod nadzorem nauczyciela jak i w czasie samodzielnej pracy w domu⁶². W przypadku pracy własnej podręcznik wprowadza ucznia w proces sterowanego samokształcenia, który pełni funkcję autokontroli, samooceniającą i autokorektywną. Niektórym uczniom praca w grupach utrudnia postęp, natomiast na znacznie większy wysiłek zdobywają się w spokoju przy pracy indywidualnej.

d. Funkcja personalistyczna

Podręcznik do nauczania religii jest rzeczywistym międzyosobowym komunikatorem i pośrednikiem spotkania pomiędzy autorem a adresatem oraz pomiędzy nauczycielem a uczniem. Z jednej strony znajduje się autor-nadawca, konkretna osoba, która tworzy formę przekazu wiedzy religijnej za pomocą znaków (tekst, obraz, grafika). Z drugiej strony znajduje się jego odbiorca (nauczyciel, uczeń), który poprzez pracę z podręcznikiem dokonuje interpretacji biernej i czynnej przekazu.

Funkcja personalistyczna podręcznika polega zatem na twórczym spotkaniu osób: autora – nauczyciela – ucznia. Jest to duchowe spotkanie osób za pośrednictwem znaków na bazie umysłu, ale też dochodzi do głosu element emocjonalny i wyrazowo-działaniowy. Wszystkie te osoby są w relacji do drugiej osoby lub do zbiorowości osób (autor-uczniowie). Zachodzi więc dialog – przenikanie się światów osobowych. Świat osoby autora spotyka się ze światem odbiorcy na płaszczyźnie podręcznika i jego zawartości, która została przygotowana w konkretnym celu, wyznaczonym przez *Programu nauczania religii*. Przy tym inicjatywę interpretacyjną może podejmować bądź jedna, bądź druga strona, albo obie naraz.

Komunikacja rozumieniowa między osobami dokonuje się dzięki temu, że osoba transcenduje świat znaków, pojmowań i interpretacji. Posiada odpowiednią perspektywę dla widzenia sensu głównego i sensów pobocznych oraz kontekstów. Osoba ma też misteryjną moc sądu nad sensem i znaczeniem znaku, możliwość wnikania w język, w system graficzny, oceniania stopnia jasności, możliwości weryfikacji i widzenia relacji.

Personalistyczna funkcja podręcznika zachodzi również na płaszczyźnie zdolności poznawczej osoby. A to dlatego, że poznanie ludzkie jest „całoosobowe”. Nie ogranicza się ono tylko do sfery intelektualno-racjonalnej. Proces poznania polega na wewnętrznej korelacji przedmiotu (wiedzy, treści, obrazu) i podmiotu w osobie. To kognitywna pozytywna relacja podmiotu i przedmiotu zachodząca w osobie⁶³. Przy czym umysł rozumie w sensie nadrzędnym, osoba rozumie w sensie finalnym (ostatecznym). Osoba nie poznaje dla

⁶² Por. P. Mąkosa. *Podstawowe funkcje podręcznika do nauczania religii* s. 178.

⁶³ Zob. K. Wojtyła. *Teoria – praxis: temat ogólnoludzki i chrześcijański*. W: *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*. Red. T. Styczeń, W. Chudy, J. W. Gałkowski, A. Rodziński, A. Szostek. Lublin 2000³ s. 463-475.

zabawy, ani dla samej wiedzy. Poznanie przede wszystkim służy jej dla odnalezienia prawdy o sobie samej. Wiedza i wszelkie procesy poznawcze oraz twórczość wychowawcza służą osobie oraz jej dynamicznemu istnieniu. Również objawienie religijne dane jest najpierw poznaniu – nie zaś uczuciu lub doświadczeniu – aby w ten sposób „wejść” w życie osobowe człowieka⁶⁴. W poznaniu osoba stanowi centrum, w którym skupiają się wszystkie władze i funkcje poznawcze. Bez osoby nie mogłoby zaistnieć żadne poznanie nawet najbardziej proste. Osoba oprócz zdolności poznawczych w rozumieniu klasycznym (poznanie umysłowe) posiada jakieś wyjątkowe megapoznanie, które przewyższa porządek materialny⁶⁵. Wszystkie władze poznawcze spletają się w jedną całość, w postać „poznania osobowego” tworząc poznanie całoosobowe⁶⁶. Stąd również osoby z niepełnosprawnością intelektualną są w stanie poznawać i przyswajać sobie wiedzę i treści zamieszczone w podręcznikach specjalnie dla nich przygotowanych. Poznają orędzie chrześcijańskie przez „pryzmat” osoby, korzystając z pomocy bliskich i wychowawców. Jedna osoba dla drugiej staje się jakby „platformą” poznawczą. Jak podkreśla A. Kiciński osoby z niepełnosprawnością intelektualną całe swoje życie przeżywają w wierze Kościoła, w wierze swoich rodziców i opiekunów oraz zdolne są do wzrostu w świętości⁶⁷. Jest to możliwe ponieważ osoba jako podmiot poznania, poznaje całą sobą, całym swoim istnieniem. Jest to zdolność poznania rzeczywistości na sposób bezpośredni. Potrafi jakby „przyciągnąć” rzeczywistość do siebie (w siebie) i ją poznać. W osobie bowiem dokonuje się nadsynteza pomiędzy przedmiotem a podmiotem oraz wszystkich poziomów i rodzajów poznania⁶⁸. Dodajmy jeszcze, że podręcznik dla osób z niepełnosprawnością intelektualną jest nie tylko pomocą dydaktyczną, ale również pomocą wspomagającą działania rewalidacyjne. Zatem jest to wielowymiarowe i wielopłaszczyznowe wsparcie dla osoby niepełnosprawnej.

Proces poznawczy w katechezie z zastosowaniem podręcznika nie jest spotkaniem z ideą, wiedzą, zdaniem teologicznym, lecz jest spotkaniem z Osobą. Z Osobą Chrystusa i orędziem chrześcijańskim. Przy czym chrześcijaństwo ma charakter osobowy. Tę prawdę Jan Paweł II oraz Benedykt XVI wyrażają w formule: „chrześcijaństwo jest Osobą”. Taka jest natura chrześcijaństwa: „Chrześcijaństwo to

⁶⁴ Por. P. T. Goliszek. *Znaczenie korelacji międzyprzedmiotowej w nauczaniu religii katolickiej. Próba interpretacji personalistycznej*. W: *Korelacja nauki religii katolickiej z edukacją szkolną*. Red. A. Kiciński. Lublin 2011 s. 20.

⁶⁵ Por. R. Darowski. *Filozofia człowieka. Zarys problematyki. Antologia tekstów*. Kraków 2002 s. 63-64.

⁶⁶ Por. Cz. S. Bartnik. *Ogólny zarys systemu personalistycznego*. W: tenże. *Szkice do systemu personalizmu*. Lublin 2006 s. 64-65.

⁶⁷ A. Kiciński. *Polskie podręczniki do katechezy specjalnej*. W: *Poszukiwania optymalnego podręcznika do katechezy* s. 93, 97.

⁶⁸ Por. K. Wojtyła. *Podmiotowość i „to, co nieredukowalne” w człowieku*. W: *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne* s. 433-443.

Chrystus! To Osoba, to On Żywy”⁶⁹. „Chrześcijaństwo jest bowiem przede wszystkim Wydarzeniem, Osobą. I dopiero w Osobie odkrywamy bogactwo treści”⁷⁰. Spotkanie z chrześcijańską nauką zamieszczoną w podręczniku jest spotkaniem osobowym. Dlatego poznawanie tej nauki dokonuje się głównie przez przyjęcie osoby Słowa Wcielonego. Zaś poznanie Boga w Chryście pozwala osobie ludzkiej transcendować swój świat, wykraczać poza zamknięcie i wznieść ducha na tyle, by zagościła w niej harmonia strony intelektualnej, wolitywnej i emocjonalnej. Podręcznik przekazując orędzie chrześcijańskie wzmacnia poznanie głębokiego sensu Słowa Bożego (treść wiary *fides quae*) oraz prowadzi do pełnego przyłgnięcia człowieka do Boga (powierzenie się słowu Bożemu i oddanie *fides qua*)⁷¹. Jak widać w przeprowadzonej analizie, w odkrywaniu Boga w sobie, w innych osobach, w świecie, w słowie, w Kościele, podręcznik angażuje całego człowieka. Jest to doświadczenie całoosobowe. Osobowy Bóg udziela się człowiekowi zaangażowanemu całą swoją osobą. Spotkanie człowieka z Bogiem dokonuje się na płaszczyźnie osoba-Osoba.

Podręcznik wspomagając katechezę prowadzącą człowieka do spotkania z Osobą Chrystusa dokonuje procesu personalizacji ucznia. Dynamizuje jego stawanie się bardziej osobą. Człowiek, który chce być bardziej osobą, realizuje zamiar Boży. Bycie bardziej osobą oznacza gotowość odzwierciedlenia wzoru Osoby danej i zadanej w Chryście. Osobowa więź z Chrystusem staje się więc „regułą wiary”, której rzeczywistość wyraża antropologiczno-kerygmaticzna struktura katechezy. Bowiem „wiara obejmuje trzy rzeczywistości: naszą osobową i dziecięcą więź z Bogiem poprzez Jezusa Chrystusa – religia prawdziwa; naszą wiedzę o Jezusie Chrystusie jako Bogu-człowieku – wiara/nauka chrześcijańska; naszą realizację, moralną i praktyczną, dziedzictwa chrześcijańskiego w życiu chrześcijańskim”⁷².

3. Tendencje nowych podręczników

Najnowsze podręczniki do nauki religii należą one do kategorii podręczników uniwersalno-systematycznych z odpowiednią do potrzeb i poziomu kształcenia obudową multimedialną. W swych założeniach ogólnych są celowym, ukierunkowanym układem materiałów dydaktyczno-wychowawczo-inicjacyjnych odpowiadających założeniom tematycznym rocznego programu katechezy, prezentujące najnowsze, jasno sformułowane i uporządkowane treści, przedstawione za pomocą słów i sposobów graficznych. W przygotowaniu podręczników przyjęto model antropologiczno-kerygmaticzny katechezy, której struktura zakłada najpierw przywołanie sytuacji egzystencjalnej dostosowanej do wieku adresata katechezy. Po jej analizie następuje przedstawienie orędzia chrześcijańskiego w taki sposób,

⁶⁹ Jan Paweł II. *Orędzie na XVIII Światowy Dzień Młodzieży „Oto Matka twoja”*. Rzym 8.03.2003 r. nr 4. W: *Dzieła zebrane*. T. 4: *Konstytucje apostolskie, listy motu proprio i bulle, orędzia na światowe dni*. Kraków 2007 s. 561.

⁷⁰ Benedykt XVI. *Z wielką miłością do Chrystusa i Kościoła. Na zakończenie spotkania z duchowieństwem diecezji rzymskiej*. 13.05.2005. OsRomPol 26:2005 nr 7-8 s. 15.

⁷¹ Por. DOK 85, 92-93, 144.

⁷² K. Gózdź. *Jezus. Twórca i Spełniel naszej wiary (Hbr 12, 2)*. Lublin 2009 s. 5.

aby zgodnie z założeniami *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*⁷³ i *Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*⁷⁴ omówić depozyt wiary przewidziany do realizacji na danym poziomie edukacyjnym. Ostatni etap katechezy stanowi życiowa aplikacja przekazanych treści wspierająca ucznia w budowaniu postaw chrześcijańskich.

Podręcznik w obecnym systemie kształcenia szkolnego pełni kluczową rolę, ale nie może być tylko uzupełnieniem i dodatkiem do nauczania, ani nie może zastąpić całkowicie roli nauczyciela. To nie podręcznik naucza – tylko żywa konkretna osoba. Podręcznik naucza przez osobę. Niezbędne jest w tym względzie zaangażowanie, kwalifikacje i kompetencje nauczyciela do efektywnego i twórczego wykorzystania podręcznika. Istnieje nieraz niebezpieczeństwo fascynacji podręcznikiem i staje się on wówczas jedynym źródłem wiedzy ucznia, a czasem nauczyciela. Podręcznik w swoich podstawowych założeniach najpierw podaje niezbędny materiał nauczania w sposób odpowiednio uporządkowany i przejrzysty by następnie wychowywać do samodzielnego korzystania zarówno z podręcznika jak i literatury religijnej.

Przesadna wiara w metodycznie ułożoną książkę, może doprowadzić do niedocenienia roli nauczyciela w procesie nauczania, wychowania i wtajemniczenia. Z drugiej strony zdecydowanie musi być przełamana bierność nauczycieli religii w posługiwaniu się tą ważną i istotną pomocą dydaktyczną. Podręcznik jest pomocny i skuteczny wówczas gdy jest używany przez uczniów i staje się dopełnieniem żywego świadectwa i postawy katechety. Przy prawidłowym wykorzystaniu dodatkowo prowokuje katechizowanych do myślenia, przeżywania i zaangażowania w proces samokształcenia i samowychowania. Dlatego podręcznik nie zawsze zawiera całościową i wyczerpującą treść. Czasem tylko rozbudza zainteresowanie w określonym kierunku, by wyzwolić biblijno-eklezyjalną refleksję i przeżycie, które inspiruje do więzi z Osobą Chrystusa a następnie do praktycznego działania i życia chrześcijańskiego.

Warto w tym miejscu przytoczyć polemikę toczącą się wokół celowości i skuteczności podręcznika, którą zauważa M. Zając u niektórych niemieckich katechetyków. Posuwają się oni do stwierdzeń, że katechizacja za pomocą podręczników należy do form przestarzałych i mało skutecznych⁷⁵. Nieco odmiennie, lecz inspirująco zastanawiał się M. Majewski, czy podręcznik nie oddala od rzeczywistości, czy nie przeszkadza w nawiązaniu dialogu międzyosobowego i pomniejsza twórczość katechety i katechizowanego⁷⁶. Ciekawym spostrzeżeniem dzieli się również J. Bagrowicz, wyjaśniając, że sekularyzacja katechezy pojawiła się przez nadmierną koncentrację na problematyce życia codziennego katechizowanych, przy jednoczesnym

⁷³ Konferencja Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2010.

⁷⁴ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*. Kraków 2010.

⁷⁵ Por. M. Zając. *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele* s. 29.

⁷⁶ Por. M. Majewski. *Pedagogiczno-dydaktyczne wartości katechezy integralnej*. Kraków 1995 s. 176.

obniżeniu wrażliwości na sprawy nadprzyrodzone, a szczególnie przez niedowartościowanie żywego kontaktu i więzi z Bogiem osobowym⁷⁷.

Wobec tych prowokujących przemyśleń, ale jednocześnie animujących do alternatywnych rozwiązań pojawiło się nowe kryterium redakcji podręczników. Materiał w podręczniku – szczególnie przy niektórych tematach w klasach starszych – świadomie jest nie „domknięty” finalnie, tak aby przekazać badawczą i twórczą inicjatywę katechizowanym i katechecie. Próba wspólnego rozwiązania zagadnienia, problemu czy kwestii religijno-egzystencjalnych (do których znajduje się odpowiednio przygotowany materiał w podręczniku i poradniku metodycznym) kształtuje zdolności uczniów i pozwala dokonywać pogłębianych analiz i interpretacji rzeczywistości. Zmierzenie się z postawionym czy naszkicowanym problemem w podręczniku podczas pracy zespołowej w trakcie katechezy lub w pracy indywidualnej w domu prowadzi do większej odpowiedzialności i otwartości na rzeczywistość religijną niż przekaz treści z gotowym rozwiązaniem. „Podręcznik nie może być jedynie streszczeniem całej teologii i syntezą wszystkich rozwiązanych problemów wiary, ale przede wszystkim takim zbiorem treści, które by zainteresowały, wyzwoliły, postawiły i w jakiejś mierze rozwiązywały rodzące się problemy oraz przyczyniały się do osobowego i wspólnotowego rozwoju człowieka”⁷⁸.

Trzeba również mieć świadomość, że każdy oddany do nauczania podręcznik jest kierunkową redakcją, bez hermetycznego zamknięcia. Kolejnych prac redakcyjnych winni dokonać katechizowani pod kierunkiem katechety. Oni są kolejnym zespołem redakcyjnym, który kontynuuje, dokonuje korekty i uzupełnienia zredagowanego materiału podręcznikowego. Swoją zawartość i aktualność podręcznik zyskuje przez wspólnotowe i indywidualne zaangażowanie obydwu adresatów: nauczyciela i ucznia.

Inwazja mediów elektronicznych unaocznia dość wyraźnie w ostatnim czasie brak zainteresowania słowem drukowanym, co wpływa również na niski stopień zainteresowania podręcznikiem w nauczaniu religii. Klasyczna rola i funkcja podręcznika w procesie kształcenia i wychowania traci wiele ze swego znaczenia. Jednocześnie jest to sytuacja która mobilizuje i zachęca redaktorów kolejnych pakietów edukacyjnych do zmierzenia się z konkurencyjną telewizją, Internetem, prasą. Jako efekt tego wyzwania najnowsze podręczniki zostały opracowane w ten sposób, że niektóre zagadnienia zostały ściśle zintegrowane z informacjami zawartymi na stronach internetowych posiadających kościelną autoryzację i referencje treściowe. Do dyspozycji katechetów została specjalnie stworzona i przygotowana strona internetowa www.kulkat.pl. Zamieszczono na niej filmy, prezentacje, zdjęcia, ilustracje, słuchowiska i piosenki, teledyski oraz inne materiały dydaktyczno metodyczne. Dodatkowo każdy poradnik metodyczny został wyposażony w płytę CD z materiałami do wykorzystania przez katechetę w prowadzeniu lekcji religii. Digitalizacja pomocy edukacyjnych daje nadzieję na nawiązanie twórczego dialogu z katechizowanymi.

⁷⁷ Por. J. Bagrowicz. *O teorii i praktyce recenzowania podręczników*. W: *W trosce o dobre podręczniki. Vademecum dla autorów i recenzentów podręczników katechetycznych*. Red. P. Tomasik. Kraków 2003 s. 32.

⁷⁸ Por. M. Zając. *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele* s. 32.

W ostatecznym bilansie trzeba pamiętać, że podręcznik jest tylko dziełem ludzkim: redaktorów i autorów, a jego skuteczność zależy od zaangażowania i twórczości kolejnej grupy ludzi: nauczycieli i uczniów. Efektywne zastosowanie podręcznika wiąże się z dokładnym zaplanowaniem, w jaki sposób i jakim czasie jednostki katechetycznej zostanie wykorzystany. „Przy tym nauczyciel religii musi zdawać sobie sprawę, że podręcznik nie jest pojedynczą pomocą dydaktyczną, lecz zespołem środków, np. drukowanych, ilustracji, materiału graficznego”⁷⁹. Katecheta winien zapoznać uczniów z podręcznikiem wyjaśniając jego układ treściowo-graficzny, zamieszczone piktogramy informacyjne, metody pracy, zadania i ćwiczenia. Niezmiernie ważnym elementem jest integralne wykorzystanie materiału zamieszczonego w podręczniku. Zamierzone funkcje edukacyjno-wychowawcze posiada zarówno tekst drukowany jak i zamieszczone ilustracje, zdjęcia, diagramy, wykresy czy mapy. Ten zespół środków ma na celu przekazać informacje oraz wzbudzić zainteresowanie problematyką wiary. Katechizowani chętnie akceptują pracę z podręcznikiem kiedy odkrywają jego interesującą i aktywizującą rolę. Zatem u progu nowego roku katechetycznego nie może zabraknąć ćwiczeń instruktazowych, które przygotowują i wprowadzają katechizowanych w sposób pracy z podręcznikiem⁸⁰. Wcześniej jednak sam nauczyciel powinien dobrze poznać podręcznik i uczynić go *pośrednikiem* pomiędzy sobą a powierzonymi sobie uczniami.

KRYTERIA GŁOSZENIA ORĘDZIA EWANGELICZNEGO

Kościół w swym działaniu katechizacyjnym troszczy się o to, by pozostać wiernym istocie ewangelicznego orędzia. «Czasem słuchając całkowicie ortodoksyjnego języka, ma się wrażenie, że to, co otrzymują wierni z racji języka, jakim się posługują i jaki rozumieją, jest czymś, co nie odpowiada prawdziwej Ewangelii Jezusa Chrystusa. Ze świętym zamiarem przekazania im prawdy o Bogu i człowieku, niekiedy przekazujemy im fałszywego boga lub ideał ludzki naprawdę nie będący chrześcijańskim» (EG 41). Chcąc uniknąć tego niebezpieczeństwa i zapewnić, by głoszenie Ewangelii inspirowane było Bożą pedagogią, katecheza winna uwzględniać kilka kryteriów, które – jako pochodzące od Słowa Bożego – są ze sobą ściśle powiązane.

1. Kryterium trynitarne i chrystologiczne

Katecheza z konieczności jest **trynitarne i chrystologiczne**. «Tajemnica Trójcy świętej stanowi centrum wiary i życia chrześcijańskiego. Jest tajemnicą Boga w sobie samym, a więc źródłem wszystkich innych tajemnic wiary oraz światłem, które je oświeca» (KKK 234). Chrystus jest drogą, która prowadzi do najgłębszej tajemnicy Boga. Jezus Chrystus nie tylko przekazuje słowo Boże – On jest Słowem Bożym. Objawienie Boga jako Trójcy ma żywotne znaczenie dla zrozumienia nie tylko niepowtarzalnej oryginalności chrześcijaństwa i Kościoła, ale też koncepcji osoby jako istoty relacyjnej i

⁷⁹ A. Zellma. *Jak korzystać z podręczników do nauki religii?* s. 58.

⁸⁰ Tamże.

komunijnej. Bez prawdziwie trynitarne orędzia ewangelicznego, przez Chrystusa do Ojca w Duchu Świętym, katecheza zatraciłaby właściwy sobie charakter.

Chrystocentryczny charakter jest zasadniczą cechą charakteryzującą orędzie przekazywane w katechezie. Oznacza to, w pierwszym rzędzie, że samym **ośrodkiem katechezy jest osoba Jezusa** Chrystusa żywego, obecnego i działającego. Głoszenie Ewangelii to przedstawianie Chrystusa, a wszystkiego innego w odniesieniu do Niego. Ponieważ Chrystus to «klucz, ośrodek i cel całej ludzkiej historii» (GS 10), katecheza pomaga wierzącemu aktywnie się w nią włączyć, ukazując, że Chrystus jest jej wypełnieniem i ostatecznym sensem. Wreszcie chrystocentryzm oznacza, że katecheza zobowiązuje się do «przekazywania tego, co Jezus naucza o Bogu, o człowieku, o szczęściu, o życiu moralnym, o śmierci» (DOK 98), ponieważ orędzie ewangeliczne nie pochodzi od człowieka, ale jest słowem Bożym. Ukazywanie chrystocentrycznego charakteru orędzia pozwala pójść za Nim i prowadzi do komunii z Nim.

Chrystocentryzm trynitalny orędzia ewangelicznego (orędzia katechetycznego). Orędzie winno być skoncentrowane na **osobie Jezusa Chrystusa (chrystocentryzm)** i posiadać jednocześnie wymiar trynitalny (**chrystocentryzm trynitalny**). „Chrystocentryzm katechezy, na mocy jej wewnętrznego dynamizmu, prowadzi do wyznania wiary w Boga: Ojca, Syna i Ducha Świętego. Jest to chrystocentryzm ze swej natury trynitalny” (DOK 99). W katechezie także „fundamentalną rolę odgrywa pierwsze przepowiadanie lub **«kerygma»**, która powinna zajmować centralne miejsce w działalności ewangelizacyjnej i w każdej próbie odnowy kościelnej. **Kerygma jest trynitalne**. Jest ogniem Ducha udzielającego się pod postacią języków i budzi w nas wiarę w Jezusa Chrystusa, który przez swą śmierć i zmartwychwstanie objawia nam i komunikuje nieskończone miłosierdzie Ojca” (EG 164).

Katecheza i liturgia, będące zebraną wiarą ojców Kościoła, kształtowały specyficzny sposób odczytywania i interpretowania Pisma, które do dziś zachowuje swoją oświecającą wartość. Cechuje je spójne przedstawianie osoby Jezusa poprzez Jego **misteria**, czyli według głównych wydarzeń z Jego życia, rozumianych w ich odwiecznym sensie teologicznym i duchowym. Tajemnice te celebrowane są w głównych uroczystościach roku liturgicznego i przedstawiane w cyklach ikonograficznych, zdobiących kościoły. W takim przedstawieniu osoby Jezusa łączy się wiedza biblijna i Tradycja Kościoła – ten sposób odczytywania Pisma jest szczególnie wartościowy w katechezie. Katecheza i liturgia nigdy nie poprzestawały na odczytywaniu z osobna ksiąg Starego i Nowego Testamentu, lecz zawsze czytały je razem, wskazując, że tylko **typologiczna lektura Pisma** pozwala uchwycić pełnię znaczenia zdarzeń i tekstów, opowiadających jedną i tę samą historię zbawienia. Lektura taka wskazuje katechezie stałą i dziś jeszcze niezwykle aktualną drogę, która osobie wzrastającej w wierze pozwala pojąć, że nic, z dawnego przymierza, w Chrystusie nie zostaje utracone, ale właśnie w Nim wszystko znajduje swoje wypełnienie.

2. Kryterium historiozbawcze

Znaczenie imienia Jezusa, «Bóg, który zbawia», przypomina, że wszystko, co się do Niego odnosi, ma zbawczy charakter. Katechezie nie wolno abstrahować od misterium paschalnego, przez które ludzkość otrzymała **dar zbawienia** i które jest fundamentem wszystkich sakramentów oraz źródłem wszelkiej łaski. Odkupienie, usprawiedliwienie, wyzwolenie, nawrócenie i synostwo Boże to zasadnicze aspekty wielkiego daru zbawienia. «Ekonomia zbawienia ma więc charakter historyczny, ponieważ **realizuje się w czasie**. [...] Kościół, przekazując dzisiaj orędzie chrześcijańskie na podstawie swojej żywej świadomości tego orędzia, stale „upamiętnia” wydarzenia zbawcze przeszłości, opowiadając je. Interpretuje w ich świetle aktualne wydarzenia historii ludzkiej, w których Duch święty odnawia oblicze ziemi, i trwa w pełnym wary oczekiwaniu na przyjście Pana» (DOK 107). Przedstawianie wiary zatem musi uwzględniać czyny i słowa, którymi Bóg objawił siebie człowiekowi poprzez ważne etapy Starego Testamentu, życia Jezusa Syna Bożego i historii Kościoła.

W mocy Ducha świętego również **historia ludzi**, z wpisaną w nią **historią Kościoła**, jest **historią zbawienia**, która toczy się w czasie. Pan Jezus objawia, że historia nie jest bez celu, bowiem zawiera w sobie obecność Boga. Kościół w swym obecnym pielgrzymowaniu ku wypełnieniu się Królestwa, jest skutecznym znakiem celu, w stronę którego zmierza świat. Ewangelia, początek nadziei dla całego świata i ludzkości w każdym czasie, proponuje wizję, której elementem jest ufność w Bożą miłość. Przeto chrześcijańskie orędzie zawsze należy przedstawiać w zestawieniu z celem życia, z prawdą i godnością człowieka. Chrystus przyszedł dla naszego zbawienia, abyśmy mieli pełnię życia. «Tajemnica człowieka wyjaśnia się naprawdę dopiero w tajemnicy Słowa Wcielnego» (GS 22). Słowo Boże, zapośredniczone przez katechezę, oświeca życie człowieka, nadaje mu głębszy sens i towarzyszy człowiekowi na drodze piękna, prawdy i dobra.

Zwiastowanie królestwa Bożego zawiera w sobie przesłanie wyzwolenia i promocji człowieka, głęboko związane z troską i odpowiedzialnością za stworzenie. **Zbawienie**, ofiarowane przez Pana i głoszone przez Kościół, **dotyczy wszystkich aspektów** życia społecznego. Konieczne jest zatem uwzględnienie złożoności współczesnego świata i wewnętrznych związków istniejących między kulturą, polityką, ekonomią, pracą, jakością życia, ubóstwem, niepokojami społecznymi, wojnami⁸¹. «W Ewangelii wpisane jest **kryterium całości**: nie przestaje być Dobrą Nowiną, dopóki nie jest głoszona wszystkim, dopóki nie zapłodni i nie uzdrowi wszystkich wymiarów człowieka i dopóki nie połączy wszystkich ludzi przy stole Królestwa» (EG 237). Ostatecznym horyzontem orędzia o zbawieniu jednak będzie zawsze **życie wieczne**. Tylko w nim dążenie do sprawiedliwości i pragnienie wyzwolenia znajdą całościowe spełnienie.

⁸¹ Franciszek, Encyklika *Laudato si'* nr. 17-52.

3. Kryterium prymatu łaski i piękna

Kolejnym kryterium chrześcijańskiej wizji życia jest prymat łaski. Cała katecheza musi być «**katechezą łaski**, ponieważ przez łaskę jesteśmy zbawieni i dzięki niej nasze uczynki mogą przynieść owoce na życie wieczne» (KKK 1697). Nauczana prawda zatem ma swój początek w miłosnej inicjatywie Boga, po której następuje odpowiedź człowieka, pochodząca ze słuchania i zawsze będąca owocem łaski. «Wspólnota ewangelizacyjna doświadcza, że to Pan podjął inicjatywę, że On sam nas umiłował (por. 1 J 4,10) i dlatego wie, jak kroczyć naprzód» (EG 24). Pomimo świadomości, że owoce katechezy nie zależą od umiejętności realizacji czy planowania, należy pamiętać, że Bóg z całą pewnością domaga się rzeczywistego **współdziałania z Jego łaską**, toteż zaprasza do angażowania w służbę sprawie Królestwa wszystkich zasobów mądrości i aktywności, jakich katechizacja potrzebuje.

«Głosić Chrystusa znaczy ukazać, że wierzyć w Niego i naśladować Go jest nie tylko rzeczą prawdziwą i sprawiedliwą, ale także piękną, zdolną nappełnić życie nowym blaskiem i głęboką radością, nawet pośród trudnych doświadczeń» (EG 167). Katecheza musi zawsze przekazywać **piękno Ewangelii**, które rozbrzmiało na ustach Jezusa, docierając do wszystkich: ubogich, prostaczków, grzeszników, celników i nierządnic. Przez to wszyscy oni poczuli się przyjęci, zrozumiani i wspomóceni, zaproszeni i wychowani przez jednego Pana. W istocie, **głoszenie miłosiernej i darmowej miłości Boga**, która w pełni objawiła się w Jezusie Chrystusie, umarłym i zmartwychwstałym, **jest sercem kerygmy**. Są też takie aspekty orędzia ewangelicznego, które ogólnie są trudne do przyjęcia – szczególnie tam, gdzie Ewangelia wzywa do nawrócenia i uznania grzechu. Katecheza jednak nie jest przede wszystkim przedstawieniem nauki moralnej, lecz głoszeniem piękna Boga, którego można doświadczyć, które dotyka serca i umysłu, i przemienia życie (EG 165).

4. Kryterium eklezjalności

«Wiara z konieczności ma formę kościelną, wyznawana jest z wnętrza ciała Chrystusa jako konkretna komunია wierzących»⁸². Istotnie, «gdy katecheza przekazuje misterium Chrystusa, to w jej orędziu rozbrzmiewa wiara całego Ludu Bożego w ciągu historii, wiara apostołów, którzy otrzymali ją od samego Chrystusa i przez działanie Ducha świętego; wiara męczenników, którzy ją wyznawali i wyznają swoją krwią; wiara świętych, którzy ją przeżywali i głęboko przeżywają; wiara ojców i doktorów Kościoła, którzy jej wspaniale nauczali; wiara misjonarzy, którzy ją nieprzerwanie głosili; wiara teologów, którzy pomagają w jej lepszym zrozumieniu; w końcu, wiara pasterzy, którzy strzegą jej gorliwie i z miłością oraz autentycznie interpretują. Rzeczywiście, w katechezie jest obecna wiara tych wszystkich, którzy wierzą i pozwalają Duchowi świętemu, by ich prowadził» (DOK 105). Poza tym, katecheza wtajemnicza wierzących w misterium przeżywanej komunii, nie tylko w relacji z Ojcem przez Chrystusa w Duchu, ale też we

⁸² Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, nr. 22.

wspólnocie wierzących, poprzez działanie tego samego Ducha. Wychowując do komunii, katecheza **wychowuje do życia w Kościele i jako Kościół**.

5. Kryterium jedności i integralności wiary

Przekazywana przez Kościół wiara jest tylko jedna. Chrześcijanie rozproszeni są po całym świecie, a jednak tworzą jeden lud. Również katecheza, mimo iż wyjaśnia wiarę językami kultur znacząco różniącymi się między sobą, mówi o jednym tylko chrzcie i jednej wierze (por. Ef 4,5). «Każdy z uczniów Jezusa ma prawo otrzymać „słowo wiary”, pełne i całkowite w swej ostrości i sile; **nie może ono być okaleczone, zafalszowane, lub zubożone**» (CT 30). Dlatego też jednym z fundamentalnych kryteriów katechezy ma być również wyrażanie **integralności orędzia** i unikanie przedstawiania go w sposób cząstkowy i niespójny. Chrystus bowiem nie udzielił wiedzy tajemnej niewielkiej grupie uprzywilejowanych wybrańców (tak zwanej gnozy), lecz skierował swe nauczanie do wszystkich, w tej mierze, w jakiej każdy jest w stanie je przyswoić.

Przy przedstawianiu integralności prawd wiary należy kierować się **zasadą hierarchii prawd**: bowiem «wszystkie objawione prawdy pochodzą z tego samego boskiego źródła i należy wierzyć w nie z tą samą wiarą, ale niektóre z nich są ważniejsze, ponieważ wyrażają bardziej bezpośrednio istotę Ewangelii» (EG 36). Organiczna jedność wiary świadczy o jej ostatecznej istocie i umożliwia jej głoszenie i nauczanie w sposób bezpośredni, bez skrótów czy uproszczeń. Nauczanie, choć stopniowe i dostosowane do konkretnych osób i okoliczności, nie narusza jej jedności i organiczności.

METODY NAUCZANIA W KATECHEZIE

Według Ojca Świętego Jana Pawła II: „Pluralizm metod we współczesnej katechezie może być znakiem żywotności i pomysłowości. Ważne jest oczywiście, aby wybrana metoda opierała się ostatecznie na podstawowym prawie, które obowiązuje w całym życiu Kościoła: na prawie wierności dochowanej Bogu i wierności okazanej człowiekowi» (CT 55). Różnorodność metod jest więc oznaką dynamizmu katechezy. Formacja katechety powinna zmierzać w kierunku opanowania bogactwa metod, zapoznania się z nimi i umiejętnego wykorzystania w procesie katechizacji⁸³. Metoda jest dobra, jeśli pozwala realizować cel nauczania i daje rezultaty. Wymaga to jednak odejścia od monometodyczności, która polega na stosowaniu jednej metody niezależnie od treści, środowiska, podmiotu. Unika się wówczas monotonii, braku zainteresowania uczniów problemem, nudy na lekcji czy schematyczności działań, dlatego też metoda nie może służyć osiągnięciu jedynie efektów doraźnych. Znajomość metod zarówno od strony teorii, jak i praktyki, posiada zasadnicze znaczenie dla katechety i uczniów oraz dla ich

⁸³ Por. S. Łabendowicz, *Kryteria wyboru metody w katechezie*, ZFK 38 (2010) nr 2, s. 60.

wiary⁸⁴. O wartości metod decydują czynności nauczyciela i wychowanków oraz zastosowane środki dydaktyczne, które wpływają na aktywność poznawczą, odkrywczą, emocjonalną i praktyczną uczniów⁸⁵. Posługiwanie się właściwymi metodami ułatwia nauczanie, czyni je bardziej atrakcyjnym, zwiększa aktywność uczniów i efektywność ich pracy⁸⁶. Zdaniem E. Materskiego słowo „metoda” w rozumieniu dydaktycznym związane jest z przekazem treści, ale w znaczeniu szerszym „jako całokształt ustosunkowania się wobec tych, do których jest się posłanym”⁸⁷.

1. Pojęcie metody

Pod pojęciem „metoda” kryje się sposób lub droga, którą obiera nauczyciel dla osiągnięcia zamierzonego i możliwego do zrealizowania celu⁸⁸. Mówi się o metodzie w znaczeniu węższym i szerszym. Metodą w znaczeniu węższym nazywa się sposób pracy nauczyciela z uczniami, dzięki któremu uczniowie poznają określone treści. Do metody w sensie szerszym należą wszystkie czynności nauczyciela i uczniów, użyte środki dydaktyczne oraz stosowane sposoby pracy, którymi nauczyciel posługuje się, aby właściwie i zrozumiale przedstawić uczniom przedmiot nauczania. W metodach nauczania-uczenia się są ważne czynności nauczyciela i uczniów, które obejmują opracowanie nowego materiału, kształtowanie nawyków, umiejętności i postaw, utrwalenie poznanych treści oraz kontrolę i ocenę wyników⁸⁹. E. Alberich przypomina, że „każdy konkretny projekt katechetyczny posiada własną «metodę», która go charakteryzuje (...). Generalnie można twierdzić, że właściwie pojęta metoda katechetyczna powinna zawierać w jakiś sposób cztery typy czy rodzaje elementów (słowo, relację, akcję, celebrację), w różnych ich proporcjach, w zależności od tego, który z modeli katechetycznych jest akcentowany: wychowanie, inicjacja czy nauczanie”⁹⁰. W praktyce stosuje się termin **metoda nauczania** oraz **metoda kształcenia**, a jest to związane z traktowaniem ucznia jako aktywnego podmiotu procesu dydaktycznego.

2. Klasyfikacja metod

Do najstarszej historycznie grupy metod należą **metody słowne**, które polegają na przekazywaniu przez nauczyciela wiadomości za pomocą słowa mówionego, pisanego i drukowanego⁹¹. Obok nich wyróżnia się **metody „oglądowe” (obserwacji)**, w których chodzi o osobiste poznanie rzeczy przez ucznia. Ważną rolę pełnią także **metody praktyczne**, mające umożliwić zdobycie wiedzy i sprawności. Według tego podziału do grupy metod

⁸⁴ Por. E. Osewska, *Pluralizm...*, s. 173–174; S. Łabendowicz, *Kryteria wyboru metody...*, s. 64–65.

⁸⁵ Por. B. Twardzicki, *Katechetyka...*, s. 341.

⁸⁶ Por. E. Rząsa, *Problem metody w katechezie*, Kat 163 (1984) nr 5, s. 217.

⁸⁷ E. Materski, „*Redemptor hominis*”..., s. 150.

⁸⁸ Por. E. Rząsa, *Problem...*, s. 216.

⁸⁹ Por. P. Duksa, *Strategie skuteczności szkolnego nauczania religii w Polsce. Studium pedagogiczno-religijne w wymiarze interdyscyplinarnym*, Olsztyn 2006, s. 127–128.

⁹⁰ *Tamże*, s. 291.

⁹¹ Por. W. Okoń, *Wprowadzenie...*, s. 247.

opartych na słowie należą: pogadanka, opowiadanie, dyskusja, wykład, opis, praca z książką. Natomiast do **metod opartych na obserwacji** zalicza się: metodę przekazu – angażującą zarówno wzrok, jak i słuch (obrazy, modele, utwory muzyczne, filmy, okazy naturalne) – oraz metody pomiaru rzeczy i zjawisk. Wśród **metod opartych na działalności praktycznej** uczniów wymienia się: ćwiczenia laboratoryjne, zajęcia warsztatowe, ćwiczenia praktyczne⁹².

Jeśli idzie o katechezę i jej specyfikę, najbardziej właściwa jest klasyfikacja metod, która wynika z teorii kształcenia wielostronnego. Opiera się ona na czterech podstawowych funkcjach człowieka, tj. poznania, rozumienia, przeżywania i działania. Wynika stąd, że w katechezie wyróżniamy metody: **podające, problemowe, ekspozycji i praktyczne**⁹³. Odnosząc się do funkcji człowieka, proponuje się stosowny tok nauczania i odpowiednią metodę:

- tok podający: opis, opowiadanie, pokaz, pogadanka, anegdota, wykład;
- tok problemowy: pogadanka, dyskusja, praca z tekstem, metody sytuacyjne, burza mózgów, gry dydaktyczne, metoda trybunału;
- tok eksponujący: opowiadanie, dyskusja, pokaz, drama, celebrazja;
- tok praktyczny: ćwiczenia konstrukcyjno-praktyczne, ćwiczenia plastyczne, wycieczki (pielgrzymki)⁹⁴.

Ponadto można wyróżnić **metody biblijne** (godziny biblijne, kręgi biblijne, dzielenie się Ewangelią i życie Biblią na co dzień), **metody liturgiczne** (metodę celebrazji, kontemplacji modlitewnej i adoracji eucharystycznej), **metody dydaktyczne** (dyskusję, metodę problemową i pracę w grupach, metodę panelu i trybunału) oraz **metody katechetyczne** (scholastyczną, świadectwa, rozmowę ewangelizacyjną)⁹⁵.

3. Kryteria doboru metod w katechezie

Wymienia się następujące kryteria doboru metod w katechezie: treść i cel katechezy, sytuacja katechizowanego, posiadana baza dydaktyczna oraz osoba katechety. Żadnej metody nie można stosować wyłącznie, ponieważ powoduje to u uczniów odczucie nudy, zmęczenie i apatię. Wydaje się słuszne i uzasadnione, by katecheta racjonalnie posługiwał się metodami w zależności od różnych kryteriów⁹⁶.

Metoda zastosowana w katechezie powinna być przystosowana do jej **treści**. Katecheta musi skorzystać z metod, które umożliwią przekaz danej treści katechetycznej, nie umniejszając jej czy też za bardzo nie eksponując. Wynika to z zasady wierności Bogu i człowiekowi, która „prowadzi do unikania wszelkich przeciwstawień, sztucznych podziałów czy domniemanej neutralności między metodą i treścią, stwierdzając raczej ich konieczną korelację i wzajemne oddziaływanie” (DOK 149). Treść katechezy nie jest obojętna dla żadnej metody, „ale raczej wymaga procesu przekazywania odpowiedniego do natury orędzia, do jego źródeł i języka, do konkretnych

⁹² Por. H. Wichura, *Metody kształcenia początkowego*, w: *Praca nauczyciela i ucznia w klasach I-III*, Warszawa 1990, s. 135–154.

⁹³ Por. A. Spławski, *Zagadnienia metodyczne w katechezie młodzieżowej*, w: *Teoretyczne założenia...*, s. 374.

⁹⁴ Por. M. Śnieżyński, *Efektywność...*, s. 108.

⁹⁵ Por. J. Szpet, *Dydaktyka...*, s. 175.

⁹⁶ Por. P. Duksa, *Strategie...*, s. 138.

uwarunkowań wspólnoty kościelnej oraz do sytuacji poszczególnych wiernych, do których zwraca się katecheza” (DOK 149). Dobrze dobrana metoda gwarantuje wierność wobec przekazywanych treści (por. DOK 14).

Kolejne kryterium wyboru metody katechetycznej dotyczy **celu katechezy**. Chodzi tutaj zarówno o cele ogólne w aspekcie dydaktycznym i wychowawczym, a także cele szczegółowe w zakresie kształtowania wiedzy, umiejętności i postaw. Ostatecznym celem katechezy jest dojrzałość chrześcijańska katechizowanych, dlatego też na każdej katechezie należy osiągać konkretne cele, które prowadzą do celu ostatecznego, a więc dojrzałości w wierze. Wybór metody dotyczy tego celu, który w danej jednostce katechetycznej chce się osiągnąć. Dla przykładu katecheta zastosuje metodę biblijną, kiedy będzie chciał ukazać sens perykopy biblijnej. Gdy będzie musiał wyjaśnić, czym jest spotkanie z Bogiem we wspólnocie katechetycznej i wyrażenie swojej postawy wobec Boga, to niezbędne będą metody liturgiczne i biblijne⁹⁷.

Kolejne kryterium wyboru metody w katechezie musi uwzględniać **sytuację katechizowanego**. Chodzi tutaj o przystosowanie metody do rozwoju psychicznego uczniów, do ich poziomu religijnego oraz środowiska społeczno-kulturowego. Tak więc w doborze metody należy uwzględnić między innymi wiek katechizowanych, poziom intelektualny czy samopoczucie. Zadaniem katechety jest poznać uczniów, a następnie korzystać z takich metod, które pozwolą im zdobyć wiedzę oraz wzmocnić wiarę.

Przy wyborze metod bardzo ważnym kryterium jest **posiadana baza dydaktyczna**, do której należy sala katechetyczna i jej wyposażenie w pomoce dydaktyczne (teksty źródłowe, mapy, obrazy i plansze, komputer, projektor multimedialny czy telewizor). Na wybór metody mają wpływ możliwości techniczno-organizacyjne szkoły oraz sam katecheta. To właśnie od katechety wymaga się tworzenia własnego zbioru pomocy dydaktycznych (np. nagrań i filmów, artykułów prasowych), które powinien systematycznie uzupełniać i aktualizować⁹⁸.

Następnym kryterium wyboru metody w katechezie jest **osoba katechety**, który jest bezpośrednim mediatorem, ułatwiającym komunikację między osobami i Bogiem oraz między osobami we wspólnocie. Z tego powodu musi się on tak zaangażować, „by orędzie chrześcijańskie było szukane, przyjmowane i pogłębiane” (DOK 156), dlatego też od katechety oczekuje się odpowiedniego przygotowania teoretycznego i praktycznego oraz znajomości różnych metod, a także sposobów pracy z katechizowanymi. Metoda o tyle będzie skuteczna, o ile on sam będzie ją tworzyć i nadawać jej treści humanistyczne, przez co stanie się nie tylko narzędziem, ale i drogą do kontaktów osobowych i wspólnotowych⁹⁹.

4. Charakterystyka wybranych metod

Ojciec Święty Jan Paweł II przypomina w *Catechesi tradendae*, że aby katecheza osiągnęła swój cel, a więc wychowanie w wierze, „niezbędne jest wprowadzenie różnych metod, stosownych do wieku i rodzaju umysłu

⁹⁷ Por. E. Osewska, *Pluralizm...*, s. 174–175.

⁹⁸ Por. P. Duksa, *Strategie...*, s. 138.

⁹⁹ Por. *tamże*, s. 160.

katechizowanych, dojrzałości eklezjalnej i duchowej oraz indywidualnych uwarunkowań” (CT 51).

Metody służące integracji grupy

W poznaniu uczniów przez katechetę i nawiązaniu z nimi kontaktu oraz w poznaniu się uczniów między sobą pomagają metody integracji grupowej. Dzięki nim wzrasta poczucie bezpieczeństwa, a stworzone pomiędzy uczniami więzi ułatwiają wspólną pracę i wpływają na efektywność nauczania. Wykorzystanie metod integracyjnych wymaga właściwego ich przygotowania oraz wprowadzenia w odpowiednim momencie katechezy. Dobór i liczba metod integracyjnych zależą między innymi od wieku uczniów, stopnia ich gotowości do większego otwarcia i zaangażowania, charakteru metod¹⁰⁰. Wśród metod służących integracji i poznaniu katechizowanych można wyróżnić:

- metody, które ułatwiają wzajemne poznanie katechizowanych (np. prezentacja w parach, powtarzanie imion, krzyżówka z imieniem);
- tańce integracyjne (np. Od Lo Ahawti Dai [Izrael], Tęcza, Podaj krok, taniec integrujący „Carnevalito”);
- zabawy integracyjne (np. cebula, dajemy tytuły obrazom, cegiełki);
- zabawy muzyczno-ruchowe (polecenia przy muzyce, wymyślanie tekstu i melodii, medytacja muzyczna)¹⁰¹.

Metody oparte na obserwacji

Katecheza nie jest w stanie umożliwić uczniowi bezpośredniego kontaktu z rzeczywistością zbawczą, dlatego też w odkrywaniu tej rzeczywistości pomagają metody oparte na obserwacji i oglądzie. Wykorzystuje się w nich różne pomoce dydaktyczne. Należy jednak pamiętać, że muszą one być dostosowane do wieku katechizowanych i ich poziomu intelektualnego oraz nie budzić wątpliwości w wierze. Metody oparte na obserwacji przyczyniają się do aktywizacji uczniów i w ten sposób sprzyjają podnoszeniu efektów edukacyjnych. Wśród metod opartych na obserwacji wyróżniamy: metody ekspozycji i pokazu różnych treści (za pomocą ilustracji, obrazów, rysunków, przedmiotów i modeli) oraz techniki multimedialne (wykorzystujące filmy, prezentacje multimedialne, montaż audiowizualne)¹⁰².

Metody oparte na słowie

Kształtowanie umiejętności korzystania ze słowa pisanego (drukowanego) i mówionego jest jednym z założeń dydaktycznych i wychowawczych katechezy¹⁰³. Istota metod pracy z tekstem polega na lekturze, a więc zapoznaniu się ucznia z danym tekstem. Sposób pracy z tekstem określają takie czynniki, jak: rodzaj tekstu; cel, jaki tekst ma spełnić; miejsce tekstu w katechezie; osoby, do których tekst jest adresowany. Metody oparte na słowie mogą występować samodzielnie lub w połączeniu z innymi metodami. Można

¹⁰⁰ Por. E. Osewska, *Metody służące poznaniu katechizowanych i ich integracji*, Kat 49 (2004) nr 6, s. 14–27.

¹⁰¹ Por. S. Łabendowicz, *Metody służące integracji grupowej*, ZFK 54 (2014) nr 2, s. 75–82.

¹⁰² Por. tenże, *Metoda pracy z obrazem w katechezie*, ZFK 36 (2009) nr 4, s. 89–92; zob. tenże, *Aktywizacja uczniów w katechezie za pomocą ekspozycji i wybranych metod plastycznych*, ZFK 40 (2010) nr 4, s. 92–97.

¹⁰³ Por. W. Kubik, *Zarys...*, s. 261–264; M. Sondej, *Potrzeba katechezy...*, s. 249–255; A. Witkowiak, *Metoda tekstowa w katechezie*, Kat 18 (1974) nr 2, s. 61.

je zastosować jako wprowadzenie bądź podsumowanie, ale również w celu zapoznania z nowymi treściami lub jako utrwalenie wiadomości¹⁰⁴.

Do metod opartych na słowie należą:

a) **metody poszukujące – problemowe**. Praca tymi metodami polega na poszukiwaniu rozwiązania i odnalezieniu odpowiedzi na pytania, które dotyczą wiary katechizowanego. Wśród metod poszukujących, opartych na słowie, wymienia się: metodę pytań, metodę problemową, metodę dylematu, metodę dyskusji, giełdę pomysłów, metodę pytań i odpowiedzi, pogadankę oraz metody sytuacyjne (metaplan, metoda przypadków, metody prowokowania twórczego myślenia) i katechezę opartą na pytaniach stawianych przez uczniów¹⁰⁵;

b) **metody podające**. Celem metod podających jest zapoznanie ucznia z określonymi treściami. Sposób pracy z tekstem polega na przekazaniu katechizowanemu wiadomości za pomocą takich metod, jak: opowiadanie, opis lub wykład. Dzięki takiemu sposobowi pracy można w krótkim czasie zapoznać uczniów z dużą ilością treści oraz przekazać wiele wiadomości. Niestety, w pracy tymi metodami uczniowie są bierni, gdyż ich zadanie polega tylko na przyswojeniu podanych treści¹⁰⁶.

Metody oparte na działaniu

Istota metod opartych na działaniu polega na tym, że prawda wiary, którą przekazuje się uczniom, jest rezultatem wspólnych poszukiwań, a nie wynikiem procesu umoralniania. Przyjmuje się ją nie jako coś gotowego, ale jako wspólne rozwiązanie problemu, który nurtował uczniów. Poprzez taki sposób pracy kształtuje się w uczniach postawę wiary i miłości chrześcijańskiej. Uczniowie uczą się otwarcia na orędzie chrześcijańskie, uważnego wsłuchiwanie się w słowa Chrystusa, przyjmowania ich i wcielania we własne życie. Samodzielna praca wciąga i angażuje uczniów w katechezę i w problematykę religijną podczas niej dyskutowaną. Jednocześnie mobilizuje i uczy czynnego uczestnictwa w życiu Kościoła, zmusza do refleksji, wymaga osobowego świadectwa, a przede wszystkim przyzwyczajają uczniów do otwartego i poprawnego wyrażania swoich poglądów religijnych. Do metod opartych na działaniu zaliczamy: metodę poszukiwania w grupach, metodę trybunału, panel, metodę dramatyzacji, katechezę prowadzoną przez uczniów, metodę projektów oraz wolne lekcje¹⁰⁷.

Metody praktyczne i programowane

W szkole uczniowie powinni przede wszystkim kształcić swoje umiejętności wykorzystania zdobywanej wiedzy, aby w ten sposób lepiej przygotować się do pracy w warunkach współczesnego świata, dlatego w katechezie potrzebne są **metody praktyczne**, które cechuje przewaga aktywności praktycznej. Dzięki niej uczniowie zdobywają wiedzę i sprawność. Metody nauczania oparte na tym założeniu zakładają odrębny system czynności nauczyciela i uczniów. Do zadań nauczyciela należy planowanie działalności ucznia i kierowanie nią, natomiast rolą ucznia jest realizowanie określonych zadań praktycznych w celu osiągnięcia zaplanowanego wyniku oraz zdobycia

¹⁰⁴ Por. S. Łabendowicz, *Metody pracy z tekstem*, ZFK 38 (2010) nr 2, s. 65.

¹⁰⁵ Por. tenże, *Metody twórczego poszukiwania w katechezie*, ZFK 34 (2009) nr 2, s. 67–81.

¹⁰⁶ Por. tenże, *Katecheza dorosłych Kościoła posoborowego w świetle dokumentów i literatury katechetycznej*, Radom 2007, s. 416–420, 436–438.

¹⁰⁷ Por. tenże, *Metody oparte na działaniu*, ZFK 38 (2010) nr 2, s. 69–78.

niezbędnej wiedzy o świecie. Stosując metody praktyczne, kształtuje się osobowość ucznia, którego zadaniem jest ciągła przemiana na lepsze – zarówno siebie, jak i otaczającego świata. Dzięki tym metodom katechizowany może samodzielnie, aktywnie i świadomie brać udział w zajęciach szkolnych¹⁰⁸. Wśród metod praktycznych wyróżnia się: tworzenie prac plastycznych (rysunków, ilustracji, gazetek szkolnych, map, ozdób choinkowych, laurerek) oraz dzieł literackich i muzycznych, a także wszelką działalność charytatywną, jak również wycieczki i pielgrzymki.

Metody programowane polegają na realizowaniu przygotowanego wcześniej programu poprzez przekazywanie uczniom informacji (komunikatów) i wykonywanie przez nich ściśle określonych czynności intelektualnych i manualnych. W ten sposób przekazuje się określone treści, utrwala poznany materiał, zdobywa umiejętności i kształtuje postawy. W pracy metodami programowymi materiał należy podzielić na niewielkie fragmenty, powiązane ze sobą merytorycznie i logicznie. Potrzebna jest również natychmiastowa ocena każdej odpowiedzi oraz stopniowanie trudności. Do metod programowanych zaliczamy pracę z użyciem programów komputerowych lub zasobów sieci internetowej oraz podręcznika programowanego. Stosowanie tych metod pozwala uczniom na opanowanie umiejętności samokształcenia i doskonalenia się¹⁰⁹.

Metody biblijne i liturgiczne

Pismo Święte stanowi fundament wiary chrześcijańskiej, dlatego ważne jest, aby katecheta zachęcał uczniów do czytania i rozważania słowa Bożego. Pomocą w pracy są dla katechety **metody biblijne**, które polegają na zapoznaniu uczniów z Pismem Świętym. Niektóre z metod biblijnych pomagają w poznaniu i zrozumieniu treści Biblii. Inne zaś metody dążą do korelacji, czyli swoistego odniesienia treści biblijnych do doświadczeń z życia człowieka. Ważne jest, aby wszystkie te metody były wykorzystywane z uwzględnieniem poziomu rozwojowego ucznia, jego sytuacji życiowej oraz celu, jaki katecheta zamierza osiągnąć. Wśród metod biblijnych można wyróżnić: pracę z tekstem biblijnym (np. rozmowa pisemna na temat tekstu biblijnego, memoryzacja tekstu biblijnego, opracowanie tekstów biblijnych ukierunkowane pytaniami, ponowne opracowanie tekstu biblijnego, przyporządkowanie tekstu biblijnego do problemu życiowego, zajęcie stanowiska wobec tekstu biblijnego, debata wokół tekstu biblijnego, dialog z tekstem biblijnym, metoda identyfikacji z postacią biblijną, quiz biblijny, metoda zdań niedokończonych, opowiadanie, inscenizacja, medytacja, muzyka i śpiew oraz obraz i krótkie formuły wiary, godzina biblijna, krąg biblijny, rewizja życia, bibliodrama, dzielenie się Biblią)¹¹⁰.

Metody liturgiczne pomagają w wychowaniu katechizowanych do właściwego i czynnego udziału w liturgii Kościoła, dlatego też katecheza ustawicznie otwiera się, uczestniczy i włącza w rzeczywistość liturgiczną, gdyż bez związku z liturgią łatwo mogłaby stać się jedynie teorią o zbawieniu.

¹⁰⁸ Por. W. Kubik, *Zarys...*, s. 249.

¹⁰⁹ Por. J. Szpet, *Dydaktyka ...*, s. 240; R. Tarka, *Specyfikacja metod prowadzenia zajęć*, <http://rtarka.ing.uni.wroc.pl/edukacja/Specyfikacja%20metod.pdf>, z dn. 16.02.2016 r.

¹¹⁰ Por. S. Łabendowicz, *Metody biblijne w budowaniu dynamiki wspólnotowej w katechezie*, ZFK 47 (2012) nr 3, s. 99–104; tenże, *Metody pracy z tekstem biblijnym*, ZFK 35 (2009) nr 3, s. 87–100.

Natomiast dzięki liturgii uzyskuje swoją dynamikę i włącza katechizowanego w proces zbawienia. Z drugiej strony liturgia, aby mogła być zrozumiała w swoich gestach, znakach i działaniach, potrzebuje katechezy. Należy jednak pamiętać, że wiele działań liturgicznych przeniesionych do katechezy nie może być ujętych wyłącznie w kategorii metody, ale musi mieć znacznie głębszy przekaz treści religijnych¹¹¹. Wśród metod liturgicznych wyróżniamy: celebrację (np. celebrację słowa Bożego i nabożeństwa pokutne), kontemplację modlitewną i adorację oraz krąg liturgiczny¹¹².

Metody utrwalania treści katechetycznych

Na efektywność pracy uczniów w procesie dydaktyczno-wychowawczym wpływa właściwy sposób utrwalenia poznanych wiadomości, umiejętności czy postawy. Osiągnięcie dobrych wyników jest możliwe dzięki kształtowaniu w uczniach nastawienia na zapamiętywanie, a następnie wykorzystywanie zdobytych treści w codziennym życiu. Metody utrwalania treści katechetycznych mobilizują uczniów do zapamiętania najistotniejszej treści jednostki katechetycznej lub najważniejszego zagadnienia z materiału¹¹³. O prawidłowym utrwaleniu mówimy wówczas, gdy uczeń dobrze zrozumiał daną treść, a następnie uchwycił jej sens i wykorzystał w rozwoju swojej wiary i religijności. Treści katechetyczne utrwalane są za pomocą takich metod, jak: metoda pytań i odpowiedzi, różnego rodzaju quizy, gry planszowe, karty dwustronne czy słowa kluczowe. W katechezie poznane treści można również utrwalać poprzez różne praktyczne działania (np. malowanie, redagowanie modlitwy, robienie gazetki szkolnej), modlitwę oraz refleksję nad słowem Bożym lub wspólny śpiew¹¹⁴.

Metody kontroli i oceny

Metody kontroli i oceny pomagają katechecie zorientować się, na ile jego praca jest skuteczna zarówno od strony dydaktycznej, jak i formacyjnej. Uczniom zaś wskazują, jaki jest ich stan wiedzy i umiejętności. Powinno się stosować różnorodne metody kontroli i oceny, gdyż w ten sposób mobilizuje się uczniów do zdobywania wiedzy i kształtowania postawy wiary. Wykorzystując te metody, katecheta musi nie tylko dobrze je znać, ale także charakteryzować się poczuciem sprawiedliwości, wysoką kulturą i szlachetnością. Trzeba podkreślić, że w katechezie nie oceniamy wiary katechizowanych, ale ich wiadomości na temat Boga i wiary. Można wskazać następujące rodzaje metod kontroli i oceny: kontrola ustna, kontrola poprzez prace pisemne, testy osiągnięć oraz gry sprawdzające.

ŚRODKI DYDAKTYCZNE W KATECHEZIE

W procesie nauczania katecheta poszukuje środków, które wspierają i ułatwiają przebieg nauczania i uczenia się. Jednym z podstawowych i

¹¹¹ Por. M. Majewski, *Propozycja katechezy integralnej*, Łódź 1978, s. 155; S. Łabendowicz, *Metody liturgiczne w katechezie*, ZFK 29 (2008) nr 1, s. 57–59; E. Osewska, *Pluralizm...*, s. 263; Z. Marek, *Biblia w katechetycznej posłudze Słowa*, Kraków 1998, s. 138.

¹¹² Por. S. Łabendowicz, *Metody liturgiczne...*, s. 57–60.

¹¹³ Por. W. Zaczyński, *Dydaktyka...*, s. 400; J. Szpet, *Dydaktyka...*, s. 143.

¹¹⁴ Por. S. Łabendowicz, *Zastosowanie zasady...*, s. 77–78; tenże, *Metody utrwalania treści w katechezie*, ZFK 57 (2015) nr 1, s. 86–87.

nieodzownych elementów zorganizowanego i realizowanego procesu kształcenia ogólnego są środki dydaktyczne. Ich bogactwo i różnorodność wynikają z rozwoju techniki. Zarówno nauczyciel, jak i uczniowie, powinni posługiwać się wieloma środkami dydaktycznymi. O ich doborze decyduje nauczyciel, biorąc pod uwagę wiek uczniów, zadania dydaktyczne, ich efektywność¹¹⁵. W skład środków dydaktycznych wchodzi środki zwane tradycyjnie jako pomoce naukowe, które obejmują proste środki wzrokowe i służą głównie do realizacji zasady pogładowości. Posługuje się nimi głównie nauczyciel, najczęściej w podającym toku nauczania.

W literaturze pedagogiczno-dydaktycznej środki dydaktyczne określa się nazwą: pomoce dydaktyczne, pomoce audiowizualne, środki nauczania, środki pogładowe¹¹⁶. Według jednej z definicji środkami dydaktycznymi są „przedmioty, które dostarczają uczniom określonych bodźców sensorycznych oddziałujących na ich wzrok, słuch, dotyk itp., ułatwiają im bezpośrednie i pośrednie poznawanie rzeczywistości”¹¹⁷. Przy tym słowo „przedmiot” użyte w tej definicji odnosi się zarówno do przedmiotów oryginalnych, jak i do ich zastępników modelowych, obrazowych, słownych lub symbolicznych. Środki symboliczne nie obrazują bezpośrednio rzeczywistości, a zawierają rezultaty myśli i ukazują związki między zjawiskami i pojęciami. Środkami dydaktycznymi nazywa się również przedmioty materialne i znaki symboliczne, ułatwiające poznawanie obiektywnej rzeczywistości i nabywanie umiejętności jej przekształcania.

Najogólniej ujmując, można przyjąć, że środkami dydaktycznymi są zarówno przedmioty dostarczające bodźców zmysłowych, jak i urządzenia techniczne ułatwiające przekazywanie tych bodźców. Stosownie do przyjętej definicji „środki dydaktyczne” to:

- „a) treść konkretnego środka, przekazywana jako zespół bodźców sensorycznych, czyli komunikat, np. obraz filmowy;
- b) podłoże materialne, na którym została zapisana określona treść, czyli nośnik komunikatu, np. taśma filmowa;
- c) środek przekazu, umożliwiający nadanie komunikatu odbiorcy, czyli urządzenie techniczne, służące do „ożywienia” komunikatu zapisanego na nośniku materialnym, np. projektor filmowy”¹¹⁸.

2.1. Funkcje środków dydaktycznych

Zgodnie z rozumieniem pojęcia „proces kształcenia”, jako procesu nauczania i uczenia się, środki dydaktyczne służą nie tylko wzbogaceniu czynności nauczyciela, lecz także czynności ucznia. Używane dawniej takie określenia jak „pomoce naukowe” lub „środki pogładowe” nie są już dzisiaj adekwatne w stosunku do roli i zadań dydaktycznych, jakie spełniają środki dydaktyczne w procesie dydaktycznym. Środki dydaktyczne, właściwie dobrane i umiejętnie zastosowane, nie tylko ułatwiają prawidłową realizację zasady pogładowości i usprawniają bezpośrednie poznanie rzeczywistości przez uczniów, ale także dostarczają tworzywa – w postaci wrażeń i spostrzeżeń –

¹¹⁵ Por. F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 369–370.

¹¹⁶ Por. *tamże*, s. 369–373.

¹¹⁷ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy...*, s. 242.

¹¹⁸ W. Strykowski, *Audiowizualne materiały dydaktyczne*, Warszawa 1984, s. 14–15.

na którym opierają się poznanie pośrednie, czynności umysłowe i praktyczne. Środki dydaktyczne pełnią ważną rolę w rozwoju wyobraźni, myślenia, wpływają na lepsze i szybsze opanowanie wiadomości i umiejętności¹¹⁹. Szczególną rolę pełnią środki audiowizualne, które przybliżają w sposób niezwykle dokładny poznawaną rzeczywistość. Środki te ukazują rzeczy, procesy i zjawiska w sposób możliwie wierny w ich autentycznym otoczeniu, w ruchu i w kolorze.

W procesie kształcenia środki dydaktyczne spełniają wiele funkcji, na przykład: poznawczą, kształcącą, motywacyjną i dydaktyczną.

1) **Funkcję poznawczą** środki dydaktyczne realizują przez ułatwienie uczniom procesu poznania, tzn. zapoznanie ich z danymi treściami w sposób bezpośredni lub w postaci zastępczej poprzez obrazy, rysunki, dźwięki, filmy, modele, schematy i mapy. W ten sposób mogą wzmacniać czynności katechety, intensyfikując przeżycia uczniów, co ułatwia proces poznania, utrwalania i zapamiętania treści katechezy. Funkcja poznawcza środków dydaktycznych polega na tym, że dzięki nim uczący się poznaje bezpośrednio określoną rzeczywistość.

2) **Funkcja kształcąca** środków dydaktycznych przyczynia się do kształtowania u dziecka spostrzegawczości, świadomej i planowej obserwacji, wyobraźni, przeżyć emocjonalnych (uczuć radości, wzruszenia, zadumy), a także może mieć wpływ na kształtowanie odpowiednich postaw. Dla spotęgowania środków dydaktycznych, oddziałujących na sferę emocjonalną uczniów, zaleca się stosowanie ich w zestawach kompleksowych (np. ilustracje przedstawiające piękno przyrody wzbogacone odpowiednią muzyką). Katecheta kieruje całym procesem oddziaływania środków w celu wywołania odpowiednich uczuć, postaw i wyobrażeń, ale również rozbudza działalność uczniów. Funkcja kształcąca sprowadza się do rozwijania zdolności poznawczych (spostrzegawczości, wyobraźni, myślenia, pamięci) oraz kształtowania odpowiednich umiejętności i sprawności.

3) **Funkcję motywacyjną** środków dydaktycznych realizuje się przez budzenie zaciekawienia treściami nauczania i zwiększenie tym samym motywacji uczenia się. Katechizowani chcą poznać otaczający ich świat. Odpowiednio dobrane środki dydaktyczne umożliwiają ten proces, bowiem wzbudzają zainteresowanie prezentowanymi treściami i podtrzymują uwagę uczniów. Funkcja motywacyjna polega na wywołaniu pozytywnego nastawienia do uczenia się poprzez wzbudzenie zainteresowania dla przedmiotu poznania. Poprawnie wykonane pod względem pedagogicznym, technicznym i artystycznym środki dydaktyczne wywołują nie tylko określone przeżycia intelektualne, ale również wzruszenia, przeżycia emocjonalno-ekspresyjne, przez co z kolei rozbudzają zaangażowanie, zaciekawienie i zainteresowanie materiałem nauczania. Środki dydaktyczne, szczególnie audiowizualne, oddziałując na sferę emocjonalną, wyzwalają i wzmacniają motywację uczenia się.

¹¹⁹ Por. Cz. Kupisiewicz, *Podstawy...*, s. 199; F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 370–373.

4) **Funkcja dydaktyczna** środków dydaktycznych wyraża się w tym, że są one niejednokrotnie głównym źródłem wiadomości dla uczniów, ułatwiają ich zrozumienie, utrwalenie i sprawdzenie stopnia opanowania. Środki dydaktyczne mogą służyć ilustracji werbalnego przekazywania wiadomości oraz pomagać uczniom w tworzeniu uogólnień. Są też nieodzowne w trakcie weryfikacji hipotez¹²⁰.

M. Śnieżyński wymienia jeszcze dwie funkcje środków dydaktycznych: weryfikacyjną i praktyczną.

1) **Funkcja weryfikacyjna** realizuje się głównie w toku problemowym, gdzie za pomocą szerokiego zestawu środków uczeń ma możliwość obserwować wiele rzeczy i zjawisk niedostępnych w normalnych warunkach. W uczeniu się przez odkrywanie uczeń poznaje nie tylko obszar najbliższy, ale także tereny odległe w czasie i przestrzeni. Dzięki przeżyciom, filmom, nagraniom video uczniowie mogą dokonywać samodzielnych analiz, porównań, syntez, uogólnień sądów i wniosków. Zaprezentowane w ten sposób dokumenty pozwalają uczniom odkryć zarówno w tekście, jak i w jego cechach zewnętrznych, rzeczywistość historyczną.

2) **Funkcja praktyczna** uwidacznia się w toku praktycznym, którego celem jest kształtowanie u uczniów odpowiednich umiejętności, sprawności i nawyków. Środki dydaktyczne mają ułatwić i przyspieszyć opanowanie ćwiczonej umiejętności i poznanie reguł poprawnego działania¹²¹.

Funkcje środków dydaktycznych występują łącznie i uzupełniają się wzajemnie. Do najważniejszych, aczkolwiek nie jedynych, funkcji procesu kształcenia należy ułatwienie uczącym się: poznawania rzeczywistości, poznawania wiedzy o rzeczywistości, kształtowania postaw emocjonalnego stosunku do rzeczywistości, rozwijania działalności przekształcającej rzeczywistość. Funkcje środków dydaktycznych zwracają uwagę na niektóre możliwości zastosowania nowoczesnych środków technicznych w procesie kształcenia w celu zwiększenia jego efektywności. Wykorzystanie nowoczesnych środków dydaktycznych jest koniecznym warunkiem optymalizacji procesu kształcenia. Z tego względu powinny występować w różnych miejscach tego procesu, a więc zarówno przy opracowaniu nowego materiału i kształtowaniu u uczniów umiejętności i sprawności oraz w trakcie utrwalania, kontroli i oceny, jak też podczas stosowania zdobytych wiadomości w praktyce i rozwijania zdolności poznawczych uczniów.

W tradycyjnej dydaktyce środki dydaktyczne pełniły głównie funkcję poglądową. Obecnie funkcje środków dydaktycznych znacznie się wzbogaciły i środki te mogą efektywnie i skutecznie wspomagać i współuczestniczyć w realizacji wszystkich ogniw procesu kształcenia, pełniąc odpowiednio do kolejnych ogniw następujące funkcje:

¹²⁰ Por. M. Śnieżyński, *Efektywność...*, s. 149; J. Szpet, D. Jackowiak, *Lekcje...*, s. 142; F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 374.

¹²¹ Por. M. Śnieżyński, *Dialog...*, s. 124–125.

- **wprowadzającą i motywującą** (przygotowanie uczniów do aktywnego zdobywania informacji na lekcji, organizowanie sytuacji problemowej);
- **źródłową i weryfikacyjną** (główne źródło wiedzy z danego tematu, materiał do weryfikacji hipotez);
- **syntetyzującą i utrwalającą** (pomoc w tworzeniu uogólnień, syntez i struktur wiedzy oraz w utrwalaniu materiału);
- **zastosowawczą i wdrożeniową** (pokazanie różnych zastosowań teorii w praktyce oraz wzorów wykonania określonych czynności);
- **kontrolno-oceniającą**.

Nasylenie procesu kształcenia wieloma środkami dydaktycznymi nie gwarantuje jeszcze wzrostu efektywności pracy nauczyciela i uczniów. O efektach bowiem nie decyduje wyłącznie sam środek, lecz jego racjonalne wykorzystanie w poprawnie zorganizowanym i realizowanym procesie kształcenia ukierunkowanym na realizację założonych celów¹²².

2.2. Podział środków dydaktycznych

W procesie kształcenia środki dydaktyczne ułatwiają procesy myślowe, wywołują w uczniach różne przeżycia oraz przyczyniają się do wyrobienia sprawności praktycznego działania i wzbogacają stosowane metody nauczania. Mają one służyć do wymiany refleksji, zapoczątkowania rozmowy, wspólnego poszukiwania wartości, które uczniowie będą następnie wcielać w życie. Ich skuteczność uzależniona jest nie tylko od rodzaju pomocy, lecz także od właściwego ich wykorzystania. To natomiast jest uwarunkowane: celem nauczania, charakterem przekazywanego materiału, wiekiem i doświadczeniem uczniów oraz wyposażeniem szkoły. Ich odpowiednie dobranie, wykorzystanie i umiejętne wkomponowanie w pełny zakres czynności katechetycznych (metody, zasady, poszczególne ogniwa toków nauczania) zależą od przygotowania i umiejętności dydaktycznych katechety¹²³. Różnorodność środków powoduje trudności w ich klasyfikacji.

Cz. Kupisiewicz jako podstawowe kryterium podziału środków dydaktycznych przyjmuje bodźce, natomiast klasyfikację środków przedstawia następująco:

- a) środki wzrokowe obejmujące przedmioty naturalne, preparaty oraz modele, obrazy, plansze, mapy, podręczniki i teksty przedmiotowo-metodyczne;
- b) środki słuchowe pozwalające przekazywać dźwięki: magnetofon, odtwarzacz CD, radio, instrumenty muzyczne;
- c) środki wzrokowo-słuchowe łączące obraz z dźwiękiem: film, program;
- d) środki częściowo automatyzujące proces nauczania i uczenia się¹²⁴.

Nieco inaczej środki dydaktyczne systematyzuje W. Okoń, proponując podział na:

- a) środki tekstowe (teksty drukowane, pisane);
- b) środki wzrokowe proste (modele, mapy, plansze);
- c) techniczne środki wzrokowe (gratoskop, mikroskop, rzutnik);
- d) techniczne środki słuchowe (magnetofon, odtwarzacz CD, radio);

¹²² Por. W. Okoń, *Wprowadzenie...*, s. 287; J. Półturzycki, *Dydaktyka...*, s. 249.

¹²³ Por. J. Szpet, D. Jackowiak, *Lekcje...*, s. 141–143; B. Twardzicki *Katechetyka...*, s. 427.

¹²⁴ Por. M. Śnieżyński, *Dialog...*, s. 126–127.

- e) środki słuchowo-wzrokowe (wideofilm, film, program telewizyjny);
- f) środki automatyzujące proces dydaktyczny (komputery)¹²⁵.

W. Okoń wskazuje również podział środków dydaktycznych, w którym rodzaje eksponowanych bodźców zmysłowych podporządkowano kryterium złożoności środków dydaktycznych. Zgodnie z tym wyróżnia on dwie grupy środków dydaktycznych:

- 1) środki proste;
- 2) środki złożone (techniczne) mające dwuelementowy charakter, czyli materiały dydaktyczne, np. przeźrocza, filmy i urządzenia techniczne służące do ich ekspozycji, takie jak: rzutniki, aparat filmowy. Podział ten obejmuje następujące kategorie:
 - 1) środki proste:
 - a) środki słowne (podręczniki, teksty drukowane);
 - b) proste środki wzrokowe, zwane tradycyjnie pomocami naukowymi, obejmujące naturalne i spreparowane okazy, modele, obrazy, mapy, wykresy;
 - 2) środki złożone:
 - a) mechaniczne środki wzrokowe umożliwiające przekazywanie obrazów za pomocą urządzeń technicznych, takich jak: aparat fotograficzny, diaskop, episkop, mikroskop, teleskop;
 - b) środki słuchowe pozwalające przekazywać dźwięki i szmery za pośrednictwem odtwarzacza CD, magnetofonu czy radia;
 - c) środki słuchowo-wzrokowe (audiowizualne) łączące obraz z dźwiękiem, np. film czy telewizja;
 - d) środki automatyzujące proces uczenia się, do których można zaliczyć urządzenia dydaktyczne, gabinety (laboratoria) językowe, komputery¹²⁶.

Środki dydaktyczne powinny być pomocą dla zrealizowania celów katechezy, mają ułatwić modlitewną odpowiedź, prowadzić do liturgii i praktykowania życia wiary. Należy posługiwać się środkami dydaktycznymi we wszystkich rodzajach katechezy i w różnych jej etapach. Forma ich wykorzystania zależy zaś od wieku uczniów i programu klasy oraz od treści określonej jednostki i celów, jakie chce katecheta zrealizować¹²⁷. Środki dydaktyczne należy stosować z umiarem i odpowiedzialnie, a „wprowadzone do katechezy winny być w pełni wykorzystane, w pełni omówione, aby pomagały w odkryciu tego, co istotne w katechezie”¹²⁸.

2.3. Zasady i przykłady stosowania środków dydaktycznych

Bogactwo i różnorodność środków dydaktycznych powodują, że dzięki ich systematycznemu i racjonalnemu wykorzystywaniu wzrasta efektywność pracy nauczyciela i uczniów, zwiększa się tempo pracy w procesie uczenia się oraz ogranicza się uczenie „książkowe” na rzecz poznania bezpośredniego. Środki dydaktyczne spełniają wiele funkcji w procesie kształcenia, a ich rola zmienia się wraz z rozwojem technicznych pomocy dydaktycznych, szczególnie komputerowych. Wielość i różnorodność wykorzystywanych

¹²⁵ Por. W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1992, s. 128.

¹²⁶ Por. tenże, *Wprowadzenie...*, s. 277.

¹²⁷ Por. B. Twardzicki, *Katechetyka...*, s. 429–431.

¹²⁸ *Tamże*, s. 432.

środków dydaktycznych w procesie kształcenia w sposób istotny wpływają na dobór metod i form sposobu realizacji tego procesu. Aby środki dydaktyczne były w pełni wartościowym elementem procesu kształcenia, nie mogą stanowić samowystarczającego składnika, ale powinny być ściśle powiązane z pozostałymi elementami tego procesu. O doborze i sposobach wykorzystania środków dydaktycznych decyduje nauczyciel, biorąc pod uwagę nie tylko materialne wyposażenie szkoły w środki, ale przede wszystkim zadania dydaktyczne, tzn. cele i zadania lekcji, metody nauczania-uczenia się, wiek uczniów, a także właściwości nauczanego przedmiotu. Środki dydaktyczne mogą i powinny być wykorzystane przy realizacji wszystkich ogniw procesu kształcenia, a nie tylko przy zaznajamianiu uczniów z nowym materiałem. Należy wykorzystywać zarówno środki proste, jak i złożone. Decydują o tym nie tylko określone zasoby szkoły, ale przede wszystkim przekonanie nauczyciela o ich walorach, jego motywacja, wiedza i umiejętności metodyczne dotyczące procesu i realizacji zajęć z wykorzystaniem środków dydaktycznych.

Szczególnie ważną sprawą jest umiejętność posługiwania się środkami audiowizualnymi i komputerem – i to nie tylko w sensie obsługi urządzeń, lecz metodycznego wykorzystania w toku zajęć dydaktycznych. Środki dydaktyczne nie mogą służyć tylko upogładowieniu słowa mówionego lub drukowanego, dzięki czemu uczący się może lepiej zrozumieć i zapamiętać treści. Poglądowość w nauczaniu odgrywa ważną rolę, gdy stosuje się ją konsekwentnie i we wszystkich fazach nauczania, a więc przy opracowaniu, utrwalaniu i sprawdzaniu. Nadmiar środków poglądowych może hamować rozwój myślenia abstrakcyjnego. Trzeba więc zachować umiar w stosowaniu środków dydaktycznych i dokładnie rozważyć, kiedy i jaki rodzaj poglądowości zastosować w poszczególnych momentach. Jeżeli środki dydaktyczne mają zapewnić poprawny przebieg procesu nauczania-uczenia się, to powinny odpowiadać pewnym warunkom dydaktycznym (poprawność rzeczowa i naukowa, przystępność, wartość estetyczna, abstrakcyjność, celowość) i technicznym (doskonałość techniczna, prostota, trwałość, bezpieczeństwo)¹²⁹.

Do najczęstszych nieprawidłowości i błędów przy stosowaniu środków dydaktycznych należą:

- 1) nadawanie poglądów treściom słownym, które tego nie wymagają;
- 2) stosowanie środków dydaktycznych bez przygotowania uczniów do odbioru treści, np. filmu;
- 3) stosowanie środków technicznie źle wykonanych, mało czytelnych, np. przeźroczy;
- 4) przecenianie środków dydaktycznych;
- 5) stosowanie środków audiowizualnych w nieodpowiednich pomieszczeniach, niestwarzających warunków do właściwej percepcji prezentowanych treści;
- 6) przekazywanie nadmiaru informacji w jednostce czasu¹³⁰.

¹²⁹ Por. F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 389–390; M. Śnieżyński, *Dialog...*, s. 127–128; J. Pólturzycki, *Dydaktyka...*, s. 253.

¹³⁰ Por. F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 390–391.

Wśród ogólnych zasad używania środków dydaktycznych wymienia się następujące:

- 1) środki dydaktyczne muszą być podporządkowane celowi katechezy;
- 2) środki dydaktyczne powinny zostać solidnie wmontowane w tok katechezy. Niebezpieczeństwo stwarza zbyt duża liczba środków i pomocy w katechezie;
- 3) wszystkie środki powinny być poprawne, tzn. nie mogą budzić fałszywych skojarzeń;
- 4) środki dydaktyczne muszą charakteryzować się estetyką;
- 5) korzystne jest łączenie środków dydaktycznych, np. obrazu i dźwięku;
- 6) nigdy nie wolno pokazywać obrazów brutalnych;
- 7) przygotowując katechezę, katecheta powinien odpowiedzieć sobie na pytania:

– Czy to, co stanowi materiał katechezy, tj. problem i temat, jest doświadczane w życiu przez katechizowanych? Za pomocą jakich środków można to doświadczenie przywołać w czasie katechezy?

– Jaka orientacja będzie w danej jednostce katechetycznej przeważająca: intelektualna, emocjonalna czy działaniowa? W jaki sposób za pomocą środków dydaktycznych można wprowadzić pewną równowagę?

– Jakie treści katechezy mogą być wprost przekazane przez środki dydaktyczne?

W celu wywołania zaciekawienia u młodszych dzieci, a także zapoznania ich z nowymi treściami, przydatne są zabawki. Mogą one posłużyć do zainscenizowania określonych sytuacji czy umożliwić tworzenie modeli rzeczywistości, na które dzieci mogą oddziaływać (np. miasto z klocków). Nowy materiał przybliżają między innymi: fotografia, przeźrocza, film. Ważne jest tu, aby katecheta właściwymi pytaniami lub poleceniami ogniskował sposób prowadzenia przez dzieci obserwacji. Omówienie przez katechetę wyników spostrzeżeń uczniów jest nieodzownym elementem korzystania z tego rodzaju środków. W celu utrwalenia wiadomości przydatne są układanki obrazkowe lub puzzle, przykładowo dzieci otrzymują w kopertach kilkuczęściową historyjkę obrazkową związaną z realizowanym wcześniej tematem. Zadanie polega na ułożeniu obrazków według logicznej kolejności, natomiast jeśli chodzi o puzzle, które są pociętymi na małe kawałki obrazami, to uczniowie mają za zadanie ułożyć je w całość.

Wobec starszych uczniów należy posługiwać się nieco innymi środkami dydaktycznymi. Wiąże się to ze zmianami, jakie zachodzą w wychowankach. W trakcie nauki nabywają oni nowe umiejętności, tj. biegle piszą, czytają ze zrozumieniem, zapamiętują. Rozwijają zdolności symbolizowania, a także indukcyjnego toku myślenia. Właściwie kierowani przez nauczyciela potrafią również samodzielnie rozwijać niektóre problemy i zagadnienia. W celu wprowadzenia w nowy temat dobre są na przykład zestawy fotografii wyciętych z kolorowych bądź czarno-białych czasopism. Ich liczba powinna znacznie przekraczać liczbę uczestników spotkania. Rozłożone na dużej płaszczyźnie muszą być widoczne dla wszystkich. Katecheta, zgodnie z przewidzianym tematem, wydaje polecenie uczniom, by wybrali na przykład to zdjęcie, które w symboliczny sposób odzwierciedla atmosferę domu rodzinnego. Dla wzbudzenia zaciekawienia i zainteresowania przydatne są materiały drukowane. Mogą to być m.in.: kserowane fragmenty dokumentów Kościoła, książek religijnych, prasy katolickiej lub młodzieżowej. Wskazane

jest, aby do nich zostały postawione pytania bądź problemy, przy pomocy których uczniowie udzielą odpowiedzi¹³¹.

W celu upogładowienia nowych treści warto wykorzystać fragmenty nagrań: audycji, sztuk teatralnych, filmów. Pamiętać należy, by ich emisja nie trwała dłużej niż 15 minut. W przypadku zastosowania filmu jako głównego źródła informacji zadaniem prowadzącego lekcję będzie:

- wcześniejsze obejrzenie i przeanalizowanie materiałów filmowych oraz zdecydowanie, które nagrania lub ich fragmenty będziemy prezentować;
- przygotowanie i sprawdzenie przed lekcją sprzętu technicznego;
- przygotowanie alternatywnego sposobu przeprowadzenia lekcji, np. na wypadek wyłączenia prądu;
- przygotowanie zagadnień i problemów, na które uczniowie winni znaleźć odpowiedź po zapoznaniu się z wyświetlanym filmem;
- podanie uczniom zagadnień;
- wyświetlenie filmu lub jego fragmentu;
- dyskusja, udzielenie odpowiedzi na postawione wcześniej problemy;
- podsumowanie i wnioski.

Realizacja lekcji z wykorzystaniem filmu nie należy do prostych czynności. W wielu wypadkach musimy przełamywać tradycyjny sposób dotychczasowego stosowania środków, aby uczniowie, oglądając, zastanawiali się nad prezentowaną treścią, nie mówiąc już o czynieniu w toku projekcji notatek czy analizy oglądanego obrazu. Do utrwalenia wiedzy i kontroli wyników nauczania służą dobrze opracowane testy czy folie grafoskopowe. W katechezie można również wykorzystywać środki dydaktyczne stosowane w nauczaniu innych przedmiotów, np. mapy, globusy, mikroskopy, słowniki lub encyklopedie.

Środki dydaktyczne, które są właściwie dobrane i umiejętnie wkomponowane w pełny zakres czynności dydaktycznych, takich jak: metody, zasady, ogniwa toków lekcyjnych, zdecydowanie ułatwiają prawidłową realizację procesu nauczania. Pomagają one nie tylko w bezpośrednim poznaniu rzeczywistości przez uczniów, ale także dostarczają szerokiego materiału do tworzenia wrażeń i spostrzeżeń. To właśnie środki dydaktyczne stwarzają ogromne bogactwo możliwości organizowania takich sytuacji, w których uczący się może wykonać różne zadania za pomocą wielu środków. Jedne z tych sytuacji wiązać się mogą z samodzielnym zdobywaniem wiedzy, inne z rozwiązywaniem problemów i z przeżywaniem wartości etyczno-moralnych. Im więcej funkcji będą spełniać środki dydaktyczne w procesie kształcenia, tym ważniejsza jest ich rola w edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych¹³².

¹³¹ Por. J. Szpet, D. Jackowiak, *Lekcje...*, s. 143–144.

¹³² Por. M. Śnieżyński, *Dialog...*, s. 128–129; J. Szpet, D. Jackowiak, *Lekcje...*, s. 144.

DOŚWIADCZENIE WIARY W KATECHETYCZNEJ POSŁUDZE

Wiara w człowieku rodzi się z osobistego spotkania z Jezusem Chrystusem Zmartwychwstałym, Odkupicielem człowieka, Królem Wszechświata, «który nam w wierze przewodzi i ją wydoskonala» (Hbr 12, 2)¹³³. Jest ona aktem osoby indywidualnej, a zarazem jest zapodmiotowana wspólnotowo w Kościele. Jest nie tylko akceptacją faktu objawienia, ale jest zarazem dążeniem, wolą, decyzją oraz odniesieniem siebie samego i całego życia do Boga. Nie stanowi ona jedynie efektu intelektualnej ewolucji czy psychologicznego procesu dojrzewania, nie powstaje z jakiegoś mitu ani jakiejś idei, lecz z poznania realnie żyjącego i działającego Jezusa Chrystusa, Boga-Człowieka. Jest „osobowym przyłgnięciem człowieka do Boga; [...] i dobrowolnym uznaniem całej prawdy, którą Bóg objawił” (KKK 150). „Obejmuje ona przyłgnięcie rozumu i woli do tego, co Bóg objawił o sobie przez swoje czyny i słowa” (KKK 176). Opiera się na uprzedzającej i wspomagającej łasce Boga oraz wewnętrznej pomocy Ducha Świętego (por. KO 5), który umożliwia przyjęcie tego, co Bóg objawił, a Kościół przekazuje do wierzenia. Duch Boży otwiera również serce człowieka na słowo, które rodzi wiarę (por. Rz 10, 7). Jest ona wówczas autentycznym „spotkaniem, dialogiem, komunią miłości życia między wierzącym a Jezusem Chrystusem” (VS 88). Wiara jawi się zatem jako wydarzenie międzyosobowe i całosobowe. Angażuje ona pasmo intelektualne osoby, wolitywne, egzystencjalne i prakseologiczne¹³⁴. Łączy to, co ludzkie, z tym, co boskie; łączy świat doczesny ze światem nadprzyrodzonym. Staje na planie doświadczenia konkretnego historycznego i rzeczywistości transcendentnej, która przenika do samej głębi osoby ludzkiej, a dzięki niej do świata i pozostawia w nim swoje ślady, swój obraz i swój „sens”.

Wiara jest podstawową więzią pomiędzy człowiekiem a Bogiem, źródłem chrześcijaństwa, początkiem życia wiecznego i znakiem pełni przyszłej komunii człowieka z Trójcą Świętą. Wiara to nieustanny proces, który rodzi się, rozwija i odpowiednio kształtuje. Dlatego wymaga ustawicznej pracy ze strony Kościoła, a także ze strony samego człowieka, „który jest drogą Kościoła” (RH 14). W ten proces rozwoju i wzrostu oraz dojrzewania i przekazu treści wiary angażuje się katecheza. Mówiąc o niej, *Dyrektorium ogólne o katechizacji* wskazuje na dwa różne, lecz komplementarne w stosunku do siebie procesy: katechezę wtajemniczającą w wiarę i katechezę jako stałe wychowanie w wierze (por. DOK 65-72). Te dwie fundamentalne i dopełniające się formy katechezy R. Murawski wyjaśnia następująco: „Procesem wcześniejszym jest wtajemniczenie w wiarę, które dokonuje się przez katechezę wtajemniczającą, zaś kontynuacją tego procesu jest

¹³³ Por. Kongregacja Nauki Wiary. *Nota zawierająca wskazania duszpasterskie na Rok Wiary* (zakończenie).

¹³⁴ Wszystkie pasma wiary wymienione są w jej określeniu przez *Katechizm Kościoła Katolickiego*: „Wiara jest cnotą teologalną, dzięki której wierzymy w Boga i w to wszystko, co On nam powiedział i objawił, a co Kościół podaje nam do wierzenia, ponieważ Bóg jest samą prawdą. Przez wiarę «człowiek w sposób wolny całkowicie powierza się Bogu». Dlatego wierzący stara się poznać i czynić wolę Bożą. «Sprawiedliwy z wiary żyć będzie» (Rz 1, 17). Żywa wiara «działa przez miłość» (Ga 5, 6)” (KKK 1814; por 1815).

wychowanie w wierze, które dokonuje się przez katechezę stałą. W praktyce katechetycznej oba procesy pokrywają się z sobą i trudno je nieraz od siebie wyraźnie oddzielić. To samo należy powiedzieć o odpowiadających im formach katechezy¹³⁵.

Dyrektorium ogólne o katechizacji wyjaśnia także, że „celem katechizacji jest konkretna pomoc w żywym, bezpośrednim i czynnym wyznaniu wiary. Aby to osiągnąć, Kościół przekazuje katechumenom i katechizowanym żywe doświadczenia Ewangelii, jakie posiada, i swoją wiarę, aby oni uczynili ją swoją przez jej wyznawanie” (DOK 66). Przywołany dokument dowartościowuje w wychowaniu wiary element doświadczenia jako stałe zaangażowanie egzystencjalne, całosobowe przyjęcie prawdy, skierowanie woli ku poznanym wartościom, jakie wynikają z zażyłości człowieka i Boga w Chrystusie. Jest to rzeczywistość stałej relacji, sposób istnienia wewnętrznego i zewnętrznego, duchowego życia i praktycznego działania, ukierunkowania doczesnego i wiecznego, ustanowionego przez Chrystusa całym Jego Istnieniem. W tej organicznej i stałej formacji wiary, ożywiającej i prowadzącej do jej dojrzałości „chodzi więc o *wychowanie do poznania i do życia wiarą* w taki sposób, by cały człowiek, w swoich najgłębszych doświadczeniach, czuł się ożywiony przez słowo Boże” (DOK 67).

Katecheza w swojej posłudze wychowania wiary, przekazując doświadczenie wiary¹³⁶, czyni katechizowanego zdolnym do odniesienia całej swej osoby do Boga oraz całego swego istnienia i wszelkiego działania. Oznacza to, że życie wiary jest wzajemnym istnieniem w sobie człowieka i Chrystusa, dzięki czemu jako człowiek otrzymuje kształt, cierpienie, śmierć i zmartwychwstanie Odkupiciela jako formę i treść swojego istnienia.

1. Napięcie pomiędzy światem a doświadczeniem chrześcijańskim

W obliczu sytuacji chrześcijaństwa we współczesnym świecie powraca się coraz częściej do zagadnienia dowartościowania doświadczenia chrześcijańskiego jako sposobu przeżywania rzeczywistości doczesnej. „Doświadczenie chrześcijańskie – wyjaśnia A. Perzyński – polega na spotkaniu Boga i objawienia oraz na uczestnictwie we właściwym Słowie Wcielonymu bogactwie doświadczenia Boga-Trójcy, poprzez aktywność wiary, nadziei i miłości. Dlatego u podstaw doświadczenia chrześcijańskiego

¹³⁵ R. Murawski. *Wychowanie w wierze: co to jest?* W: *Wychowanie w wierze w kontekście przemian współczesności*. Red. R. Buchta, S. Dziekoński. Katowice 2011 s. 18. Zob. także. S. Dziekoński. *Katecheza w tajemniczeniu w wiarę*. W: *Katechetyka i katecheza u progu XXI wieku*. Red. A. Kiciński. Poznań 2007 s. 245-267.

¹³⁶ Przez doświadczenie wiary będziemy rozumieli nie jakieś nadzwyczajne emocje i doznania, ale zaangażowanie człowieka w „tworzenie” siebie, swojej egzystencji i otaczającej go rzeczywistości w świetle Osoby Jezusa Chrystusa i Jego Ewangelii. To postawa pełnej akceptacji siebie, a następnie przyjęcie prawd objawionych, które decydują o całokształcie życiowych wyborów i działań. To połączenie świata materialnego ze światem duchowym, tego, co ludzkie, z tym, co boskie. W prowadzonych rozważaniach nie będziemy też zawężali rozumienia doświadczenia tylko i wyłącznie do zetknięcia się ze świadectwem i doświadczeniem wiary innej osoby (choć jest ono cenne i budujące), ale również, a nawet przede wszystkim, będziemy wskazywali, że doświadczenie wiary jest wszędzie tam, gdzie człowiek jest zaangażowany w *aktualizację potwierdzania siebie* w świetle wiary jako wosobienie w Chrystusa. Przy czym celem nie jest sam fakt doświadczenia, lecz Bóg.

znajduje się Chrystus i On sam jest jego twórcą. Ze swej istoty dokonuje się ono zatem w Kościele Chrystusowym”¹³⁷. Zasadą doświadczenia chrześcijańskiego jest więc zarówno wewnętrzny, jak i osobowy związek człowieka z Bogiem¹³⁸. Zachodząca relacja między rzeczywistością chrześcijańską, a życiem chrześcijańskim. Rzeczywiste trwanie przy prawdzie Chrystusa i pełne wyznawanie tej prawdy w codziennym życiu człowieka.

Dlaczego zagadnienie doświadczenia chrześcijańskiego jest tak istotne w życiu religijnym, szczególnie we współczesnym świecie? Wydawałoby się, że chrześcijaństwo zakorzenione u postaw cywilizacji euroatlantyckiej nadal wyraża się w formowaniu rzeczywistości ludzkiej w duchu Chrystusowego orędzia zbawienia i przenika człowieka, rodziny, narody, szeroko pojętą kulturę substancją nadprzyrodzoną. Tymczasem religia i wiara chrześcijańska traktowana jest przez wielu ludzi, a nawet przez grupy społeczne, jako zjawisko niewiele znaczące, bez którego można żyć. Osłabła świadomość chrześcijańska i poczucie własnej tożsamości jako chrześcijanina. Dla niektórych obojętnym pozostaje, jaki system wartości czy ideologię społeczno-polityczną przyjmują. Sadzą, że poza Chrystusem znajdują szczęśliwe życie, powodzenie zawodowe i pełnię wieczną.

Przyczyną takiego stanu rzeczy jest dzisiejszy kryzys religijny, będący jednym z elementów kryzysu cywilizacji europejskiej. Jest to kryzys ducha, bowiem kwestionuje istnienie świata duchowego, transcendentnego, istnienie Boga, duszy ludzkiej. Sprowadza całą rzeczywistość do materii, natomiast poznanie do doświadczenia zmysłowego, do eksperymentalnych metod badań, do fizykalnego patrzenia na świat i życie. Najbardziej podstawowe przyczyny takiego kryzysu S. Kowalczyk sprowadza do następujących: „kryzys idei człowieka jako osoby, kryzys poprawnej idei Boga, kryzys integralnej kultury, kryzys personalnych wartości”¹³⁹.

Tendencje redukcjonistyczne proponują w miejsce chrześcijaństwa „laicki humanizm”, co w konsekwencji powoduje myślenie, że transcendencja przestaje dotyczyć naszej rzeczywistości. Stawia się przeciwieństwo między immanencją a transcendencją, naturą i łaską, teologią naukową i wiarą ludową, rozumiejąc je jako opozycyjne¹⁴⁰. Pod wpływem postmodernizmu i liberalizmu lansuje się teorie idące po linii oświeceniowego racjonalizmu i naturalizmu, określając chrześcijaństwo jako religię naturalną. „W ramach naturalistycznego patrzenia na chrześcijaństwo, chce się sprowadzić jego działalność i misję do troski nad biednymi, chorymi, ludźmi z marginesu społecznego, jakby w tych działaniach zawierała się jego istota i posłannictwo”¹⁴¹. Obserwuje się skłonność do gloryfikacji wiedzy i postępu technicznego, które mają niby rozwiązywać problemy ludzkie. Natomiast chrześcijaństwo ukazuje się jako wroga nauki, postępu, rozwoju człowieka, życia społecznego. Utrwała się negatywny obraz chrześcijaństwa ciążącego nad dziejami i krępującego wolność człowieka i społeczeństw. Pomniejsza się

¹³⁷ A. Perzyński. *Personalizm wiary według Jeana Mouroux*. Warszawa 2011 s. 128.

¹³⁸ Zob. W. Słomka. *Bóg i człowiek w doświadczeniu chrześcijańskim*. W: *Bóg i człowiek w doświadczeniu religijnym*. Red. W. Słomka. „Homo meditans” T. 4. Lublin 1986 s. 215-223.

¹³⁹ S. Kowalczyk. *Człowiek w poszukiwaniu wartości. Elementy aksjologii personalistycznej*. Lublin 2006 s. 191.

¹⁴⁰ Por. Perzyński. *Personalizm wiary* s. 135.

¹⁴¹ M. Rusecki. *Fenomen chrześcijaństwa. Wkład w kulturę*. Lublin 2001 s. 12.

jego sferę nadprzyrodzoną, genezę objawieniową i podstawową funkcję w aspekcie zbawczym. Chrześcijaństwu jako rzeczywistości objawionej odmawia się roli senso-twórczej w obszarach życia i kultury. Tymczasem w swej istocie jest ono sprzężone z całą kulturą i historią ludzi i świata. W nich egzystuje i w nich się wyraża. Tkwiąc w rzeczywistości doczesnej, kieruje ją ku transcendencji.

Sensem chrześcijaństwa jest pełnić służbę dla historii jako historii, która jest miejscem ludzkiej egzystencji¹⁴²; to dynamiczne przekształcanie ludzkiego życia w historię zbawienia. Zadaniem chrześcijaństwa jest historię zbawienia uczynić własną i ukazać ją światu w ramach dynamicznej relacji rozumienia i urzeczywistniania w czasie; historię zbawienia, która w Chrystusie osiąga swoją kulminację i spełnienie. W Nim wyjaśnia się ostateczny sens ludzkiej egzystencji i sens dziejów świata. Chrześcijaństwo jest zatem opowiedzeniem się za Chrystusem, które winno pociągać za sobą zmianę optyki widzenia otaczającego świata oraz prymat niewidzialnej rzeczywistości jako „podstawę wszystkiego”¹⁴³. To konsekwentne formowanie życia indywidualnego i społecznego wokół Osoby Jezusa Chrystusa – Syna Bożego, Boga Ojca i Ducha Świętego oraz wokół Kościoła. Chrześcijaństwo polega więc na osobowym spotkaniu i przyjęciu Trój-Osobowego Boga. W swojej pierwszej encyklice *Deus caritas est* Benedykt XVI wyjaśnia: „U początku bycia chrześcijaninem nie ma decyzji etycznej czy jakiejś wielkiej idei, ale jest natomiast spotkanie z wydarzeniem, z Osobą, która nadaje życiu nową perspektywę, a tym samym decydujące ukierunkowanie” (DCE 1). Z tego spotkania z Osobą winno rodzić się doświadczenie chrześcijańskie czytelne dla świata, czyli rozpoznawalne w chrześcijanach znaki, znamiona, ślady Boga, które wskazują na Niego i skłaniają do myślenia o Nim. Wyzwalająca obecność Boga w człowieku, która wyraża się w egzystencji ludzkiej i staje się doświadczeniem dla innych oraz wezwaniem do wolności, miłości Boga i bliźniego, prawdy i dobra, uczciwości i sprawiedliwości¹⁴⁴. Tylko w taki sposób może kształtować się era mesjańska.

Problem jednak wielu chrześcijan naszych czasów tkwi w nieumiejętności dawania świadectwa. Za mało jest tych, którzy doświadczenie chrześcijańskie wywołują i przekazują. Stąd też wiara chrześcijańska jawi się dla wielu tylko i wyłącznie jako zbiór sztywnych zasad, martwych dogmatów i reguł, których należy przestrzegać, by osiągnąć zbawienie. Jak zaznacza J. Ratzinger „w znacznej mierze nie znamy już chrześcijaństwa”¹⁴⁵. Ten brak doświadczenia chrześcijańskiego w życiu obniża skuteczność chrześcijaństwa. „Tym, co nas dzisiaj dręczy i co kwestionuje naszą wiarę, jest raczej fakt małej skuteczności chrześcijaństwa. Po dwóch tysiącach lat chrześcijańskich dziejów nie widzimy na świecie nowej rzeczywistości, lecz nadal te same okropności, zwątpienia i nadzieje co zawsze. Również w naszej egzystencji

¹⁴² Por. J. Ratzinger. *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*. Tł. Z. Włodkova. Kraków 2006 s. 259.

¹⁴³ Por. Ratzinger. *Wprowadzenie w chrześcijaństwo* s. 71.

¹⁴⁴ Zob. H. Słotwińska, W. Głowa. *Dialog Boga z człowiekiem*. Lublin 2012.

¹⁴⁵ Ratzinger. *Sól ziemi. Chrześcijaństwo i Kościół katolicki na przełomie tysiącleci. Z kardynałem Josephem Ratzingerem rozmawia Peter Seewald*. Tł. G. Sowiński. Karków 1997 s. 15.

wciąż na nowo przeżywamy bezsilność chrześcijańskiej rzeczywistości wobec innych mocy, które na nas wpływają i które są dla nas wyzwaniem”¹⁴⁶.

Napięcie pomiędzy chrześcijaństwem a rzeczywistością doczesną domaga się pozytywnej aktualizacji wiary, czyli przejście od religijnego *logos* w religijny *etos*. Poszukując nowych rozwiązań dla katechezy we współczesnym kontekście kulturowym i duszpasterskim, E. Alberich widzi potrzebę „przekształcania całości doświadczenia religijnego i chrześcijańskiego w celu realizacji nowego modelu chrześcijanina, nowej wspólnoty chrześcijańskiej, odnowionego modelu Kościoła”¹⁴⁷. Okazuje się, że chrześcijaństwo urzeczywistnione tylko w sferze dogmatyczno-pragmatycznej „przegrywa” z atrakcyjnością religii wschodnich i rozwijającymi się sektami, które proponują drogę łatwiejszą i atrakcyjną. Drogą wyjścia wydaje się być „odnowiona katecheza w ramach ewangelizacji w służbie na rzecz wiary osobowej i dojrzałej”¹⁴⁸ dająca głębokie przeżycie doświadczenia chrześcijańskiego jako zakorzenienie i zbudowanie na Chrystusie (por. Kol 2, 7) życia i działania ludzkiego. Dowartościowanie doświadczenia chrześcijańskiego przygotowuje katechizowanych do dojrzałego przeżywania swojej przynależności do chrześcijaństwa jako przyjęcie Chrystusa i trwanie w Nim poprzez wiarę i sakramenty¹⁴⁹. Chodzi o trwałą chrześcijańską inegzystencję: spotkanie z Jezusem Chrystusem, które jest jednocześnie spotkaniem z Jego Kościołem i urzeczywistnieniem Kościoła. „Dlatego – jak mówi jezuita ks. Aleksander Posacki – dziś potrzebne jest głoszenie Ewangelii takie, jak w czasach apostoelskich, z mocą, której towarzyszą znaki i cuda. Potrzebny jest powrót do doświadczenia charyzmatycznego i mistycznego wymiaru chrześcijaństwa”¹⁵⁰.

Bez żywej więzi z Chrystusem i z Jego Ewangelią nie ma ani chrześcijaństwa, ani wspólnoty Kościoła. Na tej osobistej relacji z Chrystusem osadzona jest istota katechezy, która prowadzi do komunii osobę katechizowaną z Osobą Chrystusa (por. PDK 22), czyli łączy doświadczenie ludzkie z orędziem chrześcijańskim. Jest to nie tylko proces intelektualny, ale przede wszystkim wywołana decyzja egzystencjalna, nowy dynamizm odkrywający tożsamość człowieka; ma ona realny wpływ na dokonywane wybory życiowe. Decyzja katechizowanego, aby pójść za Jezusem nie dokonuje się w samotności. Doświadczenie chrześcijańskie jest wspólnotowym przeżywaniem w grupie katechizowanych realności Kościoła jako rzeczywistego ciała społecznego wosobionego w Jezusa Chrystusa. Jak podkreśla Alberich, „istnieje doświadczenie chrześcijańskie, głównie w słuchaniu Słowa Bożego, kiedy osoba lub grupa pogłębia i wyraża własne przeżycia, przyjmując doświadczenie Chrystusa i Kościoła jako źródło sensu. Aktualizuje się w ten sposób proces identyfikacji własnej drogi doświadczeń z doświadczeniami eklezyjalnymi. To wydaje się główną treścią doświadczenia wiary, jak i

¹⁴⁶ Ratzinger. *O sensie bycia chrześcijaninem*. Tł. J. Merecki. Kraków 2006 s. 25-26.

¹⁴⁷ E. Alberich. *Katecheza dzisiaj. Podręcznik katechetyki fundamentalnej*. Warszawa 2003 s. 31.

¹⁴⁸ Tamże s. 35.

¹⁴⁹ Por. H. Wrońska. *Katecheza kulturowa wychowująca do życia chrześcijańskiego*. W: *In Persona Christi*. T. 1. Red. K. Gózdź. Lublin 2009 s. 1099.

¹⁵⁰ G. Górny. *Widmo sekularyzmu*. „Uważam Rze” 74:2012 nr 27 s. 60.

podstawowym znaczeniem wezwania do słuchania słowa Bożego i wprowadzenia go w życie”¹⁵¹.

Doświadczenie chrześcijańskie nie dokonuje się ani na poziomie empirycznym, ani psychologicznym, ani subiektywnym. Chrześcijaństwo staje się doświadczeniem dla człowieka tylko wówczas, gdy jest doświadczeniem wiary „całego Ludu Bożego w ciągu historii”. Doświadcza ten, kto słucha Słowa Bożego, medytuje je ku głębszemu rozumieniu, celebrytuje w liturgii, przeżywa w życiu Kościoła, pogłębia dla rozumienia misterium wiary oraz ukazuje w autentycznych wartościach religijnych i moralnych (por. DOK 95).

2. Doświadczenie wiary w wychowaniu wiary

W poprzednim punkcie wyjaśniliśmy sobie, że istnieje potrzeba zaciekawienia chrześcijaństwem na nowo współczesnego człowieka i wzbudzenie u niego pragnienia rzeczywistego poznania tej religii. Jednym z elementów jest wyprowadzenie najpierw wiernych poza uczucie, że wszystko od dawna wiedzą i znają, że chrześcijaństwo jest nic nie znaczącym „produktem”. Trzeba obudzić zaciekawienie bogactwem, jakie kryje w sobie chrześcijaństwo i wyzbyć się rozumienia go jako obciążającego systemu etycznego. Chrześcijaństwo to opowiedzenie się za Chrystusem i wybór konkretnego modelu życia; to droga pozwalająca w pełni zrealizować swoje człowieczeństwo¹⁵².

Podstawowym aktem bycia chrześcijaninem jest wiara. Nie oznacza ona gatunku wiedzy ani poznania intelektualnego, ani znajomości prawd dotyczących tajemnic Boga, człowieka, życia i śmierci czy rzeczy przyszłych, lecz polega na osobowym spotkaniu z Bogiem. Człowiek staje się chrześcijaninem nie przez przyswojenie sobie prawd wiary, lecz dzięki temu, że wierzy w Wydarzenie Chrystusa. Opiera się to na głębokiej osobistej relacji z Chrystusem, która jest „aktem osobistym zakotwiczonym w największej głębi ludzkiego ja”¹⁵³. Dlatego wiara jest w istotowym znaczeniu „spotkaniem z człowiekiem Jezusem i w tym spotkaniu doświadcza się, że sensem świata jest osoba”¹⁵⁴.

Wiara nabiera swojego dynamizmu wówczas, gdy wpływa znacząco na egzystencję człowieka i świata, gdy jest podstawą wszelkiej myśli i działania ludzkiego. Kiedy niewierzący i obojętni, poszukujący i grzesznicy, wierzący-niepraktykujący i niewierzący-praktykujący widzą Chrystusa w Jego wyznawcach. Doświadczenie wiary i świadectwo wierzących sprzyjają odzyskaniu i powrotowi do wiary. Jak zauważa Y. Congar, „największą przeszkodą, jaką dziś spotykają ludzie na drodze wiary, jest brak związku między wiarą w Boga lub perspektywą Jego królestwa a człowiekiem i jego ziemskimi działaniami”¹⁵⁵. Potrzeba zatem przywrócenia wierze miejsca w

¹⁵¹ Alberich. *Katecheza dzisiaj* s. 112.

¹⁵² Por. Ratzinger. *Sól ziemi* s. 15.

¹⁵³ Ratzinger. *Patrzac na Chrystusa. Ćwiczenia w wierze, nadziei, miłości*. Tł. W. Kaiser. Warszawa 1991 s. 25.

¹⁵⁴ Ratzinger. *Wprowadzenie w chrześcijaństwo* s. 78-79.

¹⁵⁵ Cyt. za: Perzyński. *Personalizm wiary* s. 134.

życiu tak, aby nie było przepaści dzielącej wiarę od jej doświadczenia. Odnajdywane muszą być ślady Boga w życiu codziennym jako weryfikacja wiary.

Przyjęcie daru wiary oznacza rzeczywistą i widoczną przemianę egzystencji opartą na zaufaniu i powierzeniu siebie Chrystusowi. „Wierzyć – naucza Benedykt XVI – to przede wszystkim znaczy uznać za prawdę to, czego do końca nie ogarnia nasz umysł. Trzeba przyjąć to, co Bóg nam objawia o sobie, o nas samych i o otaczającej nas rzeczywistości”¹⁵⁶. Wiara domaga się urzeczywistnienia i uosobienia prawy objawionej w całym życiu człowieka. Ona „jest obecna nie tylko w naszych nastrojach i przeżyciach religijnych, ale przede wszystkim w myśleniu i działaniu, w codziennej pracy, w zmaganiu się z sobą [...], ponieważ sprawia ona, że nasze życie jest przeniknięte mocą samego Boga”¹⁵⁷.

Katecheza, która „jest uprzywilejowaną formą przekazu nauki wiary, stąd należy ją uznać za jeden z najważniejszych czynników przyczyniających się do jej dojrzewania i wzrostu”¹⁵⁸, jest drogą budowania i pogłębienia własnego doświadczenia z doświadczeniem wiary. Kolejny raz oddajmy głos znawcy zagadnienia E. Alberichowi, przez którego katecheza jest określana „jako komunikacja doświadczenia wiary chrześcijańskiej [...]. U jej podstaw znajduje się zasada korelacji (lub integracji, interakcji, wzajemności) między sytuacjami ludzkimi a orędziem objawionym w konkretnym historycznym wcieleniu słowa Bożego”¹⁵⁹. W propozycjach hiszpańskiego katechetyka odnajdujemy zachętę do przywrócenia znaczenia doświadczenia w przekazie katechetycznym, który winien być pogłębioną refleksją nad doświadczeniem człowieka w świetle kluczowych doświadczeń chrześcijańskich: Izraela, Chrystusa i Kościoła¹⁶⁰. Wspomniane doświadczenia chrześcijańskie mają wartość hermeneutyczną i służą konfrontacji religijnej między osobą katechizowaną a historią zbawienia. Chodzi o zrozumienie swojej sytuacji życia przez pryzmat doświadczenia wiary przekazywanej, a także projektowanie własnej egzystencji tak, aby stała się ona doświadczeniem wiary dla innych. Jest to pomoc w podjęciu dojrzałej decyzji wiary oraz troska, aby miała ona swoje miejsce w ludzkim doświadczeniu. Bez tego punktu styczności wiary i życia, brak miejsca dla wiary w życiu publicznym, nieobecność wiary w środowisku życia społecznego powoduje, że przekazywane prawdy wiary (treść wiary – orędzie Boga) będą abstrakcyjne i potraktowane jako ciężar systemu etycznego. Dlatego „katecheza chce dotrzeć do istoty życia, potwierdzić, że w człowieku istnieje potrzeba wsłuchiwania się w słowo Boże; winna dążyć do tego, aby tam, gdzie mówi się o wierze, dyskurs dotyczył człowieka i jego świata nie jako rzeczy

¹⁵⁶ Benedykt XVI. *Homilia podczas Mszy Świętej na Krakowskich Błoniach*. Kraków 28.05.2006 r. W: *Trwajcie mocni w wierze. Przemówienia i homilie Benedykta XVI w Polsce 25-28 maja 2006*. Marki 2006 s. 90-91.

¹⁵⁷ Benedykt XVI. *Przemówienie podczas spotkania z zakonnikami i zakonnicami, z seminarzystami oraz przedstawicielami ruchów kościelnych w Jasnogórskim Sanktuarium*. Częstochowa 26.05.2006 r. W: *Trwajcie mocni w wierze* s. 56.

¹⁵⁸ Murawski. *Wychowanie w wierze: co to jest?* s. 17.

¹⁵⁹ Alberich. *Katecheza dzisiaj* s. 116.

¹⁶⁰ Por. Tamże s. 115.

dodatkowej, ale głównej. Angażuje się ona na rzecz świata bardziej zgodnego z planem Boga”¹⁶¹.

Doświadczenie wiary to nie tylko „tęcza” tworząca pomost pomiędzy wiarą egzystencjalną a wiarą doktrynalną. Jest to swego rodzaju personogeneza, czyli realizowanie i spełnianie się osoby ludzkiej (*formatio perosnalitatis*) w jej istnieniu i treściach jako konkretna realizacja w historii zbawienia¹⁶². Wiara rodzi się pod wpływem Słowa Bożego i jednocześnie jest personalną odpowiedzią człowieka objawiającemu się Bogu¹⁶³. To harmonia słowa i zdarzenia na wzór: „Słowo stało się ciałem” (J 1, 14). Słowo jest mową Boga do człowieka. Jednocześnie słowo jest zdarzeniem, a zdarzenie słowem. Człowieczeństwo Jezusa Chrystusa jest zdarzeniem słowa oraz objawieniem, mową, słowem o Ojcu oraz do Ojca. Słowo objawia konkretne zdarzenie i zdarzenie interpretuje, czyli słowo jest «stało się» zdarzeniem, a zdarzenie jest słowem. Słowo i zdarzenie nie istnieją same dla siebie, lecz skierowane są do żywej osoby. Słowo Boże zwiastowane podczas katechezy ogarnia całą osobę ludzką, całe jej jestestwo, nie tylko umysł i rozum, ale jest impulsem dla całego bytu ludzkiego. Spotkanie z Bogiem w słowie poprzez wiarę dynamizuje człowieka oraz wyzwala jego własne słowa i zdarzenia. Katechizowany stopniowo buduje doświadczenie wiary swoim życiem i działaniem według Słowa-Osoby spotkanej i przyjętej. W ten sposób, Słowo-Jezus Chrystus znajduje odzwierciedlenie w osobie ludzkiej. Człowiek staje się ikoną Boga, czyli jest tym, kim być powinien – podobnym do swego Stwórcy. Tak człowiek całym swoim istnieniem staje się słowem o Bogu i słowem do Boga¹⁶⁴. Jako świadek dla innych jest zdarzeniem, w sensie realizacji słowa Bożego, czyli obecności i działania Boga w jego życiu. Katecheza, przekazując doświadczenie wiary, pomaga wzbudzić *hic et nunc* doświadczenie wiary. Osoba katechizowana staje się konkretnym punktem odniesienia wiary jako ta, która Boga zna i oto swoim życiem ukazuje Prawdę oraz staje się drogowskazem dla innych.

Pozwolę sobie zacytować znaczący passus analizy R. Murowskiego na temat wychowania w wierze, które nie jest „dodatkiem” do przekazu informacji i wiedzy religijnej, lecz interpretacją człowieka i tym, co go przekształca. „Wiara daje człowiekowi jakieś nowe rozumienie siebie i otaczającego go świata. Pod wpływem orędzia Bożego, które człowiek przyjmuje, zmienia i przekształca się jego sposób pojmowania rzeczywistości i ustosunkowania się do niej. Jeśli więc wiara jest jakimś nowym sposobem pojmowania siebie i świata przez człowieka, to wychowanie, jako udzielenie pomocy do stania się pełnym i dojrzałym człowiekiem, nie może nie zwracać uwagi na to, jak człowiek pojmuje siebie, jakimi wartościami je wypełnia, jak ustawia hierarchię potrzeb oraz jak interpretuje swe życie w jego różnorodnych powiązaniach z otaczającym go światem. Nie może ono abstrahować od tego, co wiara mówi o człowieku, o jego życiu i

¹⁶¹ A. Kiciński. *Katecheza w służbie człowiekowi i społeczeństwu*. W: *Drogowskazy wychowania*. Red. S. Wilk, A. Kiciński, A. Łuczyński, L. Opiela, A. Smagacz. Lublin 2012 s. 163-164.

¹⁶² Por. A. Scola. *Doświadczenie człowieka. U źródeł nauczania Jana Pawła II*. Tł. P. Mikulska. Lublin 2010 s. 54-68 (*Doświadczenie i wiara*).

¹⁶³ Por. M. Majewski. *Spotkanie katechezy z teologią*. Kraków 1995 s. 95-99.

¹⁶⁴ Por. P. T. Goliszek. *Logos-Osoba w katechezie biblijnej*. W: *Obecność Biblii w katechezie*. Red. H. Słotwińska. Lublin 2008 s. 156-157.

przeznaczeniu”¹⁶⁵. Stąd też katecheza, mając na celu w przekazie wiary „oświecenie życia ludzkiego orędziem wiary, umocnienie życia wiary oraz uzdolnienie do jej uzasadnienia w świecie” (PDK 41), nie może abstrahować od doświadczenia wiary. Potrzeba raczej katechezy szukającej związku z życiem, partycypującej w życiu bieżącym katechizowanego¹⁶⁶, aż po głębokie przekształcenie jego historii w historię Chrystyczną. W tym właśnie duchu zwraca się zaproszeniem w Liście apostolskim *Porta fidei* papież Benedykt XVI, który zachęca do autentycznego nawrócenia do Pana, do nowego życia: „Dzięki wierze to nowe życie kształtuje całą ludzką egzystencję zgodnie z radykalną nowością zmartwychwstania. Na miarę jego wolnej dyspozycyjności, myśli, uczucia, mentalności i zachowania człowieka powoli są oczyszczane i przekształcane, na drodze, która nigdy tu na ziemi w pełni się nie zrealizuje. «Wiara, która działa przez miłość» (Ga 5, 6), staje się nowym kryterium inteligencji i działania, które przemienia całe życie człowieka”¹⁶⁷.

Doświadczenie wiary jest w jakimś sensie „organem” spotkania Boga i siebie samego, przez człowieka w konkretnej rzeczywistości. Dla katechizowanych tą konkretną rzeczywistością jest rodzina, szkoła, parafia, a przede wszystkim rzeczywistość eklesjalna, która jest obecna w trzech poprzednich w określony i odpowiadający środowisku sposób. „Jak zbawienie wszystkich dokonuje się przez Kościół i w Kościele, tak też można mówić, że każde doświadczenie Boga jest zakorzenione w Kościele i czerpie z niego swoją skuteczność oraz wiarygodność”¹⁶⁸. Katecheza, która jest działaniem eklesjalnym, jest również miejscem-wspólnotą doświadczenia Boga, wiary i Kościoła, bowiem, jak podkreśla A. Kiciński, „katecheza wymaga wspólnoty wiary”¹⁶⁹. Zadanie katechezy winno więc polegać „na przekazywaniu doświadczeń i na pomocy we wzbudzeniu doświadczenia” – wyjaśnia E. Alberich i konkretyzuje to szczegółowo:

1. *Wzbudzić i poszerzać doświadczenia*: wpływać na obszar własnych przeżyć i obserwować nowe rzeczywistości;
2. *Pogłębiać doświadczenia*: docierać do wymiaru tajemnicy i rzeczywistych problemów życia, odwoływać się do doświadczenia chrześcijańskiego jako klucza interpretacyjnego, wprowadzać w refleksję i medytację, umiejętność znajdowania i dostarczania właściwych narzędzi do analizy i pogłębiania doświadczeń życia;
3. *Przekazywać doświadczenia* w świetle fundamentalnego doświadczenia Chrystusa i Kościoła;
4. *Wyrażać i uczyć wyrażać doświadczenia*: tworzenie sytuacji sprzyjających wyrażaniu doświadczenia, używanie odpowiedniego języka, umiejętność utożsamiania doświadczeń życia z podstawowymi doświadczeniami chrześcijańskimi¹⁷⁰.

¹⁶⁵ Murawski. *Wychowanie w wierze: co to jest?* s. 21.

¹⁶⁶ Por. Majewski. *Tożsamość katechezy integralnej*. Kraków 1995 s. 117.

¹⁶⁷ Benedykt XVI. List apostolski *motu proprio Porta fidei* ogłaszający *Rok Wiary* nr 6 (dalej: PF).

¹⁶⁸ K. Kowalik. *Funkcja doświadczenia w teologii*. Lublin 2003 s. 190.

¹⁶⁹ Kiciński. *Katecheza w służbie człowiekowi i społeczeństwu* s. 157.

¹⁷⁰ Alberich. *Katecheza dzisiaj* s. 116.

We wszystkich tych elementach najważniejszy zawsze będzie świadomy i bezpośredni kontakt z Bogiem jako trwanie poprzez wiarę przy Chrystusie i w Chrystusie. Wreszcie Chrystyczna przemiana człowieka w „człowieka doskonałego” (Ef 4, 13).

3. Katecheza i doświadczenie

1. W zadaniu katechezy, jakim jest „rozwijanie poznania wiary” (DOK 85), „wychowanie w wierze” (PDK 37), oprócz poznania treści wiary (*fides quae*) bardzo ważnym elementem jest rozwijanie osobistej wiary, którą się wierzy (*fides qua*). Wprawdzie wiara jest aktem o spójnym charakterze, ale wyróżniamy w nim dwa wspomniane aspekty, które są nierozdzielne. Dwa aspekty jednego i tego samego aktu wiary. Jeśli mówimy na temat doświadczenia wiary, to znajduje się ono raczej na płaszczyźnie osobowej relacji człowieka do Boga (*fides qua*), lecz w nierozzerwalnej jedności z poznaniem intelektualnym (*fides quae*), które umożliwia przyłgnięcie do przesłania z pojmowalną treścią. „Wiara zatem jest doświadczeniem Boga obejmującym poznanie Go, gdyż objawienie daje dostęp do prawdy Boga, która nas zbawia (por. 2 Tes 2, 13)”¹⁷¹. Doświadczenie wiary zakłada więc „zdolność interpretowania życia ludzkiego [i wszystkich rzeczywiście doczesnych] według głębokości myśli Chrystusa” (PDK 24). Istnieje zatem ścisły związek, który łączy dynamikę rozwoju wiary z kategorią doświadczenia. Jak podkreśla E. Alberich, „bez doświadczenia religijnego wiary nie dojrzewa postawa wiary”¹⁷². Istotnym zadaniem dla katechezy będzie przekazanie prawdy wiary (treści doktryny chrześcijańskiej) z odniesieniem do doświadczenia wiary, „która przekształca osobę aż do głębi jej serca” (PF 10) i prowadzi do odzwierciedlenia poznanych treści wiary w życiu chrześcijańskim. Będzie zachęcać do ponownego odkrycia piękna i radości wiary oraz jej życiowego znaczenia. Będzie też wezwaniem do głębszego jej poznawania, aby jeszcze ściślej zjednoczyć się z Bogiem i żyć powołaniem chrześcijańskim¹⁷³.
2. Celem przekazu wiary jest spotkanie i zjednoczenie z Chrystusem. Przekaz wiary zaczyna się od głoszenia Ewangelii, będącej „Słowem żywym i skutecznym, które urzeczywistnia to, co znaczy. Nie jest to system prawd wiary i przykazań moralnych ani tym bardziej program polityczny, lecz jest to osoba: Jezus Chrystus jako ostateczne Słowo Boga, które stało się człowiekiem. [...] Celem przekazu wiary jest zatem urzeczywistnienie tego spotkania z Jezusem Chrystusem, w Duchu, aby dotrzeć do Ojca Jego i naszego, i móc Go doświadczyć. Przekazywać wiarę oznacza stwarzać w każdym miejscu i w każdym czasie warunki, aby mogło dojść do owego spotkania między ludźmi i

¹⁷¹ Międzynarodowa Komisja Teologiczna. *Teologia dzisiaj. Perspektywy, zasady i kryteria* nr 12.

¹⁷² Alberich. *Katecheza dzisiaj* s. 156.

¹⁷³ Zob. H. Słotwińska. *Katecheza miejscem odkrywania chrześcijańskiego powołania*. W: *Idźcie i nauczajcie*. Red. P. Goliszek, R. Lis. Lublin 2006 s. 7-17.

Jezusem Chrystusem. Wiara jako spotkanie z osobą Jezusa ma formę relacji z Nim, wspomnienia Go (w Eucharystii) oraz kształtowania w sobie mentalności Chrystusa, w łasce Ducha. [...] Celem przekazu wiary, celem ewangelizacji jest doprowadzenie człowieka «przez Chrystusa do Ojca w Duchu» (por. Ef 2, 18); to właśnie jest doświadczeniem nowości Boga chrześcijańskiego¹⁷⁴. W tej perspektywie katecheza, przekazując wiarę w Chrystusa, będzie stwarzała warunki¹⁷⁵, aby mogło dojść do spotkania z Jezusem, do zjednoczenia i głębokiej z Nim zażyłości (por. DOK 80). „Metody i techniki katechetyczne służyć mają [...] po to, aby Łasce przygotować drogę”¹⁷⁶.

3. Istnieje ścisły związek między życiem wiarą, a jej treścią. Poprzez autentycznych świadków lepiej jest poznawana treść wiary. Wydawałoby się, że najpierw jest przekaz treści wiary, a następnie jej poświadczenie. Tymczasem „zwiastun wiary” (por. KK 11, 17, 25) jest autentycznym doświadczeniem jedności wiary i życia. Spójność Ewangelii z działaniem w rodzinie, szkole, obowiązkowością w pracy, odpowiedzialnością w życiu społecznym poświadczą, że wiara jest natchnieniem i mocą, by w pełni się realizować jako osoba ludzka. „Nie można przekazywać tego, w co się nie wierzy i czym się nie żyje. Znakiem wiary zakorzenionej i dojrzałej jest właśnie naturalność, z jaką przekazujemy ją innym. [...] Nie można przekazywać Ewangelii, jeśli u podstaw tego nie leży «przebywanie» z Jezusem, przeżywanie wraz z Nim w Duchu doświadczenia Ojca; z drugiej zaś strony doświadczenie «przebywania» skłania do zwiastowania, głoszenia, dzielenia się tym, co się przeżyło, doświadczyło jako dobrego, pozytywnego i pięknego”¹⁷⁷. Przekaz wiary jest „doświadczeniem każdego chrześcijanina i całego Kościoła, [...] jest to] świadczenie o tym, jak wiara chrześcijańska daje jedyną pełną odpowiedź [...] na problemy i nadzieje, jakie życie stawia przed każdym człowiekiem i każdym społeczeństwem”¹⁷⁸. W procesie przekazywania daru wiary swój znaczący udział mają katecheci, wspierani przygotowanymi pakietami edukacyjnymi do nauczania religii¹⁷⁹. Życie wiary, choć jest darem Boga, przekazywane jest za pośrednictwem innych ludzi, od których człowiek pozostaje zależny, również w życiu wiary. Wiara rozwija się wówczas, kiedy jest przekazywana. Zatem droga życia wiary przebiega wraz z innymi i przez innych we wspólnocie Kościoła jako wspólnocie zjednoczonej wokół życia wiary. „Wydaje się, że dzisiaj wiara może wzrastać nie tylko wtedy, gdy jest przeżywana jako doświadczenie doznawanej miłości, - zaznacza J. Michalik - ale musi się umacniać w

¹⁷⁴ Synod Biskupów. XIII Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne. *Nowa ewangelizacja* nr 11. Por. także. DOK 100.

¹⁷⁵ Zob. Wrońska. *Znaczenie wspólnoty w katechetycznym przepowiadaniu słowa Bożego*. W: *Seminare*. Red. H. Stawniak. Kraków 2009 s. 53-59.

¹⁷⁶ Murawski. *Wychowanie w wierze: co to jest?* s. 19.

¹⁷⁷ Synod Biskupów. XIII Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne. *Nowa ewangelizacja* nr 12.

¹⁷⁸ Tamże.

¹⁷⁹ Zob. P. Mąkosa. *Wychowanie do wiary w wybranych podręcznikach do nauczania religii w klasach IV-VI szkoły podstawowej*. „Katecheta” 50:2006 nr 9 s. 4-11.

tych najprostszych relacjach z ludźmi, we wspólnotach żywego Kościoła”¹⁸⁰. Jednakże odpowiedzialność za przyjęcie, rozwój i wzrost wiary spoczywa na konkretnym człowieku.

4. Aby wiara miała się na czym oprzeć i z czego czerpać soki życiowe, potrzebuje na początku tego pierwotnego środowiska, którym jest rodzina, będąca pierwszym miejscem wychowania w wierze (por. KKK 2685). „W przestrzeni rodzinnej wychowanie do wiary ma przede wszystkim postać wychowania dziecka do modlitwy. Wspólna modlitwa z dzieckiem pomaga rodzicom przyzwyczaić dziecko do obecności kochającego Boga, uczyć je rozpoznawać, a także pozwala im stawać się wiarygodnymi świadkami wobec samego dziecka”¹⁸¹. Rodzice, przekazując własne doświadczenia wiary, miłości i modlitwy, realizują katechezę rodzinną¹⁸², która „wyprzedza każdą inną formę katechezy, towarzyszy jej i poszerza ją” (CT 68). Nawet „dwie lekcje religii tygodniowo nie zastąpią obowiązku przekazywania wiary przez rodziców”¹⁸³ – wyjaśnia Michalik.

Katecheza winna być odnowionym wołaniem, echem, pouczeniem, mową autentyczną i pobudzającą o Boga, który „naprawdę istnieje, żyje, jest osobą, opiekuje się, jest nieskończenie dobry; wręcz jest nie tylko dobry sam w sobie, ale także niezmiernie dobry dla nas, jest naszym Stwórcą, naszą prawdą, naszym szczęściem, do tego stopnia, że kiedy człowiek usiłuje skierować swój umysł i serce w kontemplacji ku Bogu, wypełnia najwznioślejszy i najpełniejszy akt swej duszy, akt, który także dziś może i powinien być kulminacją niezliczonych dziedzin ludzkiej aktywności, z którego otrzymują one swą godność”¹⁸⁴. „Dla katechezy odnowionej, żywymi źródłami wiary”¹⁸⁵, jakimi są teksty II Soboru Watykańskiego i *Katechizm Kościoła Katolickiego*¹⁸⁶, celem będzie wiarę potwierdzić, rozważyć, na nowo zaproponować i doprowadzić do komunii z Jezusem Chrystusem, aby człowiek mógł być żywym znakiem Jego obecności.

¹⁸⁰ J. Michalik. *Wokół Roku Wiary*. Częstochowa 2012 s. 99.

¹⁸¹ Synod Biskupów. XIII Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne. *Nowa ewangelizacja* nr 22.

¹⁸² Podkreślając znaczącą rolę katechezy rodzinnej (katechezy w rodzinie), nie pomijamy tu katechezy szkolnej czy parafialnej. Dla nich doświadczenie wiary wyniesione z domu rodzinnego jest fundamentalne. Owo podkreślenie katechezy w rodzinie wynika z faktu, że w dokumentach na Rok Wiary została ona szczególnie zauważona. Wyłania się jednak w tym miejscu propozycja, a zarazem potrzeba oddzielnego opracowania na temat katechezy w tych podstawowych środowiskach, w kontekście Roku Wiary.

¹⁸³ Michalik. *Wokół Roku Wiary* s. 97.

¹⁸⁴ Benedykt XVI. *Katecheza wygłoszona przez 10 października 2012 r.* [online] [dostęp: 18.08.2012]. Dostępny w Internecie: <<http://ekai.pl/biblioteka/dokumenty/x1469/katecheza-wygloszona-przez-benedykta-xvi-pazdziernika-r/>>. Por. także. Paweł VI. *Homilia na zakończenie ostatniej sesji Soboru 7 grudnia 1965 r.* AAS 58 (1966) 52-53.

¹⁸⁵ Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji. *Żyć Rokiem Wiary* s. 141

¹⁸⁶ Zob. M. Zajac. *Dekada polskiego wydania Katechizmu Kościoła Katolickiego. Próba oceny konsekwencji dla katechezy*. RT 51:2004 z. 6 s. 159-173.

LITURGIA ŻYWA KATECHEZA

Liturgia jest mową Boga skierowana ku człowiekowi jak również jest mową człowieka skierowaną ku Bogu. Jest mistyczną czasoprzestrzenią spotkania człowieka z Bogiem, z historią zbawienia i wprost tworzy dzieje objawienia i zbawienia. Centralne wydarzenia trynitarnej Ekonomii Zbawienia, Paschalne Misterium Chrystusa jest uobecnianie i kontynuowanie w celebracji liturgicznej. Przez Osobę Ducha Świętego człowiek ma udział w wydarzeniach zbawczych oraz otrzymuje łaskę by mógł stawać się nowym stworzeniem w Chrystusie. W tym sensie przejawia się katechetyczny charakter liturgii, która zbawienie uobecnia, przekazuje oraz zespolą osobę ludzką z Trój-Osobowym Bogiem. Liturgia zatem jest żywą katechezą opartą o osobowe zespolenie człowieka z Bogiem, który przenika całą jego egzystencję, doskonali, uświęca i pozwala osobie ludzkiej stawać się i ciągle spełniać.

1. DOŚWIADCZENIE OSOBY JEZUSA CHRYSZTUSA

Jednym z najważniejszych doświadczeń zbawczych w liturgii dla człowieka wierzącego jest doświadczenie Osoby Jezusa Chrystusa. Uczestnik liturgii spotyka w celebracji żywą Osobę Chrystusa. Przez Jego Osobę i w Jego Osobie cały człowiek doświadcza i jednoczy się z Osobą Boga przez pośrednictwo Osoby Ducha Świętego.¹⁸⁷

Osoba Chrystusa jest obecna rzeczywiście w liturgicznej celebracji, która uobecnia całe dzieło zbawcze. Chrystus jest tym, który przemawia, uświęca i zbawia. To, co zostało uczynione i dokonane przez Chrystusa, jest rzeczywiście uobecnione w liturgii. Nie oznacza to tylko ponownego przywołania myśłą, wysłowieniem czy gestem. Uobecnienie, to rzeczywiste przychodzenie Chrystusa do wspólnoty wiernych i realna obecność Jego Żywej Osoby. Ta obecność nie polega na powtórzeniu historycznego wydarzenia, narodzenia czy zmartwychwstania, lecz jest to obecność przeszłości w teraźniejszości¹⁸⁸. W te wydarzenia włącza się obecność człowieka, która polega na przyjmowaniu, oddawaniu czci, chwały i wysławianiu oraz jednoczeniu się z Osobą Chrystusa.

W liturgicznej celebracji wciąż przychodzi żywy Chrystus, jest rzeczywiście obecny, przynosi zbawienie. W całym tym wydarzeniu zbawczym uczestniczy człowiek spotykając i doświadczaając na sposób rzeczywisty żywą Osobę Jezusa. Skoro Osoba Jezusa Chrystusa jest obecna w sposób żywy i realny w liturgii, to cały rok liturgiczny wypełniony jest życiem Chrystusa. Wszystkie okresy roku liturgicznego uobecniają zbawcze dzieło Pana¹⁸⁹. Przez cały rok liturgiczny uobecnianie są w Kościele misteria życia Chrystusa, „uobecniają się niejako w każdym czasie, aby wierni zetknęli się z nim i dostąpili łaski zbawienia”¹⁹⁰. Podstawą chrześcijańskiego świętowania i

¹⁸⁷ B. Nadolski. *Wprowadzenie do liturgii*. Kraków 2004 s. 111.

¹⁸⁸ „Boże, Ty w dniu dzisiejszym za przewodem gwiazdy objawiłeś Jednorodzonego Syna swojego poganom, ...” (Kolekta w uroczystość Objawienia Pańskiego).

¹⁸⁹ Z. Wit. *Liturgia*. W: *Być chrześcijaninem*. Red. M. Rusecki. Lublin 2007 s. 461.

¹⁹⁰ KL 102.

celebrowania roku liturgicznego jest Eucharystia. Ma ona szczególne znaczenie przy obchodzie świąt i okresów liturgicznych. Uobecniony Chrystus w Eucharystii przychodzi do wiernych, do każdego człowieka z osobna. Przychodzi z pełnią łask tej tajemnicy, którą zwiastuje dane święto.

Doświadczenie i spotkanie Osoby Chrystusa w liturgii ma szczególne miejsce w Eucharystii. Będąc centrum i życiem całej działalności Kościoła, Eucharystia żywi i rozwija inegzystencję Chrystusa w człowieku oraz człowieka w Chrystusie. Chrystus w Eucharystii daje siebie samego. Daje siebie, jako pokarm i napój. Jego substancja życia jest pożywieniem dla każdego wierzącego. Owo udzielenie się przez święte postacie jest przyczyną istnienia wewnętrznego Chrystusa i człowieka. W Komunii Eucharystycznej Chrystus jest w człowieku, zaś człowiek jest w Nim. Prawdę tę podkreśla św. Augustyn twierdząc, że wierzący przyjmując Komunię Świętą przyjmuje Chrystusa, ale również Chrystus niejako „spożywa” przyjmującego. Należy rozumieć, że Chrystus obecny w celebracji liturgicznej dokonującej się w Kościele przyjmuje uczestnika liturgii do wspólnoty swego życia.¹⁹¹ Eucharystia jest rzeczywistym udziałem w życiu Chrystusa, zaś spożywanie Ciała i Krwi jest rzeczywistym przyjęciem Jezusa. W tym Najświętszym Sakramencie Osoba Chrystusa jest Logosem, a pokarm eucharystyczny jest wieczną i świętą prawdą Logosu, Stwórcy, Odkupiciela i Zbawiciela¹⁹².

Liturgia uobecnia dzieło zbawcze Jezusa. Jest to uobecnienie historycznych wydarzeń z Jego życia. Misterium Chrystusa to obecność Jego samego, to przede wszystkim możliwość bezpośredniego, realnego, osobowego spotkania się z Nim. Doświadczenie spotkania nie oznacza przeszłości, owo spotkanie w liturgii dzieje się aktualnie. Przez liturgię przeszłość jest przełożona „przetłumaczona” na teraźniejszość, na obecną chwilę celebracji. Wydarzenia zbawcze w sposób szczególny są blisko człowieka. Podczas sprawowania obrzędów świętych nie ma już „odległości”, jest tylko „bliskość”. Jest bezpośredniość do Osoby Chrystusa obecnego w misterium liturgii. Nie ma już konieczności myślenia sięgającego w przeszłość. Liturgia w sposób mistyczny łączy historię z teraźniejszością¹⁹³.

Uobecnienie Chrystusa i Jego czynów zbawczych w liturgii nie oznacza powtórzenia wydarzenia historycznego w sensie dosłownym. Jednorazowość i niepowtarzalność należy do istoty historii. W liturgii nie chodzi o to, by powtarzać to, co minęło. Chrystus – Jego Osoba, życie i dzieło zbawcze jednocześnie są historyczne i obecne aktualnie w akcie liturgicznym. Człowiek wierzący uczestniczący w liturgii spotyka Chrystusa realnie i bezpośrednio¹⁹⁴. Misterium liturgiczne pozwala osobie ludzkiej spotkać się i doświadczyć żywej, realnej Osoby Chrystusa. Nie jest to przedstawienie dramatyczne, ani pobożne wspomnienie, ale rzeczywista obecność zbawczych dzieł Jezusa Chrystusa¹⁹⁵.

¹⁹¹ Jan Paweł II. Encyklika *Ecclesia de Eucharistia* nr 22.

¹⁹² Por. Cz. Bartnik. *Obecność Chrystusa w Eucharystii*. W: tenże. *Eucharystia*. Lublin 2005 s. 21-33.

¹⁹³ Por. R. Guardini. *O duchu liturgii*. Tłum. M. Wolicki. Kraków 1996; K. Gózdź. *Nurt witalistyczno-fenomenologiczny. Antropologia Romano Guardiniego*. W: tenże. *Teologia człowieka. Z najnowszej antropologii niemieckiej*. Lublin 2006 s. 140-146.

¹⁹⁴ Por. R. Guardini. *Bóg daleki, Bóg bliski*. Tłum. I. Klimmer. Poznań 1991 s. 144-152.

¹⁹⁵ Por. M. Works. *Człowiek w misterium liturgii. Antropologiczny wymiar liturgii w ujęciu Romana Guardiniego*. Opole 2007 s. 71.

Rozważając fenomen liturgii autorowi zależy, aby ukazać znaczenie tego misterium celebrowanego w Kościele dla życia konkretnej osoby indywidualnej jak również dla osoby społecznej (wspólnota eklezjalna, naród, państwo, rodzina)¹⁹⁶. Człowiek uczestniczący w liturgii doświadcza obecności żywej realnej Osoby Chrystusa. Dochodzi do osobowego spotkania Chrystusa z człowiekiem i człowieka z Chrystusem. Chrystus niejako „wnika” w wewnętrzny świat osoby ludzkiej, zaś cały człowiek z duszą i ciałem „wnika” w osobę Chrystusa. Ta relacja inegzystencji „dotyka” konkretną osobę ludzką jak również odnosi się do wspólnoty, do chrześcijańskiego ogółu. Odkupiciel przychodząc do człowieka, czyni go zdolnym i otwartym do wspólnoty z Bogiem, z drugim człowiekiem, każdą naturalną wspólnotą. Umożliwia osobowe wychodzenie do siebie i zespalandie się we wzajemnej *communio personarum*. Jest to akt liturgicznego personalizmu. Kościół przez sprawowane misteria „otwiera człowiekowi oczy na sens jego własnej egzystencji”¹⁹⁷. Człowiek staje się w pełni osobą, spełnia się, jest zgodnością z zamysłem Stwórcy, który stworzył go na swój obraz i podobieństwo. Owo spełnienie dokonuje się we wspólnocie celebrującej liturgię.

Omawiając istotę i ducha liturgii i uobecnionych w niej wydarzeń zbawczych, które pozwalają człowiekowi doświadczyć i spotkać na sposób żywy i rzeczywisty Osobę Chrystusa, nie można zapomnieć o Osobie, która jest sprawcą tych misteriów. Nie kwestionując centralnej i kluczowej roli Chrystusa w liturgii, należy wskazać koniecznie na działanie Ducha Świętego, na Jego Osobę. Osoba Ducha Świętego uobecnia Osobę Chrystusa w celebracji liturgicznej, w zgromadzeniu liturgicznym, w Słowie Bożym, w osobie celebransa. To Duch Święty jest sprawcą obecności wydarzeń zbawczych „tu” i „teraz” w liturgii¹⁹⁸. Dzięki Niemu dochodzi do osobowej zażyłości człowieka z Chrystusem, którego uobecnia z Jego życiem, słowami, gestami i czynami. Wreszcie to Osoba Ducha Świętego uświęca uczestnika i całe zgromadzenie liturgiczne. Działanie Ducha Świętego sprawia, że uobecnienie żywej i realnej Osoby Chrystusa, wydarzeń zbawczych z Jego życia, nie jest tylko psychologicznym wspomnianiem, ale zbawienie dzieje się i dokonuje się w obecnej chwili liturgicznej celebracji¹⁹⁹.

2. DOŚWIADCZENIE OSOBY DUCHA ŚWIĘTEGO

Wyjaśniając liturgię chrystocentrycznie, jej istotę, ducha, personalność oraz rozumiejąc ją, jako żywą katechezę, należy ukazać jej wymiar pneumatologiczny. Celebacja liturgiczna będąc miejscem katechezy stanowi czasoprzestrzeń, w której człowiek doświadcza i spotyka Osobę Ducha Świętego. W poprzednim paragrafie wyjaśniono, że liturgia uobecnia historyczne czyny zbawcze Jezusa Chrystusa. Ukazano dynamiczną

¹⁹⁶ Cz. Bartnik. *Osobowy byt Kościoła*. W: tenże. *Chrześcijaństwo personalistyczne*. Lublin 2003 s. 181-191; zob. K. Belch. *Osoba ludzka centralną wartością w społeczności*. „Personalizm” 10:2006 s. 79-92.

¹⁹⁷ Jan Paweł II. *Świadectwo życia w Chrystusie w Kościele – wspólnocie prorockiej*. W: *Dzieła zebrane. Katechezy*. T. 7. Kraków 2007. S. 464.

¹⁹⁸ Por. B. Nadolski. *Duch Święty w liturgii*. W: Jan Paweł II. *Dominum et Vivificantem. Tekst i komentarze*. Red. A. L. Szafrński. Lublin 1994 s. 221-231.

¹⁹⁹ Por. H. J. Sobeczko. *Liturgia epifanii Ducha Świętego*. W: tenże. *Servitium liturgiae*. Opole 2004 s. 317-324.

rzeczywistość osobowego spotkania człowieka z Osobą Jezusa Chrystusa. Wskazano również, że w liturgii, dochodzi w aktualnym momencie jej celebracji do udzielania się Chrystusa człowiekowi, na sposób osobowy. On również udziela człowiekowi zbawienia²⁰⁰.

Udział w Misterium Paschalnym człowiek zyskuje w Duchu Świętym i przez Jezusa Chrystusa zostaje włączony w Boże życie i miłość. Liturgia przez celebrację urzeczywistnia Misterium Paschalne w Kościele, jednakże dokonuje tego za sprawą Ducha Świętego. Katechizm Kościoła Katolickiego wyjaśnia działanie Ducha Świętego podkreślając, że jest „sprawcą cudownych dzieł Bożych” i dopowiada: „Jest pragnieniem i dziełem Ducha w sercu Kościoła, abyśmy żyli życiem Chrystusa Zmartwychwstałego”²⁰¹. Pneumatologiczną interpretację poświadcza Jan Paweł II w encyklice *Dominum et Vivificantem*, kiedy pisze: „Duch Święty sprawia, że Chrystus, który odszedł, przychodzi – teraz i zawsze – w nowy sposób. To nowe przychodzenie Chrystusa za sprawą Ducha Świętego i jego stała obecność i działanie w życiu duchowym dokonują się w rzeczywistości sakramentalnej”²⁰².

Osoba Ducha Świętego jest życiem, które umożliwia i skutecznia każdą celebrację liturgiczną. Bez Jego tchnienia nie ma przepowiadania, modlitwy, adoracji sakramentów. W szczególności sakramenty są wypełnione Duchem Świętym oraz Jego Osobę zapośredniczają. On urzeczywistnia wspólnotę człowieka z całą Trójcą Świętą. Wspólnota człowieka ze Wspólnotą Osób Trójjedynego Boga jest owocem miłości Ducha Świętego. Celem Ducha Świętego w każdej czynności liturgicznej jest doprowadzenie do komunii z Chrystusem. Owo zjednoczenie należy rozumieć, że „jest uczestnictwem w życiu trynitarnym, realizowanym przez działanie Ducha Świętego”²⁰³. Można powiedzieć, że Paraklet w każdej celebracji jest mistycznym „Medium” sprawiającym obecność Zbawiciela. „W każdej bowiem celebracji następuje wylanie Ducha Świętego, który aktualizuje jedyne Misterium”²⁰⁴.

To, czego dokonał Zbawiciel przez swoją mękę, śmierć, zmartwychwstanie i wniebowstąpienie, Duch Święty uobecnia w liturgii. On wskrzesił Jezusa z martwych i On czyni Go obecnym pośród wierzących. Z Jego inicjatywy spotkanie z Chrystusem dla człowieka jest możliwe. Duch Święty również skutecznie przyjmuje Chrystusa przez człowieka. Jest sprawcą i przyczyną zażyłości z Chrystusem. Człowiek musi tylko otworzyć swój świat osoby, bo głównie w niej dochodzi do komunii z Chrystusem. Ale nawet i tu człowiek doświadcza działania Ducha Świętego, bo to On otwiera człowieka na działającą moc dzieła zbawienia uobecnionego w liturgii.

Refleksję o realnym spotkaniu człowieka z Osobą Ducha Świętego, najczęściej można spotkać w literaturze teologicznej dotyczącej sakramentów²⁰⁵. Jako ożywiciel sakramentów urzeczywistnia On sakrament,

²⁰⁰ Por. K. Kaucha. *Liturgia*. W: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*. Red. M. Rusecki. Lublin 2002 s. 757.

²⁰¹ KKK 1091.

²⁰² DV 61.

²⁰³ K. Guzowski. *Symbolika trynitarza Brunona Fortego*. Lublin 2004 s. 359.

²⁰⁴ H. Słotwińska, W. Głowa. *Przepowiadanie o sakramentach w katechezie i w homilii*. Lublin-Przemyśl 2001. s.43.

²⁰⁵ A. Czaja. *Ożywiciel świętych sakramentów*. W: tenże. *Credo in Spiritum Vivificantem. Pneumatologiczna interpretacja Kościoła jako komunii w posoborowej teologii niemieckiej*.

jest również Dawcą sakramentu, w którym sam siebie daje. Jest Darem sakramentu i jako Osoba zapośrednicza i umożliwia w Osobie Chrystusa osobowe bycie człowieka. Dzięki Duchowi Świętemu dokonuje się wzajemne osobowe oddanie człowieka jak również osobowe oddanie się Chrystusa i wspólnoty wierzących. Inspiratorem i sprawcą owego osobowego oddania i zjednoczenia jest Duch Święty. On przekazuje „życie Chrystusowe”²⁰⁶, człowiekowi, wspólnocie i całemu światu. Dokonuje także zespolenia człowieka z całą Trójcą Świętą. Przekazuje życie, jako dar niepodzielnej Trójcy. Przez ten owoc Ducha Świętego człowiek żyje życiem, jakim żyje Wspólnota Osób – Ojca, Syna i Ducha Świętego. To życie jest zasadą wewnętrznej jedności Kościoła na wzór Trój-Osobowego Boga²⁰⁷.

Człowiek i wspólnota wierzących przez celebrację liturgiczną jest zaproszony i włączony w życiodajną wspólnotę Trójcy Świętej i do wspólnoty z Nią. Wejście w tę Wspólnotę Osób zaczyna się w Duchu Świętym²⁰⁸. On nie oddzielając się przy tym od Osoby Ojca i Syna oraz ich działania przekazuje życie Boże całemu stworzeniu i doprowadza je do pełni. W tym działaniu, osobowe „Ja” Ducha Świętego, splata się przez Boże życie z osobowym „ja” człowieka tak, że staje się jego własnym „ja” nie naruszając osobowej tożsamości Ducha Świętego ani obdarowanego Nim człowieka. Tak oto Duch Święty w liturgii uobecnia zbawcze dzieła Jezusa i całą Jego Osobę²⁰⁹. W Duchu Świętym możliwym staje się spotkanie, doświadczenie i przyjęcie Chrystusa. Wydarzenie to dzieje się poprzez wiarę, którą Duch Święty wzbudza i pomnaża²¹⁰.

Paschalne Misterium Chrystusa uobecnianie w liturgii łączy się nierozzerwalnie z pentekostalnym darem Ducha Świętego. Duch jest inicjatorem i sprawcą oddania się Chrystusa człowiekowi oraz człowieka Chrystusowi. Jego darem jest udzielanie się Boga i przyjmowanie człowieka. W szczególny sposób w sakramencie chrztu za sprawą Ducha Świętego rozpoczyna się rzeczywiste życie człowieka w jedności z Bogiem²¹¹. Przez Chrzest przychodzi do człowieka Osoba Ducha Świętego. On, niejako, przelewa się cały do duszy człowieka, a jako Osoba Trójcy sprawia, że od chrztu człowiek uczestniczy w trynitarnej Ekonomii Zbawienia.²¹² Dzięki działaniu Ducha Świętego chrzest jest wszczepieniem człowieka w tajemnicę paschalną Chrystusa, dzięki czemu ochrzczony otrzymuje nowe życie z Chrystusem i w Chrystusie, sam zaś staje się nowym stworzeniem²¹³.

Lublin 2003 s. 170-198; N. Bux. *Obecność Ducha Świętego w sakramentach według Katechizmu Kościoła Katolickiego*. W: *Tajemnica Trójcy Świętej*. Kolekcja Communio 13. Poznań 2000 s. 452-464.

²⁰⁶ KK 7.

²⁰⁷ Por. T. Dola. *Kościół sakramentem Trójjedynego Boga*. RT 43:1996 z. 2 s. 67-78.

²⁰⁸ Por. J. Moltman. *Der Dreieinige Gott*. W: *Der Gott der Hoffnung*. Red. K. Góźdz. Lublin 2006 s. 145-164.

²⁰⁹ Por. Cz. Bartnik. *Z fenomenologii liturgii*. W: *Myśl eschatologiczna*. Red. tenże. Lublin 2002 s.323.

²¹⁰ A. Czaja. *Ożywciciel świętych sakramentów* 179-180.

²¹¹ Por. M. Works. *Człowiek w misterium liturgii* s. 57, 72, 87.

²¹² K. Góźdz. *Sakramenty*. W: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*. Red. M. Rusecki. Lublin 2002 s. 1065.

²¹³ Por. M. Rusecki. *Objawieniowy charakter chrztu*. W: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*. Red. H. Słotwińska. Lublin 2007 s. 54-55.

Życie udzielone w czasie chrztu mocą Ducha Świętego w Eucharystii otrzymuje szczytowe urzeczywistnienie, bowiem w Eucharystii jest uobecnione całe misterium zbawienia, którego dokonał Chrystus. W Najświętszej Eucharystii sam Jezus Chrystus udziela się człowiekowi i daje życie wspólnocie Kościoła²¹⁴. Uobecnia się w niej rzeczywiście i cieleśnie Chrystus, który przez swoje Ciało ożywione i ożywiające Duchem Świętym, daje siebie człowiekowi i daje ludziom życie²¹⁵. On uobecnia Chrystusa ożywiając Jego Ciało jak w chwili zmartwychwstania. Ożywiciel sprawia, że Ciało Chrystusa ożywia tych, którzy przyjmują Komunię Świętą. Owocem działania Parakleta jest *koinonia* – *communio* z Chrystusem i w Chrystusie²¹⁶.

Duch Święty uobecniając wydarzenia zbawcze i przemieniając dary ofiarne w Ciało i Krew powoduje, że wierni przyjmując Komunię Świętą jednoczą się na wzór Trójcy Świętej²¹⁷. Człowiek już nie jest tylko dla siebie, ale staje się darem dla innych i spełnia się, jako osoba czyniąc bezinteresownie wszystko dla drugiego i innych. Przyjęcie Ciała i Krwi przez człowieka sprawia, że zostaje napełniony Duchem Świętym²¹⁸. Jego Osoba wnika i zespala się z osobą ludzką. Stają się jedno i dzięki temu możliwa jest jedność z Chrystusem, który zawsze był jedno z Ojcem i Duchem. Przelanie się Osoby Ducha do osoby ludzkiej daje łaskę Ożywiciela i dar nieśmiertelności w Eschatonie. W Eucharystii uobecniona przeszłość przedstawia również eschatyczną przyszłość. Jako „Sakrament Sensu²¹⁹” jest introdukcją w przestrzeń i rzeczywistość eschatologiczną²²⁰. W czasie liturgii wieczność wkracza w doczesność. Duch Święty pozwala zasmakować tego, co będzie w wieczności. Uczestnicy Eucharystii stoją niemalże w przedśionku rzeczywistości eschatycznej. Sama Msza Święta jest jakby preludium uczyty niebieskiej, progiem do niebieskiego Jeruzalem.

Liturgia jest epifanią prawdy Boga, prawdy o Bogu i prawdy o człowieku. Jest miejscem spotkania człowieka z Osobami Trójjedyne Boga. On niesie człowiekowi życie. Tego Życia udziela człowiekowi Duch Święty. Jego Osoba sprawia, że Chrystus uwielbiony jest obecny w działaniu liturgicznym i On również kontynuuje dzieło zbawcze Chrystusa w Kościele²²¹. Ożywiciel liturgii sprawia „bliskość” Boga i człowieka w zbawczym dialogu. Dzięki tej zażyłości z Ojcem przez Chrystusa w Duchu Świętym człowiek zaczyna stawać się w sposób pełniejszy bytem osobowym.

3. DOŚWIADCZENIE SPEŁNIENIA OSOBOWEGO

²¹⁴ Por. J. Moskałyk. *Eucharystyczna moc jednoczenia wiernych*. W: *Eucharystia*. Red. Cz. Bartnik. Lublin 2005 s.172-188.

²¹⁵ Por. DK 5.

²¹⁶ Por. KKK 1325.

²¹⁷ Por. J. Szymik. *Vinculum amoris. Duch Święty dogmatu trynitarnego*. RT 49:2002 z.2 s. 89-99.

²¹⁸ Por. B. Migut. *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*. Lublin 2007 s. 241-242.

²¹⁹ „Zapraszam Was do wspólnoty – do tej wspólnoty, którą przez pokolenia kształtuje Chrystus. On nie przestaje człowiekowi znużonemu, zagubionemu, człowiekowi który cierpi, który gubi poczucie sensu – przywracać Sens. Eucharystia jest sakramentem tego wielkiego Sensu”. Jan Paweł II. *Przemówienie powitalne na lotnisku Okęcie*. Warszawa 8 czerwca 1987. W: *Drogowskazy dla Polaków Ojca Świętego Jana Pawła II*. T. 2. Kraków 1999 s. 354.

²²⁰ Por. J. Szymik. *Eucharystia jako sakrament Sensu*. W: tenże. *Teologia na początek wieku*. Katowice-Ząbki 2001 s. 198-199.

²²¹ Por. KKK 1092.

Doświadczenie Osoby Chrystusa w liturgii i doświadczenie Jego Misterium Paschalnego w Duchu Świętym oraz wkroczenie w historię zbawienia powoduje odnowienie całego człowieka wraz z całym stworzeniem²²². Uczestnicząc w liturgii człowiek dojrzewa do autentycznego człowieczeństwa i doświadcza głębi swojego wewnętrznego świata osoby. W Osobie Chrystusa odnajduje siebie. On stwarza człowiekowi możliwość pełnej świadomości i uczestnictwa swojej osoby. Tylko Jezus posiada absolutną znajomość człowieka i wiedzę o głębi jego osoby, bowiem „nikt nie jest osadzony w ludzkim losie jak On. Nikt też nie może zbliżyć się do człowieka, jak On”²²³

W Liturgii Bożej życie Chrystusa przez Ducha Świętego ogarnia całego człowieka, jego ciało i duszę oraz jego osobę, która jest nadsyntezą ciała i duszy. Stąd człowiek zostaje ontycznie odnowiony do nowego życia. Wszystko zatem, co dokonuje się w liturgii służy, aby człowiek odrodził się w Chrystusie i Duchu Świętym do nowego życia i aby był w nim ukształtowany Chrystus. Odrodzenie człowieka to skutek udzielonego w liturgii życia nadprzyrodzonego. Nadprzyrodzone życie darowane jest człowiekowi w Jezusie Chrystusie. Sprawcą tego życia w człowieku jest Duch Święty. On swoją mocą wypala w człowieku wszelką „starość” i wlewa źródło nowego życia. Uczestnik liturgii otrzymuje nowe życie przede wszystkim w sakramentach.

Nadprzyrodzone życie Boże, które człowiek otrzymuje, uświęca wszystkie wydarzenia jego życia. Przyjęcie z wiarą sakramentów włącza człowieka w życie i ofiarę Chrystusa. Człowiek zaczyna wtedy żyć dynamiką zbawczej miłości. Jednocząc się z Chrystusem człowiek otrzymuje dar nowego życia. Zaczyna żyć i działać tak jak Chrystus. Doświadczając tego jak Jezus oddał się Ojcu i ludziom, człowiek sam przyjmuje postawę oddania siebie Bogu i ludziom. Dochodzi wówczas do zjednoczenia z Chrystusem i Ojcem. Liturgia zatem prowadząc do osobowego zespolenia człowieka z Bogiem inicjuje również jego postawę na wzór Chrystusa. Pełni wówczas rolę wychowawczą, prowadząc i zachęcając do postawy „być darem dla innych”. O ile osobowe zjednoczenie jest mistyczno-ontyczne, o tyle postawa wierzącego jest jednoczeniem się z Chrystusem przez czyn. Tu liturgia okazuje się skuteczną katechezą²²⁴. Nie tylko oddaje chwałę Bogu i uświęca człowieka, ale wychowuje go do konkretnych postaw, zachowań na wzór Chrystusa²²⁵. Życie Pana objawiały właśnie słowa i czyny.

Wszystko, czego dokonał Chrystus w swoim życiu, w liturgicznej celebracji wkracza wraz z Nim w ludzką egzystencję. Jego miłość staje się normą życia dla człowieka. W liturgii człowiek tę miłość niejako „wchłania” w siebie, i staje się ona źródłem nowego życia tak, że człowiek staje się nowym stworzeniem. Kiedy zaś człowiek staje się homo novus²²⁶, Bóg przez niego

²²² Por. M. Works. *Człowiek w misterium liturgii* s. 48.

²²³ R. Guardini. *Bóg daleki, Bóg bliski* s. 160.

²²⁴ Por. KL 33; 21; 24; 35.

²²⁵ A. Hajduk. *Wychowanie liturgiczne w katechezie*. W: *Katechetyka materialna*. Red. J. Stala. Tarnów 2002 s. 93-133.

²²⁶ Por. A. Nowak. *Homo religiosus*. Lublin 2003; tenże. *Nowy człowiek*. Lublin 2004 s. 37-65.

wkracza w świat w taki sposób, że staje się zrozumiałe, czym jest świat, oraz przekształca świat doczesny w historię świętą. Równocześnie w Chrystusie i przez działanie Ducha Świętego tworzy się jedność z Ojcem. Wówczas, pozostawiając „stary świat”, człowiek wchodzi w świat Trójcy Świętej²²⁷. Aktualizacja odkupienia w liturgii stawia przed człowiekiem nowy świat, wzywa do niego i daje łaskę do nowego odrodzenia. Celebracja liturgiczna, która uobecnia historyczne wydarzenia zbawcze Jezusa Chrystusa, nie jest ich powtórzeniem. Należy je rozumieć jako realnie uobecnione, identyczne z historycznym wydarzeniem. Przez ten fakt liturgia posiada element epifanijny²²⁸.

Osoba i życie Chrystusa, wszystkie wydarzenia dokonane przez Niego, są realnie obecne poprzez liturgię w teraźniejszości. Przez wiarę człowiek ma bezpośrednią styczność z Chrystusem. Zatem liturgiczna celebracja jest epifanią Boga, Jego realną obecnością, realnym spotkaniem z Nim. Z tego spotkania rodzi się moralność i działanie człowieka²²⁹. Człowiek uczestniczący w liturgii kontempluje oblicze Chrystusa, jak również dostrzega swego Stwórcę.

Liturgia, jak widać, jest sensorodna, służy bowiem Poznaniu i Prawdzie, a przez to formuje życie człowieka. Przebywanie człowieka w świętej i prawdziwej rzeczywistości, jaką stwarza liturgia umożliwia spełnienie i usensownienie całego człowieka²³⁰. W zjednoczeniu z Bogiem człowiek odkrywa, kim jest i jaki jest oraz kim być powinien i jakim być powinien. W liturgii człowiek ogarnięty świętymi misteriami odkrywa najgłębszy sens swojego bytu. Ten sens odczytuje przy blasku światła, jaki posyła Ożywiciel liturgii – Duch Święty.

Celem liturgii jest doprowadzeniem człowieka do zjednoczenia z Ojcem w Chrystusie przez Ducha Świętego. Podobnie „celem katechezy jest doprowadzić kogoś nie tylko do spotkania, ale do zjednoczenia, a nawet głębiej z Nim zażyłości”²³¹. Chodzi głównie o komunie, jako osobową więź z Chrystusem. Widać zatem, że cel liturgii i cel katechezy to zespolenie osoby katechizowanego z Osobą Chrystusa, który prowadzi do wizji z Ojcem w Duchu Świętym²³².

Liturgię cechuje charakter osobowy. Można zatem stwierdzić, że katecheza urzeczywistnia się w liturgii. W niej Chrystus nie tylko siebie samego daje i prowadzi do Ojca, ale jednocześnie sam poucza. Liturgia celebracją wypowiada prawdę Ewangelii²³³. W liturgii światło Ewangelii staje się światłem życia za sprawą Ducha Świętego, który ożywia całą celebrację. Liturgia jednak nie katechizuje tylko przekazując prawdy teologiczne czy dogmatyczne, ale przez czynienie wiary. Uczestnik liturgii przychodzi do

²²⁷ Cz. Bartnik. „Osoba” w Trójcy Świętej. „Collectanea Theologica” 53:1983 nr 2 s. 19.

²²⁸ M. Rusecki. *Przekaz Objawienia w liturgii*. W: tenże. *Traktat o Objawieniu*. Kraków 2007 s. 511-512.

²²⁹ Por. K. Jeżyna. *Sakramenty*. W: Jan Paweł II – *Encyklopedia Nauczania Moralnego*. Red. J. Nagórny, K. Jeżyna. Radom 2005 s. 479-484.

²³⁰ Por. J. Mariański. *W poszukiwaniu sensu życia*. Lublin 1990 s. 68; P. Goliszek. *Usensownienie życia w chrześcijaństwie*. RT 53:2006 z. 8. s. 152-153.

²³¹ DOK 80.

²³² Por. DOK 82-83; 99-100.

²³³ Por. K. Szwrac. *Liturgia obecnością i kontemplacją prawdy*. W: tenże. *Jezus Chrystus – Osoba i czyn. Romano Guardiniego chrystologia personalistyczna*. Lublin 2008 s. 161-165.

wspólnoty celebrującej misteria ze „swoją” wiarą, lecz wychodzi z wiarą umocnioną i pomnożoną. „Liturgia bowiem nie jest naukowym poznawaniem, lecz egzystencjalnym spotkaniem z Bogiem”.²³⁴

Eucharystia, która jest szczytem całej liturgii i życiem Kościoła, daje życie ludziom. W niej sam Chrystus daje się człowiekowi. Dochodzi do wewnętrznego osobowego zespolenia. Przyjmując Ciało i Krew Chrystusa łączy się najściślej, aż do wzajemnego przeniknięcia, osobowej inegzystencji. „Kto spożywa moje Ciało i Krew moją pije, trwa we Mnie a Ja w nim” (J 6, 56). W czasie Eucharystii dzieje się rzeczywiste i realne przychodzenie Boga ku człowiekowi, którego zaprasza do wewnętrznej egzystencji Trójcy Świętej. Jest to niejako wstępowanie człowieka ku Bogu przez przyjęcie Chrystusa i trwanie w Nim. Eucharystia jest tym wydarzeniem Kościoła, kiedy wszyscy są obdarzeni otwartością na Boga i na drugiego człowieka oraz na wspólnotę.

Przyjście i rzeczywista obecność Chrystusa sprawiają, że historia zbawienia ma miejsce „tu” i „teraz”. Przyjęcie, związanie się z Nim, jak i trwanie w Nim czyni człowieka obecnym na sposób personalny w zbawczym dziele Chrystusa. Liturgia eucharystyczna uobecniając Osobę i całe dzieło zbawcze naszego Pana i Zbawiciela sprawia, że przyjmujący pokarm i napój staje się tym, Kogo przyjmuje – Ciałem Chrystusa. Święty Augustyn dopowie: „Skoro jesteście ciałem Chrystusa i Jego członkami, to wasza tajemnica jest złożona na ołtarzu Pana (...) Powinniście być tym, co widzicie i powinniście przyjmować to, czym jesteście”²³⁵.

Katecheza przekazując Objawienie wskazuje na źródło, które jest światłem dla osoby ludzkiej²³⁶, tym samym umacniając wiarę człowieka „formuje cały jego byt i całe jego działanie”²³⁷. Żywa katecheza, którą stanowi liturgia w tym samym duchu przyczynia się do samorealizacji człowieka. Człowiek bowiem najpełniej realizuje i spełnia się w świecie duchowym. Misterium wiary przeżywane w celebracji liturgicznej pozwala doświadczyć swojego spełnienia osobowego. Osoba ludzka bardziej uświadamia sobie, że zawsze jest historią, stawaniem się, ciągłym spełnianiem²³⁸. Owo spełnienie nie może dokonać się w pełni bez Chrystusa. Doświadczając obecność Jego Osoby w celebracji liturgicznej, człowiek bardziej odkrywa siebie. Odkrywa siebie przez pryzmat Osoby Chrystusa, który objawia prawdę o Bogu i człowieku. Osobowe spotkanie z Bogiem w liturgii, przebóstwia człowieka. W ten sposób życie duchowe odnowione i umocnione przez liturgię, kształtuje dalsze losy samorealizacji chrześcijańskiej, która decyduje o tym, kim człowiek się staje i jaki jest w konkretnej egzystencji.

* * *

Liturgia stanowi strukturę świata osobowego. Nie jest ona związkiem rzeczy, lecz relacją osób. W niej dokonuje się zbawczy dialog między Bogiem a człowiekiem. Osoba i dzieło zbawcze Chrystusa stają się rzeczywistym darem miłości Boga dla człowieka. W tym obdarowaniu człowiek odnajduje siebie. Widzi siebie w świetle Osoby Chrystusa. Dzięki Niemu człowiek

²³⁴ M. Rusecki. *Przekaz Objawienia w liturgii* s. 511.

²³⁵ Św. Augustyn. *Sermo* 272; PL 38,1246.

²³⁶ Por. DOK 39.

²³⁷ DOK 82.

²³⁸ Por. Cz. Bartnik. *Samorealizacja człowieka*. W: *Misterium człowieka*. Red. tenże. Lublin 2004 s. 152-155.

uświadamia sobie i urzeczywistnia swe bycie osobą. W Chrystusie człowiek ostatecznie rozpoznaje, kim jest i jaki jest. Jednocześnie zostaje sobie zadany. I tak człowiek w misterium liturgii odczytuje, że nie jest dany sobie „raz na zawsze” ile nieustannie przyjmuje siebie od Boga.

Przez liturgię miłość i cała Osoba Chrystusa żyje i działa w człowieku, w całej ludzkości i w historii, przemieniając świat i egzystencję człowieka w nową jakość istnienia. Czyni tym samym nowego człowieka, nową społeczność i nowy świat. Jak zauważa J. Ratzinger misterium liturgii „jest bowiem wydarzeniem kosmicznym – w niej modli się całe stworzenie, a my wraz z nim, w niej otwiera się droga prowadząca do nowego stworzenia, którego oczekują wszystkie istoty stworzone”²³⁹.

Przeżycie w liturgii jest wkroczeniem całej osoby ludzkiej w jej misterium. Nie chce człowieka ani odmaterializować, ani odduchowić. Umacnia w człowieku ciało-duszę. Tę relację ciało-dusza czyni jeszcze bardziej poprawną i dynamiczną. Podkreśla integralność istoty ludzkiej i jej osobową godność. Widoczne jest to szczególnie w akcencie personalistycznym liturgii. Nie gubi ona jednostki a raczej umacnia, ubogaca, podkreśla jej tożsamość. Przede wszystkim zespala człowieka osobowo z Chrystusem a następnie zespala ze społecznością wiernych, pośród których osiąga swoje wyższe „ja” i wychodzi z izolacji. Ostatecznie liturgia jest Bożą prozopologią. W jakimś mistycznym sensie jest antropogeneza²⁴⁰. Uczestnik w celebracji liturgicznej bardziej staje się człowiekiem, bardziej wysławia się jako osoba stając się dzieckiem Boga. Jest ona katechezą kształtującą człowieka bardziej prawdziwego, dobrego, wolnego i twórczego. Misterium liturgii, to realizacja trynitarnej Ekonomii Zbawienia. To prawda o Bogu i o człowieku. Liturgia ukazuje człowiekowi tajemnicę jego istoty i uczy go jak prawdziwie być człowiekiem. Pozwala człowiekowi rzeczywiście stać się sobą, dotrzeć do prawdy o sobie samym. Prowadzi do rozwoju człowieka. Wywyższa całego człowieka. Katechetyczna funkcja liturgii polega przede wszystkim na tym, iż wyzwala człowieka do jego prawdziwego człowieczeństwa. Dzieje się to przez zespolenie z Chrystusem i upodobnienie się do Niego. W zetknięciu z działaniem łaski następuje ontologicznie trwała przemiana człowieka, zostaje on jakby „przepalony”²⁴¹, naznaczony aż do fundamentów i głębi swego bytu.

²³⁹ J. Ratzinger, *Duch liturgii*, Tłum. E. Pieciul, Poznań 2002 s.7.

²⁴⁰ Por. Cz. Bartnik, *Z fenomenologii liturgii* s. 331.

²⁴¹ Por. J. Szymik, *Teologia na początek wieku*, Katowice-Ząbki 2001 s. 175.